

Resim Kavramından Oyun Kavramına

Wittgenstein Felsefesindeki
Düşünsel Değişim

MUSA AZAK

Musa AZAK

1990 yılında Malatya’da doğdu. Lisans eğitimini Konya’da Necmettin Erbakan Üniversitesi’nde almıştır. Yüksek lisans ve doktora eğitimini ise Malatya’da İnönü Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe bölümünde tamamlamıştır. Hali hazırda Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe bölümünde çalışmakta ve felsefe alanındaki çalışmalarına devam etmektedir.

Resim Kavramından Oyun Kavramına

Wittgenstein Felsefesindeki Düşünsel Değişim

Musa AZAK

Çizgi Kitabevi Yayınları (e-kitap)

©Çizgi Kitabevi
Ekim 2025

ISBN: 978-625-396-647-8
Yayıncı Sertifika No: 52493

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI
- Cataloging in Publication Data (CIP) -

AZAK, Musa

Resim Kavramından Oyun Kavramına
Wittgenstein Felsefesindeki Düşünsel Değişim

Editör

Doç. Dr. Peyami Safa Gülay

Baskıya Hazırlık: Çizgi Kitabevi Yayınları
Tel: 0332 353 62 65- 66

ÇİZGİ KİTABEVİ

Sahibiata Mah.
M. Muzaffer Cad. No:41/1
Meram/**Konya**
(0332) 353 62 65

Konevi Mah.
Larende Cad. No:20/A
Meram/**Konya**
(0332) 353 62 66

Siyavuşpaşa Mah.
Gül Sk. No:15 B
Bahçelievler/**İstanbul**
(0212) 514 82 93

www.cizgikitabevi.com
📞📧 / cizgikitabevi

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	7
GİRİŞ.....	9

1. BÖLÜM

TRACTATUS'UN ANA TEMASI ve PROBLEMATİĞİ: ANLAMIN RESİM KURAMI	14
Tractatus'ta Genel Olarak Kuramsal Yapı	14
Tractatus'un Arka Planındaki Özne Kavrayışı	22
Wittgenstein ve Immanuel Kant'ta Düşüncenin Sınırları.....	25
Tractatus'ta Ontoloji ve Dil Arasındaki Eş Biçimli Yapısal İlişkinin Tahlili	31
Önergeler Kalkülü Ve Doğruluk Tablolarının Tractatus'taki Yeri	36
Olumlu Olgu-Olumsuz Olgu.....	49
Olgu Durumu.....	51
Temel Önerme	54
Nesne	62
Anlamın Resim Kuramı	67
Tractatus'taki Paradoks	74

2. BÖLÜM

WITTGENSTEIN DÜŞÜNCESİNDE GEÇİŞ DÖNEMİ	78
Wittgenstein'in Geçiş Dönemi Felsefesine Genel Bir Bakış.....	78
Pierro Sraffa ve Spekülatif Antropoloji Yöntemi	92
Frank Ramsey ve Tractatus'taki Söylenebilen-Gösterilebilen Kavramsal Ayrımına İlişkin Eleştirileri	97
Frank Ramsey'in Tractatus'taki "Skolastisizm" Eleştirisi	102
Frank Ramsey ve Tractatus'taki Renk Önergelerinin Bağdaşmazlığı Problemi (Colour Incompatibility Problem)	105

Geçiş Dönemi Düşüncesinde “Önerme Sistemi” (Satzsystem/System of Propositions)	
Kavramı	136
Önerme Sistemi ve “Dil Oyunları” Kavramı Arasındaki İlişki	143

SONUÇ.....	146
KAYNAKÇA	153

ÖNSÖZ

Bu çalışma genel hatlarıyla Ludwig Wittgenstein (1889-1951) felsefesinin, özelde ise bu felsefedeki düşünsel değişimin kavranmasına katkıda bulunmayı hedeflemektedir. Çalışma İnönü Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe bölümünde hazırlamış olduğum “Wittgenstein Felsefesinde Geçiş Dönemi Üzerine Bir İnceleme” başlıklı yüksek lisans tezinin kitap şeklinde yayıma hazırlanmış halidir. Hikâye tam olarak şöyle gerçekleşti: Her lisansüstü eğitim gören ve ders dönemini bitirmiş öğrenci gibi ben de kara kara tez konusu düşünüyordum. Elbette ki bulamıyordum! Wittgenstein felsefesi çalışmaya karar vermiştim fakat Türkçe’de bu kadar literatür varken ben çalışmanın kurgusunu (konu, argüman, sınır v.b.) nasıl inşa edecektim?

Ampül hiç beklemediğim bir yerden yandı. Çalışmam için konu aradığım sıralarda aynı zamanda Prof. Dr. İhsan Fazlıoğlu’nun İstanbul’da tükenmek bilmeyen bir heyecanla verdiği “Osmanlı Klasik Dönemi Türk Düşüncesi” seminerlerinin¹ online kayıtlarını ben de Malatya’dan aynı duygularla takip ediyordum. Fazlıoğlu İslam felsefe geleneğindeki filozofları ele alırken sürekli şu tarz sorular soruyordu: “Ya hu bu adam niçin böyle düşündü?”, “Niçin önce öyle düşünüyordu da şimdi böyle düşünmeye başladı?” Wittgenstein çalışmak isteyen ve tez konusu arayan biri olarak bu tarz sorular tezin

¹ Fazlıoğlu’nun 15 derslik seminer dizisi için Bkz.: Fazlıoğlu, İhsan, Osmanlı Klasik Dönemi Türk Düşüncesi-1, https://www.youtube.com/watch?v=ZozcJGwj_g&list=PL3d2CtpNAG4TCBkqyrbgFfq5Odm9TvJg

kurgusu için ilk adımları atabilmemi sağladı. Ben bu soruları Wittgenstein felsefesine çevirip şöyle sormaya başladım: Wittgenstein niçin erken dönem felsefesindeki düşüncelerinden vazgeçip geç dönem düşüncesinde gördüğümüz üzere temelden karşıt bir felsefe ortaya koydu? Erken dönem felsefesinde merkeze aldığı resim kavramından geç dönem felsefesini inşa edecek oyun kavramına geçiş nasıl oldu? Bu tarz araştırma soruları çalışmanın kalkış noktasını oluşturmuştur. Geç de olsa teşekkür ederim İhsan hocam!

Böylelikle Wittgenstein felsefesinin “geçiş dönemine” odaklanılan bu çalışmada, Wittgenstein’in erken dönem felsefesi ile geç dönem felsefesi arasındaki düşünsel değişimin temel saikleri incelenmektedir. Çalışma bu değişimin Wittgenstein’a ilham veren çeşitli olaylar neticesinde yaşanan *anlık bir dönüşümün* aksine, kuramın kendi çatısı altında ortaya çıkan sorunlardan doğan *tedrici bir diyalektik sürecin* sonucu olduğunu dile getirmektedir.

Danışman hocam Prof. Dr. Hüseyin Suphi Erdem’e çalışmamla ilgili gerek kaynak temini, gerekse de Wittgenstein felsefesi hakkında yaptığımız ufuk açıcı tartışmalardan dolayı teşekkür etmek isterim. Yine Wittgenstein felsefesiyle ilgili karşılaştığım güçlükleri aşmam noktasında her zaman verdiği destekler ve yaptığı eleştirel katkılardan dolayı Prof. Dr. Ali Utku ve Prof. Dr. Mehmet Ulukütük’e müteşekkirim.

GİRİŞ

Wittgenstein felsefesi genel olarak erken ve geç dönem düşüncesi olarak iki ayrı evrede ele alınmaktadır. Bu noktada Wittgenstein'ı çağdaşlarından ayıran en önemli özelliklerinden biri, felsefi yaşamı süresince dil, mantık, anlam gibi konularda birbirinden farklı ve esasları itibariyle birbirine karşıt iki felsefi görüş geliştirmiş olmasıdır. Erken dönem düşüncesinde dilin/önergelerin nasıl anlam kazandığı hakkında öne sürdüğü “Anlamanın Resim Kuramı” fikrine karşılık, geç dönem felsefesinde dile ilişkin oyun benzetmesinden hareketle yaptığı “dil oyunları” kavramsallaştırması söz konusudur. Bu çalışmada ise, bu iki dönem arasındaki “geçiş dönemi”ne (middle period) odaklanılacaktır.

Wittgenstein her ne kadar *Felsefi Soruşturmalar* eserinde belirgin bir şekilde erken dönem düşüncelerini, özellikle de *Tractatus*'taki “Anlamanın Resim Kuramı” çerçevesindeki görüşlerini eleştirse de kanaatimizce bunlar kendi kuramına dışarıdan yapılan eleştiriler olarak durmaktadır. Bu noktada çalışmamızda, *Tractatus*'un kendi kuramsal çatısı altında ortaya çıkan problemleri durumlar ele alınmaya çalışıldı. Bu bağlamda temel olarak vurgulanmak istenilen noktalardan biri, Wittgenstein felsefesinde ani bir dönüşümden söz edemeyeceğimizdir. Wittgenstein'ın dil ve dünya arasında kurduğu izomorfizmin (eş biçimli yapının), Hacker'ın değişiyi “metafizik bir mitoloji”² olduğunun farkına varması, kuramın

² Hacker, P. M. S, *Insight and Illusion: Themes in the Philosophy of Wittgenstein*, (Gözden Geçirilmiş Baskı), Oxford University Press, New York, 1986, s. 128.

kendi iç çatısının ortaya çıkardığı problemlerle karşı karşıya kalmasının sonucunda gelişen diyalektik bir süreçtir.

Bu minvalde bu çalışma iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde genel olarak *Tractatus Logico-Philosophicus*'ta, dilin/önergelerin bütün anlam sınırlarını ortaya koyduğu düşünülen "Anlamın Resim Kuramı" fikri ele alındı. Ayrıca bu bölüme, geçiş dönemindeki metinlerinden takip edebildiğimiz eleştiriler eklenmeye çalışıldı. Bu anlamda 1.1 başlığında *Tractatus*'un konusu, Wittgenstein'in bu kitaptaki amacı ve eleştirileri ve bu eleştirileri yaparken sahip olduğu temel varsayımlar anlatılmaya çalışıldı. Ayrıca Wittgenstein'in bu kitaptaki düşüncelerini kurmasında belirgin bir şekilde etkili olan, *Tractatus*'un arka planındaki özne kavrayışına yer verildi. 1.2 başlıklı kısımda, amaç ve kapsam bakımından benzerlikler görüldüğü için, Wittgenstein'in *Tractatus*'ta genel olarak düşünceye sınır getirme çabası ile teorik aklı, bilgiyi sınırlandırmaya çalışmış olan Immanuel Kant (1724-1804) arasında bir karşılaştırma yapılmaya çalışıldı. Wittgenstein'a göre düşünceye, düşünceden hareketle bir sınır getirmek olanaksız olacağı için; düşünceye değil, düşüncenin temsil edildiği, düşüncenin bir tür sembolizasyonu olan ve ona göre düşünceyle özdeş bir yapıya sahip olan "dile" veya ona göre eş değışle "söylenebilir olana" bir sınır getirilmelidir. Bu konuyla ilgili Wittgenstein'in temel varsayımı şudur; söylenebilir olan ortaya konulduğunda dolaylı bir şekilde düşünülebilir olan da ortaya konulmuş olacaktır. Bu yüzden *Tractatus*'ta düşünülebilir olan ile söylenebilir olanın aynı yapıda olduğu varsayımını ifade etmemiz gerekir. Wittgenstein, kendisine belirlediği bu ödevi öncelikle dilin yapısı ve sınırlarını ortaya koyarak anlatmaya çalışır. Böylelikle Wittgenstein'a göre söylenebilir olanın yapısı, söylenemez olanı kendiliğinden ortaya koyacaktır, ki bu 'söylenemez olan' da Wittgenstein açısından düşünülemez olana tekabül etmektedir.

Ayrıca *Tractatus*'ta dilin yapısının, dilin hakkında olduğu olgusal yapıyla da özdeş olduğu düşünülmektedir. Bu anlamda Wittgenstein'a göre dilin/temsilin anlamlı olabilmesi için, ifade edilen önerme ile önermenin hakkında olduğu şey arasında bir özdeşlik bulunmalıdır. Dil ve dünya arasındaki eşbiçimli yapısal özdeşlik fikri *Tractatus*'un temel konuları arasındadır. Bu bağlamda 1.3 başlığında, ontoloji ve dil arasındaki özdeşlik konusu, Wittgenstein'ın yapısal tahlilleri çerçevesinde ele alınmaya çalışıldı.

Dilin/önergelerin anlamlı olabilmesi için, dil ve dünya arasındaki temsili mümkün kılan bir özdeşlik olması *gerektiği* fikri, Wittgenstein açısından en nihayetinde resim ve resimlenen arasındaki ortaklığı fark etmesiyle netliğe kavuşmuş görünmektedir. Bu anlamda çalışmanın 1.4 başlığında "Anlamın Resim Kuramı" olarak bilinen ve *önergelerin aslında gerçekliğin birer resmi olduğu iddiası* ele alındı. Onun neden resim analojisine başvurduğu anlatılmaya çalışıldı. Çalışmanın ilk bölümünün son başlığı olan 1.5 başlıklı kısımda ise, Wittgenstein'ın *Tractatus*'taki "Anlamın Resim Kuramı" çerçevesinde öne sürdüğü uyarı ve tavsiyelerinin, kendi eseri olan *Tractatus*'a uygulandığında ortaya çıkan paradoks ele alındı.

Çalışmanın ikinci bölümünde 2.1 başlıklı kısımda öncelikle geçiş döneminin makul sınırları belirtilmeye çalışıldı. Böylesi bir dönemlendirmeye yer verirken, bu konu etrafında tartışılan literatürdeki "Kaç tane Wittgenstein vardı?" tartışmasına ise kesinlikle girmemeye çalıştık. Çünkü yapılan dönemlendirmeler çerçevesinde farklı Wittgenstein portreleri oluşturma çabası mevcuttur.³ Bu konulara girmeksizin çalışmada "geçiş dönemi" olarak sorunsallaştırmaya çalış-

³ Bu konuyla ilgili bkz.: Stern, David, "How Many Wittgensteins?", Wittgenstein: The Philosopher And His Works, ed. Alois Pichler, Simo Saatela, (1. Baskı), Working Papers From The Wittgenstein Archives at The University of Bergen, Bergen, 2005, s. 164-188.

tığımız şey, üçüncü veya dördüncü Wittgenstein gibi yeni bir Wittgenstein oluşturmak olmayıp; sadece Wittgenstein felsefesinin gelişimine nüfuz edebilmek için *Tractatus* ve geç dönem düşüncelerini ilk ifade ettiği yerlerden biri olan *Mavi-Kahverengi Kitap* arasındaki döneme mümkün olduğunca eğilmek olacaktır. Ayrıca bu bölümde son olarak, geç dönemde mesleki anlamda yaptığı farklı işlerin ve fikirlerini beraber tartıştığı kimselerin geç dönem felsefesinin inşasındaki yerine genel bir şekilde değinilmeye çalışıldı.

Wittgenstein, geç dönem düşüncesinin meşhur eseri olan *Felsefi Soruşturmalar* kitabına yazdığı önsözde geç dönem düşüncelerini inşa etmesinde kendisine en fazla eleştirel katkılar sunan kişilerin Pierro Sraffa ve Frank P. Ramsey olduğunu ifade eder.⁴ Fakat Wittgenstein bu eleştirel katkıların mahiyetine değinmediği için, 2.2 başlıklı kısımda, Sraffa ve Ramsey'in eleştirel katkılarının mahiyetini, geç dönemde kaleme alınan metinler üzerinden anlamaya ve yorumlamaya çalıştık. Bu eleştirilerin Wittgenstein açısından hangi yıkıcı sonuçlar barındırdığı ise, özellikle "Renk Önergelerinin Bağdaşmazlığı Problemi" (*Colour Incompatibility Problem*) çerçevesinde ele alındı. Bu bölümde son olarak Wittgenstein'in *Tractatus*'taki görüşlerini tekrardan ele alıp, çoğu düşüncesinden uzaklaşmasına sebep olan bu problemin sonuçları tartışıldı.

Bu problemin bir sonucu olarak Wittgenstein'in öncelikle, *Tractatus*'taki en temel iddialardan biri olan *mantıksal atomculuk* fikrinden uzaklaştığını görmekteyiz. Wittgenstein'in mantıksal atomculuk düşüncesinin temel iddiası şöyledir: Bütün anlamlı felsefi söylemi oluşturan önermeler, onları oluşturan ve birbirinden bağımsız, atomik düzeydeki önerme yapıla-

⁴ Wittgenstein, Ludwig, *Philosophical Investigations*, trans. G. E. M. Anscombe, S. M. S Hacker, Joachim Schulte, (Gözden Geçirilmiş 4. Baskı), Blackwell Publishing Ltd., United Kingdom, 2009, s. 4; Metnin Türkçe çevirisinde kendisine başvuru kaynak: Wittgenstein, Ludwig, *Felsefi Soruşturmalar*, çev. Haluk Barışcan, (1. Baskı), Metis Yay., İstanbul, 2007.

rına varana dek çözümlenebilirdir. Fakat David Stern'in de vurguladığı üzere, Wittgenstein'in renk önermelerine ilişkin bu problemin özelinde fark etmeye başladığı şey, önerme çözümlerlerinin sonuç olarak birbirinden bağımsız atomik önerme yapılarının aksine; mantıksal olarak birbiriyle ilişkili önerme yapılarına götürdüğüdür.⁵

Wittgenstein'in, önerme çözümlerine ilişkin bu durumu fark etmesiyle birlikte, artık şöyle düşünmeye başladığını görmekteyiz: en basit önermeler bile, *Tractatus*'ta varsayıldığı üzere, birbirinden bağımsız atomların aksine, her biri bir önerme sistemine ait olan ve sistemdeki diğer üyelerle mantıksal bir ilişki içerisinde olan bir sistem oluştururlar. Böylelikle Wittgenstein, *Tractatus*'taki mantıksal atomculuk fikrini, yani anlamlı bütün söylemin birbirinden tamamen bağımsız atomik önerme yapılarına varana dek çözümlenebileceği düşüncesini bıraktıktan sonra önermelerin artık birer "sistem" oluşturduğunu düşünmeye başlar.⁶ Wittgenstein'in bu yeni düşüncesini "önerme sistemi" kavramı olarak ifade ettiğini görüyoruz. Bu yüzden son olarak 2.3 başlığında, önerme sistemi kavramının ne olduğunu ve bu kavram ile geç dönem düşüncesinin temel kavramı olan "dil oyunları" arasındaki ilişkiyi ele almaya çalıştık. Böylelikle *Tractatus*'taki *resim kavramı* ile *Felsefi Soruşturmalar*'daki *oyun kavramı* arasında takip edilebilecek makul bir mantıksal izlek oluşturmaya çalıştık.

⁵ Stern, David, Wittgenstein on Mind And Language, (1. Baskı), Oxford University Press, New York, 1995, s. 99.

⁶ Stern, a. g. e., s. 99.

1. BÖLÜM

TRACTATUS'UN ANA TEMASI ve PROBLEMATİĞİ: ANLAMIN RESİM KURAMI

Tractatus'ta Genel Olarak Kuramsal Yapı

Felsefe tarihi boyunca farklı alanlarda (etik, politik, epistemik, dini) ortaya çıkan çeşitli sorunlara çözümler getirilmeye çalışıldığını görmekteyiz. Dönem dönem sorunlara getirilen çözümlerin eksik veya yetersiz olduğu fark edilmiş ve bu durum sorunların çözümüne dair yeni arayışları ve tepkileri beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda Ludwig Wittgenstein'ın (1889-1951), hem erken dönem hem de geç dönem felsefesinde dilin doğasına ilişkin farklı kavrayışlar geliştirerek, bu konuya radikal bir katkı sağlamaya çalıştığını söyleyebiliriz. Neden radikal? Zira klasik bir felsefecinin yaptığı şekliyle belirli bir felsefi sorunun üzerine eğilmek yerine Wittgenstein, erken dönem felsefesinin temel eseri olan *Tractatus Logico Philosophicus*'ta tüm felsefe sorunlarını monoblok bir şekilde karşısına almaktadır. Tek tek bu sorunları çözmekten ziyade hepsinin temelinde yatan ve tüm bu sorunların ortaya çıkmasına neden olan problemleri ortaya koymayı hedeflemektedir.

Bu noktada Wittgenstein, felsefe tarihinde yapılagelen çeşitli felsefi problemlere farklı açılardan cevap verme arayışını “geleneksel felsefe” olarak karşısına alır ve geleneksel fel-

sefedeki problemlerin ve bu problemlere sunulan cevapların aslında herhangi bir anlam ifade etmediğini, tüm bu sorunların ortaya çıkmasının, temelde “dilin mantığını” (söylenebilir olanın yapısını) yanlış anlamaktan kaynaklandığını öne sürer.⁷ Wittgenstein’a göre geleneksel felsefe sorunları söylememeyen, dile getirilemeyen bir alana ait sorunlar iken düşünürler bu alana ait sorunları ifade etmeye, dile getirmeye çalıştıklarından dolayı felsefe sorunları ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda Wittgenstein, dilin işleyişine ilişkin doğru bir kavrayışa ulaşıldığında, ortaya çıkan bu felsefi sorunların tümünden çözümleneceğine, daha doğru bir ifadeyle kendiliğinden ortadan kalkacağına inanır. Çünkü böylesi bir kavrayışa ulaşıldığı zaman, geleneksel felsefedeki sorunların ortaya çıkmasında tam olarak nerede hata yapıldığı ve dolayısıyla filozoflar tarafından dilin sınırlarının nasıl aşıldığı gösterilmiş olacaktır.

Tractatus’taki en temel varsayımlardan biri, dilde kurduğumuz ifadelerin temelde iki anlam alanı içinde bulunduğu; bunlar “söylenebilir olan” alan ve “gösterilebilir olan” alanıdır. Bu açıdan Wittgenstein’ın karşısına aldığı temel sorun, önermeler aracılığıyla *söylenebilenin-düşünülebilenin* ve önermeler aracılığıyla *söylenemeyenin-gösterilebilir olanın* sınırlarını çizmektir. Bu yüzden *Tractatus*, bu alanlar arasındaki sınırları, resim analogisi üzerinden mümkün olduğunca netleştirmeye ve tüm bunları da kristalize olmuş denebilecek bir kuramın içerisinden sunmaya çalışan bir kitaptır. Erken dönem felsefesinde Wittgenstein, bu alanlara ilişkin bir kavra-

⁷ Wittgenstein, Ludwig, *Tractatus Logico-Philosophicus*, trans. D. F. Pears, F. McGuinness, Kegan Paul Ltd, London, 1981, s. 23.; Metnin Türkçe çevirisi için genel olarak kullanılan kaynak: Ludwig Wittgenstein, *Tractatus Logico-Philosophicus*, çev. Oruç Aruoba, (5. Baskı), Metis Yay., İstanbul, 2008.; Çalışmada buradan itibaren bu eserden yapılacak alıntılar, *TLP* diye kısaltılacak ve eserde Wittgenstein’ın kendi koymuş olduğu numaralandırma, ilgili alıntının yan tarafında gösterilecektir. Fakat önsöz ve Russell’in yazdığı giriş metninden yapılacak atıflar, klasik şekilde sayfa numarasını belirtmek suretiyle dipnotlandırılacaktır. Ayrıca bu eser çalışmamızda *Tractatus* olarak kısaltılacaktır.

yılla beraber, “felsefi sorunların” aslında dile getirilemeyen, söylenemeyen alana ilişkin sorunlar olduğunu göstereceğine inanır. Böylelikle felsefe konusunda bu ayrımı netleştirmekle, tüm felsefe sorunlarının kökeninde olan; gösterilebilir olanın söylenebilir bir formda sunulması hatasının önüne geçeceğini düşünmektedir.

Wittgenstein’in bu varsayımı felsefe tarihindeki Platon’un (M.Ö 427-347) büyük varsayımını hatırlatmaktadır: Nasıl ki bir matematikçi birtakım aksiyomlarla işe başlıyorsa ve bu aksiyomların doğruluklarını kanıtlamaya ihtiyaç görmüyorsa; onların apaçık, kanıtlanmaya ihtiyaç duymayan, herkesin doğruluğundan şüphe bile etmeyi aklına getirmedığı ilkeler olarak ortaya koyuyorsa; bir metafizikçi de her şeyin temelinde İyi’nin olduğunu, İyi’nin var olduğunu, varlığın İyi olduğunu nihai doğru olarak kabul edecek ve bundan hareketle her şeyi anlamaya ve anlamlandırmaya başlayacaktır. Platonun büyük varsayımı bu bağlamda şöyledir: Ya bu bahsi kabul ederiz ve her şey bununla bir anlam ve açıklama kazanır, bununla felsefe ve bilim mümkün olur veya bunu kabul etmeyiz o zaman her şey anlam ve açıklamasını kaybeder, hiçbir şeyi açıklayamayız. Felsefe ve bilim yapmaktan, siyaset yapmaktan, adalet ve mutluluk talebimizden vazgeçeriz.⁸ Buna paralel olarak Wittgenstein’in kuramı çerçevesinde öne sürdüğü varsayımı şöyle ifade edilebiliriz: Ya dilin doğasına ilişkin bu kavramsal ayrımı göz önüne alır ve geleneksel felsefedeki sorunların niçin ortaya çıktığını anlarız veya buna dikkat etmez ve felsefe konusunda herhangi bir anlam ifade etmeyen ifadeler kurmaya, felsefe konusunda soru(n)lar oluşturmaya devam ederiz.

Wittgenstein, dile ilişkin hatalı kavrayışın önüne geçmek için, *Tractatus*’ta temelde dilin doğasını sorunsallaştırır. Bu sorunu ise kuramsal bir yapının içinden sunan Wittgenstein

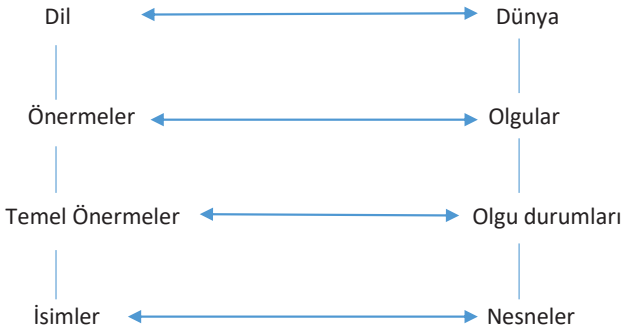
⁸ Arslan, Ahmet, İlkçağ Felsefe Tarihi-2 Sofistlerden Platon’a, (4. Baskı), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2014, s. 233.

için dilin doğası, temelde resimsel bir yapı arz eder. Dilin bu yapısını ise dünyaya ilişkin yaptığı kendine özgü ontolojik tahlillerin eşliğinde sunmaya çalışır. Dil ve dünyanın özsel anlamda eş biçimli bir yapıya sahip olduğuna inanmaktadır. Bu bağlamda onun varsayımını şöyle ifade edebiliriz: önermelerin anlamlı olabilmesi için, dilin gerçekliği temsil edebilmesi için, dil ile dilin hakkında olduğu şey (olgusal yapı) arasında özsel anlamda bir ortaklık olmalıdır.

Bu anlamda Wittgenstein'a göre dil, önermelerin toplamından ibarettir ve bu önermeler Wittgenstein'ın temel önermeler (*Alm. elementarsatz/ İng. elementary propositions*) olarak adlandırdığı önerme yapılarından oluşurlar.⁹ Wittgenstein, bu tarz önerme yapılarının, isimlerin (name) bir kombinasyonu olduğunu düşünür. İsimler ise Wittgenstein'a göre, dilin yapısal çözümlemesindeki en son, daha öte çözümlenemeyen atomik öğeleridir. Buna koştur olarak onun olgusal yapıya ilişkin tahlili şöyledir: dünya, olguların (facts) toplamından ibarettir ve olgular Wittgenstein'ın "olgu durumları" olarak ifade ettiği, olguyu oluşturan temel yapıların bileşimidirler. Kendilerinde bileşik bir yapıya sahip olduğu düşünülen bu olgu durumları, Wittgenstein'a göre nesnelerin (objects) bir kombinasyonudur ve nesneler de dünyanın en son (daha öte çözümlenemeyen) atomik öğeleri ve tözüdür. Böylelikle isimlerin birleşimi olan temel önermelerin olgu durumlarına tekabül ettiğini düşündüğü gibi, dilin en son ögesi olan isimlerin de dünyanın en son ögesi olan nesneleri işaret ettiğini düşünür. Dil ve dünyaya ilişkin, onları oluşturan bu tarz ato-

⁹ "Temel önermeler" kavramı, analitik felsefe geleneğinde pek çok düşünürün kullandığı bir terimdir. Bu kavramı ilk defa 1937 yılında "Basic Propositions" olarak A. J. Ayer öne sürmüştür. Gerçi Schlick 1934 yılında aynı anlama gelen "fundamentalsaetze" terimini bir kez kullanmış olsa da bu terimin üzerinde durmayıp "Beobachtungssatze" (gözlem önermeleri) ifadesini kullanmıştır. Temel-önerme kavramı ise "elementarsatz" haliyle, önermeleri oluşturan atomik önerme yapıları olarak ilk defa Wittgenstein'ın öne sürdüğü ve daha sonra Viyana Çevresi düşünürlerinin kullandığı bir kavramdır.; Bkz. Teo Grünberg, Felsefe ve Felsefi Mantık Yazıları, (1. Baskı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 34.

mik yapılar olduğunu düşünmesinden ötürü Wittgenstein, mantıksal atomcu olarak nitelendirilir. Tüm bu çıkarımlar aşağıdaki Şekil-1’de belirtildiği üzere, *Tractatus*’taki kuram boyunca karşılıklı olarak birbirlerini belirleyen bir biçimde ele alınmaktadır. Böylelikle Wittgenstein’in *Tractatus*’ta öncelikle yapmaya çalıştığı şeylerden biri, dil ve dünyanın sahip olduğunu varsaydığı sabit, değişmez yapının tahlilidir. Ve bu tahlil yapısal bir çözümleme ekseninde gelişir. Bu yapısal bağıntıda ise, önermeler ve olgular arasında kurduğu resim bağıntısı sonucunda dil, dünyanın resmi olarak kavranmaktadır. Buraya kadar ana hatlarıyla ortaya konulduğu üzere, birbirine paralel olduğu varsayılan dil ve dünya arasındaki dikey ve yatay ilişkilerin basit bir tahlilini aşağıdaki Şekil-1’de şöyle görebiliriz:¹⁰

Şekil-1: Dil ve Dünya Arasındaki Eş Biçimli Yapısal İlişki

Burada Wittgenstein açısından eleştiriye açık hususlardan biri, onun dünyaya ilişkin tahlil ve kavramlarındaki “solipsist” denilebilecek tutumudur. Çünkü “Dil ve dünyayı ve bunlar arasındaki ilişkiyi, neden böylesi bir yapısal tahlil ekseninde anlamam gerekir?” diye sorduğumuzda alacağımız muhtemel cevaplarda dikkat çeken nokta, Wittgenstein’in bu sorulara cevap verirken sahip olduğu solipsist tutumu-

¹⁰ Grayling, A. C., Wittgenstein, çev. Muhsin Yılmaz, (1. Baskı), İstanbul, Altın Kitaplar yay., İstanbul, 2008, s. 50.: Ayrıca bkz.; Utku, Ali, “Wittgenstein’da Resim Kuramı ve Metafizik”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi, Felsefe Ana Bilim Dalı, Erzurum, 1996, s. 34.

dur. *Tractatus*'ta bunu en net görebildiğimiz ifadesi şöyledir: "Dünya benim dünyamdır. Bu, *dilin* (yalnızca benim anladığım dilin) sınırlarının benim dünyamın sınırlarına işaret etmesinde açığa çıkar" (*TLP* 5.62). Ayrıca *Tractatus*'un ön taslak çalışmalarından biri niteliğinde olan *Defterler* (1914-1916)'deki şu ifadeleri, sahip olduğu solipsist tutumu anlamamız açısından önemlidir: "*Ben'im dünyayı nasıl bulduğumu anlatmak istiyorum size*".¹¹ Wittgenstein bu anlamda tarihsel süreçte dünyanın nasıl kavramsallaştırıldığını ise pek önemsemez. Bunu şöyle ifade eder: "Tarihin benimle ne işi var? Benimki ilk ve tek dünya! Dünyadaki başka insanların bana dünya hakkında söyledikleri, benim dünyaya ilişkin deneyiminin çok küçük ve önemsiz bir kısmıdır"¹². Peki, dünyayı karşısına alan kimdir? diye sorduğumuzda, hemen söylemek gerekir ki dünya, onun büyük harfle yazdığı Ben'in karşısındadır. Dolayısıyla Wittgenstein'in karşısına aldığı sorun sadece dünya değildir; en az onun kadar sorunsal olan bir şey daha vardır: Kendi Ben'i. Bunu şöyle ifade eder: "İki tanrılık vardır: Dünya ve benim bağımsız Benim"¹³.

Bu bağlamda geçiş dönemi çerçevesinde yaptığımız incelemede fark edilen en önemli noktalardan biri şudur: Wittgenstein fiktisel anlamda yaşadığı değişimde öncelikle sahip olduğu bu solipsist tutumdan uzaklaşmaktadır. Çünkü K. T. Fann'ın ifade ettiği üzere, Wittgenstein'in erken dönem düşüncesi entelektüel bir ortamdan uzak bir şekilde tek başına oluşturulduğu için tahlillerini *monolog* tarzında ifade eder. *Tractatus*'u okuyan biri içindeki ifadeleri *kabul edilmesi gereken* ve fakat *asla sorgulanmaması gereken* ifadelermiş gibi hisseder. İfadelerindeki tonu hakikate sahip birinin ifadele-

¹¹ Wittgenstein, *Notebooks 1914-1916*, trans. G.E.M. Anscombe, (1. Baskı), Basic Blackwell Publishing, Oxford, 1961, s. 101; Bu eserin Türkçe tercümesinde yararlanılan kaynak: Wittgenstein, Ludwig, *Defterler 1914-1916*, çev. Ali Utku, (1. Baskı), Birey Yay., İstanbul, 2004.

¹² Wittgenstein, a. g. e., s. 82.

¹³ Soykan, Ömer Naci, *Felsefe ve Dil: Wittgenstein Üstüne Bir Araştırma*, (2. Baskı), MTV yay., 2006, İstanbul, s. 21.

ridir adeta. Oysa geçiş döneminde bilhassa Viyana Çevresi üyeleriyle yaptığı tartışmalar çerçevesinde değişen ve geç dönem düşüncesine hâkim olan yeni durum, özellikle *Felsefi Soruşturmalar* eserinde gördüğümüz üzere yaptığı diyalog formunun öne çıkmasıdır.¹⁴

Burada Wittgenstein açısından göze çarpan diğer bir husus ise Wittgenstein'in mantıksal atomculuk fikrini, bilimsel anlamdaki fiziksel atomculuk düşüncesini model alarak inşa etmiş olmasıdır. Bu anlamda değinmemiz gereken şey, *Tractatus*'taki kuramın sonuçları, bilimsel kuramlardan ne kadar farklı olsa da yaptığı açıklamalara hâkim olan şey bilimsel yöntemin kendisidir.¹⁵ Çünkü Wittgenstein genel olarak bütün önermelerin özündeki yapıyı keşfettiğini düşünür. Bu bağlamda ona göre önermeler temel önermelerden oluşur, ki bu temel önermelerin her biri ona göre yalın nesneleri imleyen isimlerin bir araya gelmesiyle meydana gelirler. Fakat *Tractatus*'ta öne sürülen felsefi kuramın çok ilginç bir tarafı söz konusudur. Yaptığı tahlillere hâkim olan şey bilimsel yöntemin kendisi olsa da *Tractatus*'taki kuram; bilimsel yöntemin vazgeçilmez unsuru olan doğrulanmış olmaktan yoksundur. Zira Wittgenstein kuramındaki temel kavramlardan "temel önerme", ve "yalın nesne" olarak bahsettiği kavramları örneklendirme veya temellendirme zahmetine katlanmamaktadır. Wittgenstein için durum gayet açıktır; kuramındaki a priori argümantasyonun ortaya koyduğu üzere dili oluşturan en asli öğeler, "temel önermeler"dir. Bu bağlamda Wittgenstein'in vardığı sonuçları doğrulamamış olması kendisi açısından bir problem teşkil etmemektedir. David Pears'ün ifadesiyle Wittgenstein'in tavrı, ilginç bir şekilde, kendi kuramının kesin olarak doğru olduğuna ilişkin bir dogmatizm ile kuramının- daha sonra yapacağına inandığı- ayrıntılı bir şekilde uygulamasına ilişkin sahip olduğu bir ka-

¹⁴ Fann, K. T., Wittgenstein's Conception of Philosophy, (1. Baskı), University of California Press, California, 1971, s. 54.

¹⁵ Pears, David, The False Prison, Study of The Development of Wittgenstein's Philosophy, Cilt: 2, (1. Baskı), Oxford University Press, New York, 1988, s. 203.

yıtsızlık arasında bir yerdedir.¹⁶ Wittgenstein'in geçiş döneminde fark ettiği en net durumlardan biri de kuramına ilişkin bu durumdur. Geçiş döneminde Viyana evresi üyelerinden biri olan Waissman'ın Wittgenstein ile yaptėı konuşmalarında, kuramındaki kendi ifadesiyle "dogmatizm" ve kuramın uygulamasındaki kayıtsızlığına ilişkin Aralık 1931'deki şu ifadeleri bu açıdan önemlidir. Wittgenstein şöyle demektedir:

"Dogmatik bir düşünceyle karşılaşabileceğin problemlerden biri öncelikle onun son derece kibirli olmasıdır. Tabii böyle olması onun en kötü yönü sayılmaz, bundan daha kötü ve aynı zamanda daha tehlikeli olan ve benim bütün kitabıma (*Tractatus*'a) nüfuz etmiş olan şey şuydu; açıklamaları daha sonra yapılacak olması planlanan meseleleri önceden ne srmekti. Böyle bir düşünce de tam da şu savunulur: herhangi bir sonuca ulaşamasak da yine de onu bulmanın bir yolu olacaktır diye düşünülür. Önceleri mesela temel önermeleri ortaya çıkarmanın mantıksal zmlemenin bir görevi olduğunu düşünürdüm. O zamanlar bu temel önermelerin yapısını ayrıntıları ile belirtemediğimi yazmıştım (*TLP* 5.55) ve bu oldukça doğruydı. Ama yine de temel önermelerin sonraki bir vakitte açıklanabileceğini düşünmüştüm. Daha son zamanlarda bu hatamı fark edip ondan uzaklaşmış bulunmaktayım".¹⁷

Bu noktada Wittgenstein'in *Tractatus* sonrası geçiş döneminde, Cambridge'e tekrar felsefeye döndükten sonra verdiği ilk derslerin birinde Moore'a söylediğine göre, felsefeye döndükten sonra düşüncelerini en fazla değiştirmek zorunda kaldėı konu temel önermeler (*elementarsatz*) konusudur.¹⁸ Yine Pears'e göre kuramın uygulamasını ciddiye almaması bu noktada kuramın imknsızlığını da anlamasını engelleyen en önemli problemlerden biri olmuştur.¹⁹ Bu minvalde temel

¹⁶ Pears, a. g. e., s. 204.

¹⁷ Waismann, Friedrich, Ludwig Wittgenstein and the Vienna Circle: Conversations Recorded by Friedrich Waismann, trans. Joachim Schulte, Brian McGuinness, ed., Brian McGuinness, (2. Baskı), Basil Blackwell Publisher Ltd., 2003, s. 182.; Vurgu bana aittir. Buradan itibaren metin içinde bu kitabın ismi WVC diye kısaltılacaktır.

¹⁸ Moore, G. E., "Wittgenstein's Lectures in 1930-1933", *Mind*, Ocak 1955, Cilt: 64, No: 253, s. 1; Ayrıca Bkz. Fann, a. g. e., s. 56.

¹⁹ Pears, a. g. e., s. 208.

önermeler kavramına ilişkin Wittgenstein'in bahsettiği dogmatik tutumundan vazgeçmesi, *Tractatus*'taki fikirlerinden uzaklaştığı ilk noktalardan biridir. Bu durum geçiş dönemi açısından da önemlidir. Çünkü önerme çözümlemelerinde ulaşılabileceğini düşündüğü "temel önermelere" ilişkin bu durum, onu önermelere ilişkin mantıksal çözümleme fikrinde de uzaklaştırmıştır, ki bu mantıksal çözümleme fikri *Tractatus*'un temel iddiaları arasındadır. Bu iddia ise önermelere uygulanacak olan mantıksal çözümleme yoluyla, gündelik dildeki bütün önermelerin, temel önermelere varana dek çözümlenebileceğinin mümkün olduğunu öne sürmektedir. Mantıksal çözümleme kavramından uzaklaşması ise çalışmanın ilerleyen kısımlarında ele alınacağı üzere kuramı açısından çok ciddi sonuçlar barındıracaktır.

Tractatus'un Arka Planındaki Özne Kavrayışı

Wittgenstein'in dil ve dünya arasındaki ilişkiye dair tüm bu tahlillerinde dikkat çeken en önemli noktalardan biri de *Tractatus*'un arka planındaki özne kavrayışıdır. Bu bağlamda öncelikle öznenin *Tractatus*'taki konumunu anlamak önemlidir. Wittgenstein'a göre özne dünyaya ait bir şey değildir; tersine o dünyanın kendisiyle sınırlanmaya tâbi tutulduğu, dünyanın bir sınırır (TLP 5.632). Dünyanın sınır noktasında duran öznenin görevi, gerçeklikle bağını kuran düşüncenin kendisine sınır getirmektir. Bunu şöyle ifade eder:

"Bu yüzden *Tractatus*'taki amacım, düşünceye bir sınır çizmektir ya da daha çok -düşünceye değil- *düşüncelerin dile getirimine*: Çünkü düşünceye bir sınır çizilebilir için bu sınırın her iki yanını da düşünmemiz gerekir (yani düşünemeyeni düşünmemiz gerekir). Böylelikle yalnız dilin içinde bir sınır çizilebilir ve sınırın diğer yanında kalan şey ancak anlam-dışı olacaktır".²⁰

²⁰ Wittgenstein, *Tractatus Logico-Philosophicus*, s. 23.: Wittgenstein, anlam sınırının öte yakasında bulunan, herhangi bir olgu durumunu resmetmeyen söylem alanlarına ait önermeleri "nonsense" olarak kavramaktadır. *Tractatus*'taki

Bu noktada Wittgenstein için özne, dünyanın içinde var olan bir şey değildir. Onun için özne, daha ziyade dünyaya aşkın olup dünyanın sınırlarını belirleyen bir konumdur. Wittgenstein özne kavrayışını, bir görüş alanına sahip olan, ama kendisi bu görüş alanının sınırı olan göz ile bir karşılaştırma yaparak anlatmaya koyulur; nasıl ki göz kendisi önündeki her şeyi görüyor ve gözün gördüklerinden hareketle gözün varolduğunu çıkaramıyorsa, aynı şekilde özne de kendini ifade ettiği dil yoluyla belirlenemez. Bu noktada her türlü tümcenin öznesi olan “Ben” Wittgenstein’a göre dünyanın içinde rastlanmayan ve dünyanın sınırı olan metafizik bir öznedir (TLP 5.632-5.641). Buradan hareketle Wittgenstein için öznenin konumunun a priori olarak belirlendiğini söylememiz gerekiyor.²¹ *Defterler (1914-1916)*’de bunu şöyle açıklamaya çalışır: “Felsefi Ben, insan varlığı değil, insan bedeni ya da psikolojik nitelikleriyle insan ruhu da değil; o metafiziksel öznedir, dünyanın (bir parçası değil) sınırı. Öte yandan insan bedeni, özellikle benim bedenim, başkaları arasında, hayvanlar, bitkiler, taşlar, vb. arasında dünyanın bir parçasıdır elbet”.²² Dolayısıyla dünyaya dâhil olmayan bu Ben ne nesnedir, ne de kendisini dile getirir; tersine o kendisini gösteren ama dile gelmeyen mistik bir şey olarak vardır.²³

bu kavram, Türkçe’de saçma olarak da tercüme edilmektedir. Fakat çalışmamızda, bu kavramı “anlam-dışı” olarak çevirmeyi yeğledik. Nitekim Rızvanoğlu’nun şu değerlendirmesi bu açıdan önemlidir: “Wittgenstein açısından nonsense (anlam-dışı) dilin, söylenebilir olanın dışında olmasıyla ilgilidir. Eğer bu kavramı saçma diye çevirirsek, Wittgenstein’ın bu kavrama yüklediği anlamı yakalayamayız. Çünkü Wittgenstein için söz konusu şeyler hiç de saçma değildir, öyle ki onun mektuplarından, asıl çabasının tam da bu olgusal dilin dışında bulunan ve dolayısıyla anlam-dışı, (without sense) kalan şeylerin *ontolojik zeminini belirlemek* olduğu anlaşılır. Bunun için anlamsız oldukları da söylenemez, çünkü önemli olan dilsel anlam bakımından bir zemininin olmaması ve bu zeminin/sınırın dışında bulunmalarıdır”. Bkz. Rızvanoğlu, Eren, “Dilde Nesnellik Arayışları ve Öznenin Tasfiyesi: Frege ve Wittgenstein”, *Posseible Düşünme Dergisi*, Aralık 2012, Cilt:1, Sayı:2, s. 51; ayrıca bkz.; Wittgenstein, *Tractatus*, s. 23.

²¹ Rızvanoğlu, a. g. e.; Türkyılmaz, Çetin, “Wittgenstein’in Özne Anlayışı”, *Yeditepe’de Felsefe*, 2009, (8), s. 15-17; Hadot, Pierre, Wittgenstein ve Dilin Sınırları, çev. Murat Erşen, (1. Baskı), Doğu Batı Yay., Ankara, 2011, s. 17.; TLP 5.6331.

²² Wittgenstein, *Notebooks 1914-1916*, s. 82.

²³ Soykan, a. g. e., s. 23.

Wittgenstein'in erken dönem düşüncesine hâkim olan nesnelere "felsefi bakış tarzı" ile "olağan bakış tarzı" arasındaki ayrıma değinmek, onun özne anlayışını kavramamıza katkı sağlayacaktır. *Defterler (1914-1916)*'deki bir notunda bunu şöyle ifade eder: "Şeylere olağan bakış tarzı onları diğer nesnelerin arasında görmektir; şeylere *sub specie aeterni* bir bakışla bakmak ise onlara dışarıdan bakmak demektir, yani arka plan olarak tüm dünyaya sahip bir şekilde bakmaktır".²⁴ Wittgenstein'a göre böylesi bir bakışın özelliği, nesneleri uzam ve zamanın içinde değil; uzam ve zamanla birlikte görmesidir.²⁵ Wittgenstein'a göre ayrıca güzel bir yaşam dünyanın işte tam da böyle, yani *sub specie aeterni* bir şekilde görünümüyle mümkündür.²⁶ Ona göre "dünyanın *sub specie aeterni* görülmesi, onun bir bütün -sınırlandırılmış bir bütün- olarak görülmesi demektir. Dünyanın sınırlandırılmış bir bütün olarak hissedilmesi -işte budur mistik olan-" (TLP 6.45). Stern'e göre Wittgenstein'ın bu üstü kapalı ve muğlak ifadeleri onun ilk okuduğu düşünürlerden biri olan Arthur Schopenhauer'in (1788-1860) estetik görüşlerinden etkilenmesinden dolayıdır. Schopenhauer'a göre estetik mülahazalarda, birey duyuşsal tecrübeyeyle o kadar iç içe olur ki, özne bireyliğini yitirir, böylelikle deneyimlenen nesneyi uzay ve zamanın dışında olan bir pozisyonla ele almaya başlar. Özne ve nesne, uzay ve zaman ve onların aşkınlığına ilişkin bu muğlak ama düşündürücü ifadeler, Wittgenstein'ı etkilemiş görünmektedir. Böylelikle Wittgenstein açısından uzay ve zamana değmeyen ve "gerçek dünya" olarak anlaşılmakta olan "deneyimlenen" dünya ile günlük hayatta içinde yaşadığımız uzay-zamansal olan ikincil bir dünya arasında temel bir ayırım vardır.²⁷ Bu bağlamda arka planındaki özne kavrayışı çer-

²⁴ Wittgenstein, Notebooks 1914-1916, s. 83; Wittgenstein'ın burada ifade ettiği Latince "*sub specie aeternitatis*" (Ezeli ebedi bir bakışla) deyiimi, Spinoza'nın *Etika*'da, şeylerin hep birden, ezeli-ebedi bir bakış açısıyla kavrandığı Tanrısal perspektifi anlatmak için kullandığı bir tabirdir.

²⁵ Wittgenstein, Notebooks 1914-1916, s. 83.

²⁶ Wittgenstein, Notebooks 1914-1916, s. 83.

²⁷ Stern, Wittgenstein on Mind And Language, s. 9-10.

çevesinde, Wittgenstein'in kendisini dünyayı böyle temaşa eden bir özne konumuna yerleştirdiğini ifade etmemiz gerekir. Çünkü bu durum Wittgenstein'in dil-düşünce-gerçeklik arasındaki ilişkiyi ele alırken, neden böylesi tahliller yaptığını anlamamız açısından önemlidir.

Wittgenstein ve Immanuel Kant'ta Düşüncenin Sınırları

Wittgenstein'in düşüncenin kendisine değil de dil üzerinden düşünceye bir sınır çizme çabasını anlamak için, onun bu tutumu ile Immanuel Kant'ın (1724-1804) teorik akla veya bilgiye sınır çizme çabasındaki benzerliğe değinmek faydalı olacaktır. Zira Wittgenstein'in erken dönem felsefesi açısından temel motivasyonu, düşüncenin yapısını ve sınırlarını anlamak; bu anlamda başvurduğu yöntem ise dilin yapısını ve sınırlarını incelemek olmuştur. Bu bağlamda onun erken dönem felsefesinde ve özellikle de *Tractatus*'taki dile ilişkin felsefi incelemelerinin, kapsam ve amaç bakımından Kant'ın akıl eleştirisine çok benzeyen, bir dil eleştirisi olduğunu söyleyebiliriz. Kant gibi o da felsefecilerin çoğu zaman farkında olmadan bilinebilir olanın sınırlarının ötesine geçip, gerçek düşünceler dile getiriyormuş gibi görünen ve fakat gerçekte hiç de öyle olmayan şeylere yöneldiklerine inanmıştır.²⁸ Ulukütük'e göre bu açıdan Kant'ın itirazı aklın deneyimlemeyen alanda kullanıma sokulması iken Wittgenstein'in itirazı dilin meşru olmayan bir alanda kullanılmasıdır.²⁹

Kant, *Saf Aklın Eleştirisi*'nin önsözünde, bu durumun insan aklının kendi doğasından kaynaklanan bir eğilim olduğunu belirtir. Bu doğal eğilimin ortaya çıkardığı sorunlu durumu ise şöyle ifade eder: "İnsan aklı, bilgisinin bir türünde kendine özgü bir yazgıyla karşı karşıyadır. Öyle sorular

²⁸ Pears, David, Wittgenstein, çev. Arda Denkel, (1. Baskı), Afa yayıncılık, İstanbul, 1985, s. 12.

²⁹ Ulukütük, Mehmet, "Anlamın Dilselliği İçindeki Oyunsallık: Gadamer ve Wittgenstein'da Oyun Kavramı", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 2009, Sayı: 40, sf. 217.

tarafından rahatsız edilir ki, onları geri çeviremez. Gerçi bu sorular aklın kendi doğasından kaynaklanır ama akıl bunlara yanıt veremez. Çünkü bu soruların cevaplanmaları insan aklının her türlü gücünü aşarlar”.³⁰ Kant’ın düşünce temelinde belirttiği sorunlu duruma benzer bir insani eğilimi, Wittgensteinda dil-gönderge bağlamında şöyle ifade eder: “İnsanlar tek tek seslerin nasıl çıktığını bilmeden konuştukları gibi herhangi bir şeye göndergede bulunduğuna dair hiçbir fikri olmaksızın sözcük ve önermeler ifade ederler” (TLP 4.002). Wittgenstein’a göre bu anlamda felsefe konusunda çoğunlukla ifade edilen önermeler ve ortaya konulan soru(n)lar herhangi bir şeye göndergede bulunmayan bu tarz ifadelerdir” (TLP 4.002-4.003). Benzer bir düşünceye yine *Defterler*’de şöyle rastlarız:

“İnsanlar her sözcüğün neye işaret ettiği konusunda en ufak bir fikre sahip olmaksızın, *bir* anlamın dile getirildiği semboller kurmak konusunda doğuştan bir kapasiteye sahiptir.”³¹

Wittgenstein açısından felsefi sorunların ortaya çıkmasının temel sebebi, felsefecilerin dilin mantığını/yapısını tam olarak kavrayamamış olmalarıdır. Ve bu sorunun önüne geçmek için, felsefe konusunda gerekli olan doğru metot ona göre şöyledir:

“Felsefede doğru yöntem şu olurdu: Söylenabilir olandan, yani doğa bilimi tümcelerinden -yani felsefeyle hiçbir ilgisi olmayan birşeyden- başka bir şey söylememek, sonra başka herhangi birisi metafizik bir şeyler söylemeye kalkıştığında, her seferinde de olsa o kişiye ifadelerindeki belirli imlere hiçbir işlem bağlamamış olduğunu göstermektir. Bu yöntem ona doyurucu gelmeyecektir -ona felsefe öğrettiğimiz duygusuna kapılmayacaktır- ama gerçekte doğru yöntem bu olurdu” (TLP 6.53).

³⁰ Kant, Immanuel, *Critique of Pure Reason*, çev. Norman Kemp Smith, Macmillan Company, London, 1929, s. Vii.

³¹ Wittgenstein, *Notebooks 1914-1916*, s. 95-96.;

Wittgenstein böylelikle felsefecilerin anlamlıyı, anlamlı olmayandan ayıran çizgiye ulaştıklarında nerede olduklarını görüp durabilmeleri için, *Tractatus*'ta özellikle bu sınırın kesin yerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Dil vasıtasıyla hem yapılabilecek hem de yapılamayacak olanları saptayacak olan dilin kendi doğasıdır. Bu yüzden Wittgenstein'a göre yapılması gereken dilin doğasındaki bu sınır durumunu mümkün olduğunca açık bir şekilde ortaya koymaktır.³²

Wittgenstein'ın, düşüncelere veya daha doğrusu düşüncelerin dile getirimine genel olarak bir sınır çizme amacı dikkate alındığında, sorulması gereken sorulardan bazıları şunlardır: İnsan düşüncesi dönüp de kendini incelediği zaman bu inceleme nereden başlar? Bu inceleme nasıl ilerler? Bu bağlamda ilk soruya verilebilecek muhtemel bir yanıt, bu incelemede ele alınacak verilerin iki biçimde ortaya konulabileceği yönündedir. Bu veriler ya kavramların, düşüncelerin ve düşünce biçimlerinin psikolojik diyebileceğimiz bir biçimde ortaya konulabileceğidir; ya da sözcükler, tümceler ve söylem tipleri olarak, dilsel bir biçimde ortaya konulmasını gerektirir. Bu noktada Kant'ın eleştirisi ilk tür veriden, eleştirel felsefenin ikinci dalgası olarak düşünebileceğimiz bu yüzyılın mantıksal-çözümleme hareketi ise ikinci tür veriden yola çıkmıştır.³³ Bu bağlamda Wittgenstein, *Tractatus*'ta düşünce-lerin ve kavramların dil üzerinden incelenmesi gerektiğini düşünüp ikinci türden bir eleştirel tutum sergilemektedir.

Böylesi bir tutuma sahip olmasını örgütleyen durumu ise şöyle ifade edilebiliriz: Geleneksel felsefede var olan sorunlar, dilin doğasına ilişkin var olan sınır durumuna riayet etmemekten kaynaklanmaktadır. Bu anlamda kullanılan dilin sağaltılması gerekmektedir. Bunun için de felsefi söylemin kendileri aracılığıyla inşa edildiği önermelerin dile getirimi-ne bir sınır konmalıdır. Wittgenstein, *Tractatus*'ta bu hedefi-

³² Pears, a. g. e., s. 12.

³³ Pears, a. g. e., s. 28.

ni dilin tüm olanaklı işleyişinin sınırlarını saptamayı amaçlayan eleştirel bir girişim çerçevesinde geliştirmeye çalışır. Wittgenstein'in yapmaya çalıştığı bu çok büyük ödeve ilişkin Pears'ün benzetmesi şöyledir: "O var olan herhangi bir dilin yapısı içinde çalışarak olanaklı bütün dillerin sınırlarını kavramaya çalışıyordu. Bu durum bir hava kabarcığının içinde yaşayan bir yaratığın, kabarcığın odak noktasını bularak, olanaklı bütün kabarcıkların genleşebileceği son büyüklüğü hesaplamak için hidrolik bir formül kullanmasına benziyor".³⁴

Bu eleştirel girişim, denildiği üzere Kant'ta olduğu gibi düşünceye bir sınır çizmeyi amaçlar. Fakat Kant, her ne kadar düşünceye bir sınır getirmeye çabalamış olsa da Wittgenstein dolaylı bir şekilde düşüncenin temsil edildiği, izhar edildiği dile, yani söylenebilir olana bir sınır çizmeye çalışmıştır. Peki Wittgenstein neden böylesi *dolaylı* bir girişime kalkışmaktadır? sorusunun yanıtını ise *Tractatus*'un önsözünde bulmaktayız.

Wittgenstein bu önsözde öncelikle, düşünmeye yine düşünce aracılığıyla bir sınır çekilemeyeceğini ifade eder. Bu fikrine ilişkin argümanı ise şöyledir: "Düşünceye bir sınır çizmek için, sınırın her iki tarafını da düşünmemiz gerekir (yani düşünülmemeyi de düşünmemiz gerekmektedir)".³⁵ Wittgenstein'a göre sonuç şöyledir: "Düşünemediğimiz şeyi düşünemeyiz, bu nedenle düşünemediğimiz şeyi söyleyemeyiz" (*TLP* 5.61). Wittgenstein açısından düşünmeye bir sınır getirmek, sınırın öte tarafı olan düşünülmemeyi de düşünmeyi gerektirdiğinden ötürü, böylesi bir girişim olanaksız durmaktadır. Bu bağlamda Wittgenstein ve Kant'ın girişimlerini değerlendirmede Glock'un şu tespiti önemlidir:

"Wittgenstein eleştirel felsefeyi, Kant'ın insan bilgisine sınır çizme girişiminden *anlamlı söyleme* sınır çizme yönünde daha radikal bir girişime dönerek yeniden formülleş-

³⁴ Pears, a. g. e., s. 49-50.

³⁵ Wittgenstein, *Tractatus*, s. 23.

tirmeye çalışır. Kant, bilebileceğimiz şeyi (fenomenler ya da deneyimin olanaklı nesnelerini) bilemeyeceğimiz şeylerden (bütün olanaklı deneyimi aşan kendinde şeylerden) ayırmaya çalışmıştır. Fakat bu durum, Herman Jacobi'den Francis H. Bradley'e kadar, kendinde şeyler hakkındaki bilgiyi dile getirmeksizin, bir önvarsaymadan hareketle görüşlerin bilinebilir alanı ve kendinde şeylerin bilinebilir alanı arasında ayırma gidilemeyeceği şikâyetine yol açmıştır. *Wittgenstein da aynı sorunu teşhis etmiş görünmektedir.* Wittgenstein bu problemten, bilginin sınırlarından düşüncenin sınırlarına dönmekle ve düşüncenin sınırlarını da anlamlı söylemin sınırları olarak kavramakla kaçınır. Böylelikle felsefe, ancak düşüncenin dilsel ifadesine sınırlar çizmekle düşüncenin sınırlarını kurabilir".³⁶

Wittgenstein, düşünceye sınır çizebilmek için, sınır çizmenin doğasında olan bir noktaya dikkat çekiyor: sınır, ancak sınırın her iki tarafına ilişkin refleksiyonda bulunabildiğimiz zaman anlamlı olacaktır. O yüzden "neyi düşünebiliriz?" sorusunun cevabı, ancak (sınırın öte yanı olan) neyin düşünilemeyeceğini belirleyebilirsek gerçekleşecektir. Bununla birlikte Wittgenstein için *düşünme* bizi *düşünülemediyi*, yani sınırın öte yanını kavramaya götüremeyecektir. Bu yüzden Wittgenstein, düşünceye getirilecek sınırları doğrudan düşüncenin kendisi aracılığıyla çizmeye çalışmaktan kaçınmaktadır; aksine "düşüncelerin dile getiriminin", yani dilin sınırlarını meydana getiren şeyin kendisini anlamayı ve ortaya koymayı amaçlar.³⁷ Bunu tekrar ifade edecek olursak şöyle anlatır: "Bu yüzden kitabın (*Tractatus*) amacı düşünceye bir sınır çizmektir ya da daha çok -düşünceye değil- *düşüncelerin dile getirimine*. Çünkü düşünceye bir sınır çizebilmek için bu sınırın her iki yanını da düşünebilmemiz gerekir (yani düşü-

³⁶ Glock, Hans-Johann, "Wittgenstein and Reason", Wittgenstein: Biography and Philosophy, ed. James Carl Klagge, Cambridge University Press, New York, 2001, s. 201'den aktaran Utku, Ali, Ludwig Wittgenstein: Erken Döneminde Dilin Sınırları ve Felsefe, (1. Baskı), Doğu-Batı yay., İstanbul, 2009, s. 19.

³⁷ Utku, a. g. e., s. 19.

nülemeyeni düşünebilmemiz gerekir). Böylelikle yalnız dilin içinde bir sınır çizilebilir ve sınırın diğer yanında kalan şey ancak anlam-dışı olacaktır”.³⁸

Böylelikle Wittgenstein, düşünülebilir olana dolaylı bir şekilde dil üzerinden bir sınır getirmeye çalışır. Bu bağlamda Wittgenstein’a göre sınır düşüncelere değil; sadece düşüncelerin dile getirilişine konmalıdır.³⁹ Wittgenstein, kendisine belirlediği bu ödevi, dilin yapısı ve sınırlarını ortaya koyarak anlatmaya çalışır. Şen’in ifade ettiği üzere, bu anlamda dilin sınırlarını ortaya koymak dil vasıtasıyla neyin söylenebilir ve neyin söylenemez olduğunu ortaya koymaktır. Wittgenstein’a göre söylenebilir olan ortaya konulduğunda, dolaylı bir şekilde düşünülebilir olan da ortaya konmuş olacaktır; çünkü dil, düşüncenin bir tür sembolizasyon aracılığıyla forma kavuştuğu, temsil edildiği, bir şekilde izhar edildiği yerdir. Böylelikle Wittgenstein’a göre söylenebilir olanın alanı neyin söylenemez ve dolayısıyla düşünülemez olduğunu gösterecektir.⁴⁰

Wittgenstein böylelikle dili, sadece düşünce ve iletişimin bir aracı olarak görmekten çıkarır. Wittgenstein’ın böylesi bir çabası doğrultusunda artık dil, bilişsel faaliyetimizi örgütleyen egemen bir faktör olarak görüldüğü için, bu alışılmışın dışında bir yaklaşımdır. Bundan ötürü Wittgenstein’ın bu çabası, düşüncenin gerçeklikle ilişkisini araştıran bir disiplin olarak epistemoloji geleneğinde farklı bir şeyi hedeflemektedir; neyin *bilinebileceği* yerine neyin *düşünülebileceği* veya daha doğru bir ifadeyle neyin *söylenebileceği* konusunu belirleme, yani anlamlı söylemi sınırlama girişimidir.⁴¹

³⁸ Wittgenstein, Tractatus, s. 3.

³⁹ Wittgenstein, Tractatus, s. 23.

⁴⁰ Şen, Serdar, “Kant ve Wittgenstein Üzerine Eleştirel Bir Karşılaştırma”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, Ankara, 2004, s. 2.

⁴¹ Utku, Wittgenstein: Erken Döneminde Dilin Sınırları ve Felsefe, s. 15.

Tractatus'ta Ontoloji ve Dil Arasındaki Eş Biçimli Yapısal İlişkinin Tahlili

Wittgenstein söylenebilir olanın veyahut anlamlı söylemin sınırlarını ortaya koyabilmek için, Tractatus'ta dil ve dünyanın nasıl bir doğaya sahip olduğunu anlatarak işe koyulmaktadır. Zira anlam tam da dil ve dünya arasındaki ilişkiden doğmaktadır. Bu açıdan şunu vurgulamak gerekirse Tractatus'ta dil ve dünyaya (olgusal yapıya) ilişkin öne sürülen fikirler yapısal bir tahlil ekseninde sunulmaktadır. Wittgenstein bunu yaparken öncelikle dil ve dünyayı birer yapı olarak karşısına alır ve onların oluşturan yapılara ilişkin çözümlemeler yapar. Wittgenstein bu iki yapının esasen birbiriyle eş biçimli, özdeş bir yapıda olduğunu, çeşitli varsayımları temele alarak anlatmaya çalışır. Hatta Black'ın yerinde bir şekilde belirttiği üzere Wittgenstein'in dil veya mantık hakkındaki ifadelerinin neredeyse her birinin ontolojik bir karşılığı vardır ve diğer taraftan ontolojik gibi görünen ifadelerinin her biri, dilin özüne ilişkin fikirleriyle ilgilidir.⁴²

Wittgenstein, tüm bu düşüncelerini bir kuram içerisinden anlatmaktadır. *Anlamanın Resim Kuramı* olarak bilinen ve çalışmanın 1.4 başlığında ele alınacak bu kuramın, aslında uzun bir geçmişe sahip olan bir düşünce geleneğine ait olduğu söylenebilir. Pears'e göre bu düşünce geleneğinin ayırt edici özelliklerinden biri ise, dünyanın (olgusal yapının) düşüncemize belirli bir yapısallık dayattığı fikri üzerine kurulu olmasıdır. Bu bağlamda Tractatus'ta dogmatik bir şekilde ve tamamen a priori bir şekilde dil ve dolaylı olarak düşüncenin -olgusal yapının kendisine dayattığı- atomik bir yapıya sahip olduğu düşünülür. Wittgenstein, mantıksal çözümleme sonucunda bu yapının ortaya çıkacağını varsayar. Çözümlemenin herhangi bir noktasında bu yapıyı ortaya koymada başarısız olmuş olsa da yine de bu yapının daha ileri bir çözümleme dü-

⁴² Black, Max, A Companion to Wittgenstein's Tractatus, (1. Baskı), Cornell University Press, Ithaca, 1964, s. 27.

zeyinde bulunabileceği kanaatindedir. Fakat bu durum onun erken dönemindeki dil kuramını muğlak bir yapıya büründürmektedir. Çünkü bir yandan tamamen a priori kurulduğu için olgusal bir doğrulamaya ihtiyaç duymuyor görülmektedir; ama diğer yandan öne sürdüğü fikirler olgusal yapıya ilişkin açıklamalarda bulunmaktadır, ki kuramına sağlam bir görünüm kazandıran şey, bilimsel kuramlarda olduğu üzere var olan bu *açıklama gücüdür*. Fakat kuramına ilişkin bu durum *Tractatus*'ta göz ardı edilmiştir.⁴³

Kuramında, genel olarak dil ve olgusal yapıya ilişkin bu gibi problemliler var olsa da o bunlara dikkat etmezsiniz kuramının sonuçlarına ve bu sonuçlara götüren problemlere odaklanmış durumdadır. Bu bağlamda Wittgenstein, bütün felsefi sorunların kökeninde olduğunu düşündüğü ortak noktayı öne çıkarır. Böylelikle bütün sorunların tüm temel noktalarda nihai çözümünü bulduğunu ifade eder. Fakat felsefe sorunlarını çözmekten (solve) ziyade, amacı onların nasıl ortaya çıktığını çözümleyerek (dissolve) onları tümünden ortadan kaldırmaktadır. Felsefi sorunların doğasındaki bu ortak noktayı şöyle ifade eder: “Kitap (*Tractatus*) felsefe sorunlarıyla ilgileniyor ve inanıyorum ki bu sorunların ortak kaynağı, dilimizin mantığının yanlış anlaşılmasından kaynaklanmaktadır”.⁴⁴ Wittgenstein’a göre dilin hangi durumlarda ve şartlarda hatalı kullanıldığı gösterildiğinde, felsefedeki tüm sorunlar çözüme kavuşacaktır. Bu yüzden Wittgenstein’ın tüm çabasının, dile dair bu yanlış anlamayı engellemeye dönük olduğu açıktır.

Wittgenstein bu tarz yanlış anlamaların önüne geçmek için, öncelikle düşüncenin sadece nesnel gerçeklikten tevarüs edilmesi gerektiğini düşünür. Düşüncenin konusu algılara dönük olan şeyler olduğu için, ona göre düşünce dediğimiz

⁴³ Pears, *The False Prison, Study of The Development of Wittgenstein’s Philosophy*, s. 206-207.

⁴⁴ Wittgenstein, *Tractatus*, s. 23.

şey zaten olguların mantıksal resmidir (TLP 3). Düşünce için böylesi bir nitelik elde edilebilirse, felsefi ifadeleri sağaltacak bir zeminin ortaya çıkacağını düşünür. Bununla birlikte Wittgenstein geleneksel felsefenin düşünceye ilişkin böylesi bir zeminden yoksun olduğu kanaatindedir. *Tractatus*'taki temel eleştirileri de bu konuya yöneliktir, nitekim şöyle demektedir:

“En derin felsefe sorularının, gerçekte *hiç* sorun olmamaları şaşırtıcı değildir. Felsefi konularda yazılmış önermelerin ve soruların çoğu yanlış değil; ama anlam-dışıdır. Bunun sonucu olarak bu tür sorulara cevap veremeyiz; yalnızca onların anlam-dışı olduklarını gösterebiliriz. Filozofların önermelerinin ve sorularının çoğu dilimizin mantığını anlayamamaktan kaynaklanır”. (TLP 4.003).

Böylelikle Wittgenstein'in felsefi sorunların neden ortaya çıktığına ilişkin temel tespiti, filozofların dilin mantığını yanlış anladığı yönündedir. Bu bağlamda bu sorunların ortadan kaldırılması için Wittgenstein'in kendine biçtiği görev dilin/önermelerin yapısını anlamaktır: “Benim tüm görevim, önermenin doğasını açıklamaktan ibarettir”.⁴⁵ Önermelerin doğası ona göre dilin sınırlarını ortaya koyacağı için, felsefeci bu sınır durumuna riayet edecek ve böylelikle “felsefi” olarak kabul edilen sorunlar ortadan kalkacaktır. Böylelikle *Tractatus*'un temel konusu, önermeler ve önermelerin doğasını incelemektir. Bu minvalde Wittgenstein'in kanaatine göre dilin yapısı ve sınırları, dolaylı olarak düşüncenininkine de tekabül eder. Düşüncenin doğasıyla ilgilenmek de yine Wittgenstein'i dilin doğasıyla ilgilenmeye götürür. Çünkü dil, düşüncenin bir tür sembolizasyon aracılığıyla forma kavuştuğu, temsil edildiği yerdir. Dil ve düşünce arasındaki bu yapısal özdeşliğe ilişkin bu varsayım, Wittgenstein'i anlamamız açısından çok önemlidir. Wittgenstein bu özdeşliğe ilişkin hatta *DeFTERLER*'de düşünceyi, bir tür dil olmasından, hem de önermenin mantık-

⁴⁵ Wittgenstein, Notebooks 1914-1916, s. 39.

sal resmi olmasından ve bu yüzden kesinlikle bir tür önerme olmasından ötürü dil ile aynı şey olarak kavradığını belirtir.⁴⁶ Bu noktada düşünce ve dil arasında Wittgenstein'in varsaydığı özdeşlik, düşünülebilen her şeyin linguistik bir çerçevede ortaya konabileceğini ifade eder. Böylece düşüncenin ve bundan dolayı da bilginin durumu ve sınırları hakkındaki klasik sorun, şimdi söylenebilen ve söylenemeyenin sınırlarının ve durumunun belirlenmesi sorununa dönüşür. Bu noktada şunu eklememiz gerekiyor ki "Wittgenstein klasik bilgi kuramını düşünce süreçlerini inceleyen bir psikoloji felsefesi olarak niteler (TLP 4.1121). Bu anlamda doğal olarak düşünce süreçlerini inceleyen bu psikoloji felsefesi, yerini düşüncele- rin kendisini ortaya koyduğu dilin yapısının incelenmesine bırakmalıdır".⁴⁷ Böylelikle Wittgenstein, dilin yapısını inceleyip dilin nasıl işlediğine dair çözümleme ve tahlillerde bulunarak, felsefede ortaya çıkan sorunların önüne geçeceğine inanır.

Peki, hem erken dönemine hem de geç dönem felsefesinde belirgin bir durum olan, filozoflar tarafından dilin işleyişinin yanlış anlaşılması nasıl gerçekleşmekte ve buna koşut olarak, felsefi sorunlar nasıl ortaya çıkmaktadır? Bu hatanın temel sebeplerinden biri *Tractatus*'ta şöyle geçer:

"İnsanlar tek tek seslerin nasıl çıktığını bilmeden konuştukları gibi herhangi bir şeyi imlediğine dair hiçbir haberi olmadan da sözcük ve önermeler kurarlar. Ama şurası bir gerçek ki herhangi bir örtünün nesnenin dış yüzeyini örttüğü gibi dil de düşünceyi örter [yani anlamın belirgin olmasına engeldir] ve felsefe konusunda çoğunlukla tümceler ve soru(n)lar bir şey imlemeyen kelimelerden kurulu ifadelerdir". (TLP 4.002-4.003).

Wittgenstein'a göre dikkat edilmesi gereken nokta, dilde ortaya konulan anlamlı ifadelerin işaret ettiği nesnel bir

⁴⁶ Wittgenstein, a. g. e., s. 82.

⁴⁷ Utku, Ali, "Söylenemeyeni Söylemek *Tractatus*'ta Paradoksal Yapı", *Doğu-Batı Üç Aylık Düşünce Dergisi*, Yıl: 3, Sayı: 9, Kasım, Aralık, Ocak-1999, s. 102.

gerçeklik düzleminin olması gerektiğidir. Bu noktada analitik felsefe geleneğindeki diğer düşünürler gibi Wittgenstein'in da neden önermelerin anlamlılığı konusuna eğildiğine ilişkin Şen'in şu değerlendirmesi önemlidir:

"Herhangi bir felsefi önermenin anlamlı bir önerme olup olmadığı ancak onu ifade eden dilsel birimlerin bir anlama işaret edip etmediklerinin saptanmasıyla belirlenebilir. Çünkü felsefe, kendi yargılarının doğruluğunu göstermeyi amaçladığı ölçüde, bu amacın gerçekleştirilmesi, önermelerin (sözcüklerden oluşan dilsel sembollerin) anlamlandırılmasının gösterilmesi biçimini alacaktır. Zira bir yargının doğruluk değerinden önce gelen ve onun doğruluk değerini olanaklı kılan, önermenin anlamıdır".⁴⁸

Böylelikle temel mesele, gösterge (sözcükler) ve gönderge (sözcüklerin işaret ettiği varlıklar) arasındaki ilişkiyi netleştirmek ve yasal bir olgusal söylem (factual discourse) alanı çizmektir. Bu noktada Erdem'in ifade ettiği üzere Wittgenstein, "dilin/ bütün önermelerin anlamını ortaya koymak için önerme çözümlemeleri yapılması gerektiğini düşünür".⁴⁹ Önerme çözümlemeleri nihai anlamda tamamlandığında ise, Wittgenstein'a göre dilin yapısı ve sınırları anlaşılacaktır. Bu da dolayısıyla dilin hakkında olduğu şey olan, dilin temsil ettiği olgusal yapının sınırlarını ortaya koyacaktır. Bu önerme çözümlemeleri için *Tractatus*'ta başvuru olan araç ise "önermeler kalkülü" olarak bilinen mantıksal çözümleme sistemidir. Önermeler kalkülü aracılığıyla, bir bileşik önermenin bileşenlerinin alabilecekleri doğruluk değerlerine göre, bileşik önermenin kendisinin doğruluk değerinin belirlenmesine *doğruluk-fonksiyonel çözümleme modeli* adı verilmektedir.⁵⁰ Bu bağlamda *Tractatus*'ta önerme çözümlemeleri için başvuru olan araç bu doğruluk-fonksiyonel önerme çözümleme modelidir.

⁴⁸ Şen, a. g. e., s. 12.

⁴⁹ Erdem, "Hüseyin Subhi, Wittgenstein'in Dil Oyunu Nosyonu Bağlamında Kognitif ve Temel Önermeler Hakkında Bir Değerlendirme", *Dini Araştırmalar Dört Aylık Bilimsel Dergi*, 2007, Cilt: 9, Sayı: 26, s. 173.

⁵⁰ Özlem, Doğan, Mantık, (2. Baskı), Notos Kitap yay., 2012, İstanbul, s. 239-240.

Önergeler Kalkülü Ve Doğruluk Tablolarının *Tractatus*'taki Yeri

Kalkül terimi matematikten alınan bir terimdir ve hesap cetveli, işlem çizelgesi anlamlarına gelir. Hesap etmek, hesaplamak ise belirli işaret ve kuralları kullanarak işlemler yapmaktır. Dolayısıyla hesaplamak için öncelikle hesabı neye göre yapacağımızı belirleyen işaret ve kurallar olmalıdır. Kalkül bu anlamda hesaplamada başvuru olan böylesi bir işaret ve kurallar kümesidir. Bu noktada Wittgenstein'in da içinde bulunduğu analitik felsefe geleneğindeki temel tezlerden biri şöyle ifade edilebilir: Aritmetikte işlem yaparken başvuru olan matematiksel kalküller gibi bir işlem çizelgesinin bir benzeri, mantıksal çıkarımlarımızın denetlenmesi için de geçerli olabilecektir.⁵¹

Bu bağlamda şunu belirtmemiz gerekiyor: *Tractatus*'ta dil, bir kalkül modeli üzerinden çözümlenmesi gereken dildir. Bu anlamda *Tractatus*'ta bahsedilen dil, dilbilim alanında ele alındığı üzere morfolojik, pragmatik veya filolojik açılarından ele alınıp incelenen dil değildir. Utku'nun da ifade ettiği üzere, *Tractatus*'ta Wittgenstein'in dilin normatif karakterini betimlemek için benimsediği bu kalkül modeli, adeta otomatik olarak işlev gösteren ve katı biçimde tanımlanmış kurallarla (mantığın kurallarıyla) yapılandırılmış bir sistemdir. Bu tür bir kalkül sistemi, belirli ham maddelerle beslenen, kesin, düzenli ve değişmeyen bir tarzda belirli bir ürünü imal eden bir makineye benzer. Aynı şekilde mantığın kuralları -ve bu yüzden *Tractatus*'a göre, dilin kuralları- ürünü belirleyen katı bir uygulamaya sahiptir. Dil örneğinde bu ürün ise "anlamdır" .⁵²

Matematiksel bir kalkül nasıl ki bir işaret, sembol ve kurallar sistemi ise ve bu kalkül nasıl ki "sayılar evreni" denen bir içerik için kullanılabilirse; aynı şeyin mantıksal kalkül

⁵¹ Özlem, a. g. e., s. 239-240.

⁵² Utku, Ali, "Dil Oyunları", *Felsefe Ansiklopedisi*, Cilt: IV, ed. Ahmet Cevizci, Ebabil Yay., Ankara, 2009, s. 364.

içerisinden de yapılabileceği düşüncesi söz konusudur. Bu yüzden yapılması gereken şey, mantığın alanını bir “önermeler evreni” olarak görmek ve önermeleri içerikleriyle değil, birer işaretle, birer harfle, kısacası sembollerle göstermek ve önermeler arasındaki ilişkileri de sembollerle gösterilen bazı işaretlere ve kurallara göre bir ideal/sembolik bir dil içerisinde formülleştirmektir. Bu yolla oluşturulan bir kalkül, önermelerin içeriklerini değil onlar arasındaki formel ilişkileri görmemizi sağlayan bir hesap cetveli işlevi görecektir. Cebirsel semboller içerik (sayılar) için kullanıldıklarında sayılar arasındaki ilişkileri gösterip kanıtlamaya imkân sağladığı gibi; önermeler kalkülü de önermeler arası ilişkileri gösterip kanıtlamaya ve en önemlisi bu ilişkileri denetlemeye imkân sağlar.⁵³ Bu bağlamda *Tractatus*’ta da ortaya konulmaya çalışılan şey, *herhangi bir düşünce ve onun diğer düşüncelerle olan ilişkisini açıklayacak böylesi bir Begriffsschrift (notasyon, kalkül) oluşturmaktır*. Wittgenstein, Frege ve Russell’ın da bunu amaçladıklarını, fakat belli başlı hatalara düştüklerine inanır ve *Tractatus*’ta bu hataları engelleyecek bir notasyon sistemi kurmaya çalışır (TLP 3.325). Bu bağlamda Wittgenstein’in *Tractatus*’taki “Begriffsschrift”’i birbirinden bağımsız olduğu varsayılan “temel önermeler”den oluşan doğruluk tablolarından, mümkün bütün önermelerin oluşumunu (dolayısıyla dilin sınırlarını) gösteren önermelere ilişkin genel bir formdan oluşmaktadır.⁵⁴ Hacker’a göre böylesi açık ve uygun bir kavramsal notasyonun/kalkülün katkısıyla beraber, söylene-bilen ve söylenemeyen ifadeler ayrımını kavrayacağımız ve doğru bir mantıksal bakış açısı elde edeceğimiz için; herhangi bir anlam ifade etmeyen, anlam-dışı olan (*nonsense*) felsefe sorunları kesinlikle oluşmayacaktır.⁵⁵

⁵³ Özlem, a. g. e., s.239-240.

⁵⁴ Engelmann, Mauro Luiz, Wittgenstein’s Philosophical Development: Phenomenology, Grammar, Method and Anthropological View, (1. Baskı), Palgrave Macmillan Press, England, 2013, s. 18.

⁵⁵ Hacker, S. M. S, Themes in the Philosophy of Wittgenstein, s. 22.

Wittgenstein bu konuda özellikle Frege ve Russell'dan etkilenmiştir. Böylesi sembolik-matematiksel bir dil tam da Frege ve Russell ile birlikte mantık konusuna eklenmeye çalışılan, yani önermelerin anlamlarını netleştirmek veya günlük dildeki çok anlamlılığın önüne geçmek için hazırlanmış olan ve nesneleri temsil eden semboller vasıtasıyla inşa edilen yapay bir dildir. Sadece sentaktik kurallarla oluşturulan böylesi dillere sembolik diller veya biçimsel diller denir.⁵⁶ Böylesi bir dil yaratma fikri aslına bakılırsa yeni değildir ve felsefe tarihinde böylesi bir çaba esasen matematiksel ifade yönteminin felsefeye aktarılmasını ifade eder. Bu çabanın temelinde ise sayılarla olduğu gibi kavramlarla da hesap edebilmek, bir düşünce yanlısını bir hesap yanlısını bulur gibi açık ve güvenilir bir biçimde bulup göstermek yatmaktadır. Matematikte olduğu gibi kavramları birtakım işaretlerle, simgelerle gösterip bunların arasındaki bağlantıları da birtakım işlemlerle ortaya çıkarma fikrini, yani sembolik bir önerme dili, bir kalkül oluşturma fikrinin ilk oluşumlarından birini, Alman düşünce geleneğinde, Gottfried Wilhelm Leibniz'de (1646-1716) bulmaktayız. Leibniz'e göre böylesi bir dilin önemli bir katkısı olacaktır. Formüllerle yazılmış bir felsefi araştırma belli bir ulusal dile bağlı olmaktan kurtulacak ve böylelikle evrensel bir felsefe dili, bilim dili kurulmuş olacak. Felsefe için böylesi bir genel işaretler dili (*characteristica universalis*) dünyadaki bütün düşünür ve bilim adamlarının kullanabileceği evrensel bir akademik dil ve felsefi hesap yöntemi sağlayabilecektir.⁵⁷

Leibniz'in gençlik yıllarından itibaren en büyük ideallerinden biri bütün insanların anlayıp kullanabileceği evrensel bir dil inşa etmektir. Leibniz bunu "*De Arte Combinatoria*" (1666) adlı yazısında, Ortaçağ döneminde Raymond Lull

⁵⁶ Taşdelen, İskender, *Sembolik Mantık*, ed. Demet Taşdelen, Anadolu Üniversitesi Yay., Eskişehir, 2009, s. 15.

⁵⁷ Gökberk, Macit, *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2014, s. 274.; Gültekin, Abdurrezzak, "Klasik Mantıktan Bulanık Mantığa Yapay Zeka Serüveni", *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Güz 2021, Sayı: 22, sf. 701-702.

(1232-1315) tarafından dile getirilen ve modern dönemdeki pek çok matematikçi ve filozofun da bahsettiği bir yöntemle birlikte öne sürmektedir. Leibniz'in "characteristica universalis" adını verdiği bu projeye göre, bütün ideler basit atomik kavramlara, yani daha fazla çözümlenemeyen kavramlara dek ayrıştırılır; ve bir kimse bunları değişik yollarla birleştirerek kompleks ideler elde edilir. Bu noktada Leibniz ilk olarak karmaşık yapılı terimleri yalın terimlere doğru çözümlemeyi düşünmüştür. Buna göre çözümleme süreci ona göre şöyle olmalıdır; ele alınan terimler biçimsel olarak kendilerini oluşturan öğelere çözümlenir. Daha sonra bu öğeler de kendilerini oluşturan öğelere dek ayrılırlar. Ve bu tarz bir çözümleme daha öte çözümlenemeyen, tanımlanamayan ifadeler (prima possibilitates) ulaşıncaya dek devam etmelidir. Leibniz'e göre bu gibi daha öte tanımlanamaz, yalın öğeler, insan düşüncesinin alfabesini oluşturacaktır; tıpkı tüm sözcüklerin alfabelerin tanımlanamayan harflerinin şu ya da bu şekilde birleşimleri olmaları gibi. Böylelikle ona göre önermelerin temelde nasıl böylesi daha öte çözümlenemez, yalın öğelerden oluştuğu da anlaşılacaktır.⁵⁸

Leibniz'in planındaki ikinci adımda ise bu tanımlanamaz yalın terimler matematiksel simgelerle ifade edilir. Leibniz'e göre şayet bu simgelerin birleştirilmesi için doğru bir yöntem bulunabilirse, yeni çıkarımlar yapmamızı sağlayan bir mantıksal çözümleme yolu da ortaya konmuş olacaktır. Bu noktada Leibniz, önermelerin çözümlenmiş öğelerinin matematiksel yolla birleştirilerek yeni önermelere ulaşmayı "De Arte Combinatoria" olarak adlandırmaktadır. Leibniz, basit kavramlar ve bunları bir araya getirerek kompleks ideleri oluşturmak için asal sayıları kullanmayı önerir. Buna göre "Eğer hayvan=2 ve akıllı kavramı=3 kabul edilirse bu durum-

⁵⁸ Copleston, Frederic, *Modern Philosophy: From Descartes to Leibniz*, (1. Baskı), Doubleday Dell Publishing Group, New York, 1997, s. 267; Ayrıca bkz.: Erdem, Engin, "Leibniz'in 'Âdemî' Dil Anlayışı Üzerine", *Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmi Dergisi*, 2007, Cilt: 1, S. 11, s. 91-92.

da insan= $6=2*3$ 'tür". Yani nasıl matematik ve geometrinin bütün insanlar için ortak ve evrensel bir kullanımı varsa gelecekte bütün insanların kullanabileceği evrensel bir ideal dil kurulabilecektir.⁵⁹

Fakat Leibniz, önerdiği bu tündengelimsel matematiksel birleştirme sanatını mantık ve matematiğin dışında metafizik, fizik, hukuk gibi alanlarda da *doğru önermeler türetebilmek için* kullanılabileceğini düşünmektedir. Ona göre böylesi bir matematiksel mantığın bulunuşu evrensel bir dil, bir "characteristica universalis" sağlayacak ve değişik inceleme alanlarında bu dilin kullanımıyla insan bilgisi öyle bir geliştirilecek ki, düşüncelerimiz matematikte olduğu gibi kesin bir şekilde ortaya konacağı için herhangi bir konuda karşıt görüşlerin oluşmasına kesinlikle mahal vermeyecektir.⁶⁰

Fakat Leibniz bu tür bir "De Arte Combinatoria" fikri ni tam olarak gerçekleştirememiştir. Yine de böylesi yöntem arayışları sonraki yüzyıllarda da farklı girişimler vasıtasıyla devam edegelmiştir. *Tractatus*'un da amaç ve yöntem bakımından böylesi bir düşüncenin çağdaş felsefedeki devamı niteliğinde olduğunu söyleyebiliriz. Bu minvalde Leibniz'deki karşıt görüşlere yer bırakmaksızın düşüncelerimizin doğruluklarını kesin bir şekilde ortaya koyacağı varsayılan "characteristica universalis" düşüncesine benzer bir şekilde *Tractatus*'ta da ideal dil kavramsallaştırmasını görmekteyiz. Tabii ki Wittgenstein'in da böylesi bir fikri mükemmel bir şekilde başarabildiği söylenemez. Hatta çalışmanın ilerleyen kısımlarında ele alınacağı üzere, Wittgenstein'ı *Tractatus*'taki düşüncelerinden uzaklaştıracak olan esas neden tam da bu başarısızlığını fark etmiş olmasıdır. Nitekim bunu fark etmesiyle birlikte onun mantıksal kalkül/notasyon düşüncesinden uzaklaştığını ifade edebiliriz. Bu durum kısmen çalışmamızın 2.2.4 kısmında ele alındığı üzere, notasyonun bütün önerme-

⁵⁹ Copleston, a. g. e., s. 267; Erdem, a. g. e., s. 91-92.

⁶⁰ Copleston, a. g. e., s. 268.

leri anlamlandırmada hatasız olmaktan uzak oluşuyla ilgilidir. Wittgenstein'in bunu fark etmesi ise, literatürde Renk Önergelerinin Bağdaşmazlığı Problemi (*Colour Incompatibility Problem*)⁶¹ olarak bilinen ve *Tractatus*'taki notasyon açısından ortaya çıkan problemin bir sonucudur.

Önergeler kalkülünün iki temel kavramı vardır; ilki önerme çözümlemelerinde, önergelerin doğruluk değerlerini gösteren "doğruluk tabloları"dır. Diğeri ise bileşik önermelerin oluşturulmasında iki veya daha fazla basit önermeyi birbirine bağlayan (değil, ve, veya, ise, ancak ve ancak gibi) önerme eklemleri ve bir önermenin niceliğini belirten (tüm, bazı, hiç, hiçbir gibi) niceleyicelerdir. İkinci kavram altında düşünmemiz gereken bu önerme eklemleri ve niceleyiciler mantıksal değişmezler (logical constants) olarak nitelenirler.⁶²

Önerme çözümlemelerinde kullanılan doğruluk tablolarında, bileşik önermelerin doğruluk değerlerinin nasıl tekil önermelerin doğruluk değerlerine bağlı olduğu ve bunların hangi biçimde bir araya geldikleri gösterilmeye çalışılır. Silva'nın verdiği bir benzetmeyle, doğruluk tablosu notasyonu önermelerin anatomisini ve fizyolojisini ortaya koymaktadır. Fizyoloji biliminde, canlıların yaşamsal işlevlerini inceleyen, canlıları oluşturan en temel yapıların fonksiyonlarını ve bu fonksiyonların nasıl yerine geldiklerini en ince ayrıntılarına inerek araştırma pratiğinde olduğu gibi doğruluk tabloları notasyonu da temel önermelerin fizyolojisini, yani bu önermelerin nasıl bir araya geldiğini ve anlam kazandığını ve bunların doğruluk koşullarını en ince ayrıntısına varana dek ortaya koyduğu düşünülen araçtır. Böylelikle bu önermelerin anatomisi, yani önermenin alabileceği mümkün doğruluk değerlerinin bir haritası da ortaya konulur. Bu bağlamda

⁶¹ Bu problemi Türkçeye çevirirken daha anlaşılır olsun diye birebir çevirisi olan "Renk Bağdaşmazlığı Problemi" olarak değil; "Renk Önergelerinin Bağdaşmazlığı Problemi" olarak çevirmeyi tercih ettik.

⁶² Özlem, a. g. e., s. 243-244.

Wittgenstein için doğruluk tablosu notasyonu, bileşik önermeleri onları oluşturan önermelere çözümleyen, hem de geriye hiçbir şey kalmaksızın bunu yapan bir çözümleme yöntemidir.⁶³ Bu bağlamda bileşik (kompleks) önermeler, temel/basit (simple) önermelerin “ve”, “veya”, “ise”, “ancak ve ancak” gibi mantıksal eklemlerle bağlanmasıyla meydana gelirler.

Bunu anlatmak için basit ve bileşik önerme kavramlarını da değinmemiz gerekiyor. En temel bildirisel ifadelerden olan “Dünya yuvarlaktır” veya “Dünya güneşin etrafında döner” önermeleri gibi, bir varlığın belirli bir niteliğe sahip olduğunu veya belirli varlıklar arasında belirli ilişkiler olduğunu dile getiren ve bu anlamda başka bir önermeden türetilmemiş olan önermeler *basit önermelerdir*. Basit önermeler “değil”, “ve”, “veya”, “eğer” gibi ifadelerle birleştirilerek *bileşik önermeler* elde edilir. Bir başka deyişle en az bir başka önermeden elde edilmiş önermeler bileşik önermelerdir. Önermelere eklenerek veya önermeleri birleştirerek yeni önerme elde etmemizi sağlayan ifadeler ise önerme eklemleridir. Bu bağlamda bir bileşik önermeyi elde etmek için kullanılan önermeler, bu bileşik önermenin *bileşenleridir*. Bir bileşik önermede en son birleştirilen önermeler ise bu bileşik önermenin *ana bileşenleridir*. Bu bağlamda önermeleri oluşturan bu ana bileşenleri, Wittgenstein “temel önermeler” (*elementarsatz*) olarak ifade eder.⁶⁴

Bu noktada doğruluk tablolarındaki mantıksal çözümlemeye ilişkin, *Tractatus*'taki kuramın temelinde yatan büyük bir optimizm vardır: “Şurası açık ki, önermelerin çözümlemelerinde temel önermelere ulaşmamız gerekir; bu yapılar önermedeki yalın imler olan isimlerden oluşup yalın nesnele-

⁶³ Silva, Marcos, “Muss Logik Für Sich Selber Sorgen?, On the Colour Exclusion Problem, Truth Table as a Notational Means, Bildkonzeption and the Neutrality of Logic in the Collapse and Abandonment of *Tractatus*”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Universidade Católica do Rio de Janeiro, Departamento de Filosofia, Rio de Janeiro, 2012, s. 130.

⁶⁴ Taşdelen, a. g. e., s. 26.

re işaret ederler” (TLP 4.221, 3.202, 2.02). Önermeler birbiriyle ilişkili ise Wittgenstein’a göre çözümleme hâlâ bitmemiştir ve temel önermelere varana dek çözümleme devam etmelidir. Bu bağlamda bir husus çok önemlidir; önermelerin temel önermelere varana dek çözümlemenin devam etmesi ve bu çözümleme sonucunda temel önermelere ulaşmamız *gerektiği* rasyonel bir gereklilikten ziyade Wittgenstein’ın kuramında ki temel *optimizmiyle* ilgilidir.

Önerme çözümlemelerindeki en son öge olan yalın isim ve onların işaret ettiği yalın nesne kavramsallaştırması konusunda da Wittgenstein’ın yine ilkesel bir optimizmi söz konusudur: “Önermelerin çözümlemeleri tamamlandığında, önermedeki yalın imlere ulaşılabacaktır” (TLP 4.221). Bu nihai çözümlemenin sonunda ulaşılabacak olan ‘yalın imler’ de ‘yalın nesneleri’ ortaya koyacağı için Wittgenstein yalın nesnelerin ilkesel olarak bulunabileceğini düşünür. Fakat bu da yine tamamen Wittgensteinci bir optimizmdir. Çünkü Proops’un da ifade ettiği üzere, uygulamada önermenin en son çözümlenmiş haline nasıl varacağımızı bilmedikçe, yalın nesneleri nasıl göstereceğimizi tam olarak açıklayamayız. Dolayısıyla *Tractatus*’ta, nesne (simple object) olarak bahsedilen şeyleri bilmemizi sağlayacak yol gösterilmediği için ve ayrıca önermemizin tam olarak ne zaman nihai manada çözümlendiğini bilmemizi sağlayacak uygun bir yol verilmediği için *Tractatus*’taki epistemolojinin sorunlu olduğunu söyleyebiliriz.⁶⁵ Bu noktada tekrar etmemiz gerekirse Wittgenstein’ın *Tractatus* boyunca 2.022, 4.012, 4.221, 5.503 vb. gibi yerlerdeki ifadelerinin başında kullandığı “Şurası açık ki” diye başlayan ifadelerdeki vurgulanan açıklık, argümantatif bir açıklıktan ziyade ilkesel ve sezgisel ve bize göre onu yanlış yönlendir-

⁶⁵ Proops, Ian, “Logical Atomism in Russell And Wittgenstein”, The Oxford Handbook of Wittgenstein, Ed. Oskari Kuusela, Marie McGinn, Oxford University Press, New York, 2011 s. 232.; Proops, Ian, “Wittgenstein’s Logical Atomism”, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, 2013, <<http://plato.stanford.edu/archives/sum2013/entries/wittgenstein-atomism/>> 01.12.2015.

miş olan bir *açıklıktır*. Hatta bu noktada bu tarz iddialarının hiç de öne sürdüğü gibi açık olmadığı söylenebilir. Grayling bu konuyu bir örnek vererek şöyle eleştirir:

“Paspas-üzerindeki-kedi örneğinde “kedi” sözcüğünün bir nesneyi, yani kediye işaret ettiği düşünülmektedir. Ancak buradaki “kedi” sözcüğü *Tractatus*’ta tanımlanan anlamda bir isim işlevi görmediği gibi, kediler öğelerine ayrıştırılabilir karmaşık şeyler olduklarından yine *Tractatus*’taki anlamıyla bir “nesne” işlevi de görmez. Çünkü nesneler *Tractatus*’a göre yalın ve öğelerine ayrıştırılamazlardır. Kediler nesneler olmadıklarından, “kedi” sözcüğü de *Tractatus*’taki kurama göre bir yalın bir im değildir. Peki ortada böylesi bir güçlük varken nedir bu “isimler” ve “nesneler”? Bu konuya ilişkin herhangi bir açıklama yapılmaması durumunda dil ile dünya arasındaki ilişkiye dair olan resim kuramının asgari düzeyde anlaşılabilir biçimde bilinebilirliği imkânsız hale gelmektedir: oysa bu nokta *Tractatus*’taki kuramın en önemli noktasıdır. Ve bu durum kuramın kendisi için sıradan bir mazeret değildir. Wittgenstein’in temel kavramlarının döngüsü içinde kaldığı sürece bir bilgilendirme izlenimi edinilir gibidir. Ancak herhangi bir felsefi soruşturma ya da bu kavramları daha somut kavramlarla ilişkilendirme girişimi bu kavramların kendilerine biçilen rolleri yerine getiremediğini ortaya koyacaktır”.⁶⁶

Bu bağlamda Proops’un ifade ettiği üzere, Wittgenstein’in geçiş döneminde yazdığı ve *Tractatus*’tan sonra basılmış tek yazısı olan *Mantıksal Form Üzerine Bazı Değisimler* (1929) makalesi, onun mantıksal çözümlemeye ilişkin yukarıda sahip olduğunu ifade ettiğimiz optimizmin sonlandığını bize göstermektedir.⁶⁷ Çünkü Wittgenstein bu makalesinde artık herhangi bir niteliğe ilişkin bir derecelendirme öne süren ifadelerin nihai anlamda yalın isim ve onların işaret ettiği

⁶⁶ Grayling, a. g. e., s. 83-84.

⁶⁷ Proops, Ian, “Wittgenstein’s Logical Atomism”, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, 2013, <<http://plato.stanford.edu/archives/sum2013/entries/wittgenstein-atomism/>> 01.12.2015.

yalın nesne düzeyine dek çözümlenemeyeceğini artık kabul eder.⁶⁸ Bu ise *Tractatus*'ta öne sürülen bütün önermelerin nihai olarak çözümlenebileceği görüşünden uzaklaştığını bize göstermektedir.

Önermeler kalkülü çerçevesinde, doğruluk tabloları aracılığıyla önerme çözümlemelerine ilişkin böylesi bir çabanın temelinde ise, elbette Wittgenstein'in felsefeye biçtiği görev yer alır. Bunu şöyle ifade eder:

“Felsefe bir öğreti değil bir etkinlik olduğu için felsefenin amacı düşüncelerin mantıksal olarak açık kılınmasıdır. Bir felsefe eseri bu noktada esasen açıklamalardan oluşur. Felsefeden hâsıl olacak şey, “felsefi önermelerimiz” değil, ama bu ifadelerin açık hale gelmesidir. Felsefe, başka türlü sanki bulanık ve karanlık olan düşünceleri açık kılmalı ve keskin bir şekilde sınırlamalıdır” (TLP 4.112).

Dolayısıyla felsefeye biçilen görev etik, politika, hukuk, din gibi alanlarda herhangi bir düşünce veya kuram ortaya koymak değildir; felsefe sadece önermelerin anlamına açıklık sağlayacak olan bir etkinliktir. Bu bağlamda Wittgenstein düşüncelerimizin gündelik dilin elbisesi altında gizlendiğine inandığı için (TLP 4.002), düşüncelerimizin içinde dile getirildikleri dil çözümlendiğinde (önermedeki ifadelerin olgusal alanda hangi nesneye izdüşüm yaptığı belirlendiğinde) bu karanlığın ortadan kalkacağına inanır.

Bu noktada felsefeciye düşen görev açıktır: önermelerin görünür yapılarında kavranılamayan, Wittgenstein'in değişikle dilin üzerini örttüğü şeylerin, mantıksal çözümleme yoluyla ortaya çıkarılması gerekir. Bu durum *Mantıksal Form Üzerine Bazı Değîniler* makalesinde şöyle ifade edilir: “Amacımız gündelik dilde sonu gelmeyen hataları uygun bir sembolizm kuramıyla ortaya çıkarmak. Yani felsefi çözümle-

⁶⁸ Wittgenstein, Ludwig, “Some Remarks on Logical Form”, *Proceedings of the Aristotelian Society Supplementary Volumes*, 1929, Vol. 9, Knowledge, Experience and Realism, s. 168.; Bu tarz ifadelerin neliğine ilişkin gerekli açıklamalar özellikle çalışmanın 2.2.4 başlıklı kısmında yapılacaktır.

medeki amaç, gündelik dilin nerelerde mantıksal yapıları gizlediğini, nerelerde sözde önermelerin oluşumuna imkân tanıdığını ortaya çıkarmaktır”.⁶⁹ Bu yüzden Wittgenstein’a göre uygun bir mantıksal notasyon aracılığıyla, doğru bir mantıksal bakış açısı elde edildiği zaman, felsefede ortaya çıkan bu hatalar ortadan kalkacaktır. Fakat tüm bu ifadelerine rağmen Wittgenstein için, gündelik dilin tam olarak hangi özelliklerinden dolayı felsefede yapılan hatalara sebep olduğu ve uygun bir mantıksal notasyonla bunların üstesinden nasıl gelineceği konusu pek açık değildir.⁷⁰ Bu belirsizliğin yanında *Tractatus*’taki mantıksal notasyonun aslında problemli olduğu da bu yazıyla birlikte kabul edilmektedir. Bu bağlamda makalenin son cümlesi onun içine düştüğü problemi ifade ederek şöyle nihayete ermektedir:

“Herhangi bir anlam ifade etmeyen mantıksal birleşimlerin ortaya çıkmasına izin vermesi, kuşkusuz notasyonumuzdaki bir eksiklikten kaynaklanmaktadır. Bu anlamda önermelerin doğruluk tablolarındaki dizilimlerine ilişkin bazı kesin kurallarla oluşturulacak mükemmel bir notasyon, böyle durumların dışarıda bırakılmasını sağlayacaktır. Fakat böylesi kurallar hepimizin bildiği üzere, ne yazık ki henüz ortaya konulabilmiş değil”.⁷¹

Bu makalesinde Wittgenstein’ın hâlâ bir notasyon arayışında olduğunu görmekteyiz; oysa yine geçiş döneminde, bu makalesinden hemen bir-iki yıl sonrasında, 1930’larda kaleme aldığı yazılarının birinde *Tractatus* sonrası yöntem arayışına ilişkin şu ifadeleri bu konuda önemlidir:

⁶⁹ Wittgenstein, *Some Remarks on Logical Form*, s. 163.; Wittgenstein’in 1929 yılında yazdığı bu makale, *Tractatus*’taki mantıksal çözümleme kavramını eleştirel bir gözle ele almasından dolayı, *Tractatus* eleştirisiyle başlayan geçiş dönemine ilişkin değerlendirebileceğimiz ilk yazılarından biridir.

⁷⁰ Hacker, a. g. e., s. 17.

⁷¹ Wittgenstein, *Some Remarks on Logical Form*, s. 171.; Wittgenstein’in bahsettiği bu eksiklik, *Tractatus*’taki mantıksal notasyonun dildeki bütün ifade kalıplarını anlamlandırma konusunda yetersizliktir. Wittgenstein’in, renk önermelerinin çözümlenmesi konusunda fark ettiği bu durum, çalışmanın ikinci bölümünde ele alınacaktır.

“Önermede gizlenmiş olan mantıksal yapılar olabilir mi? Eğer öyleyse o zaman bu yapılar nasıl ortaya çıkarılacak? Ve bu gizli yapıları ortaya çıkaracak bir yöntemimiz söz konusu mudur? Şimdiye kadar bu tarz yapıları ortaya çıkaracak herhangi bir yöntemimizin olmaması, bize aslında önermede gizli bulunan böylesi yapılardan bahsedemeyeceğimiz anlamına geliyor”.⁷²

Ayrıca geçiş döneminde yazmış olduğu *Felsefi Gramer* kitabında, *Tractatus*’taki dilin bazı mantıksal yapıları gizlediği düşüncesine dair önemli değerlendirmeleri mevcuttur. Wittgenstein burada *Tractatus*’ta ifade ettiği “önermelerde bazı mantıksal yapıların gizlenmiş olduğu” düşüncesini bile, aslında çok da emin olmadan ifade ettiğini; sadece, mantıksal çözümlemenin bu gizlenmiş yapıları nasıl olsa gün yüzüne çıkaracağını düşünmüş olduğunu ifade eder. Özellikle şu ifadeleri, *Tractatus*’ta önerme çözümlemelerinde gizlenmiş mantıksal yapıları gün yüzüne çıkaracak bir yöntem arayışından uzaklaştığını göstermektedir: “Önermelerde gizlenmiş mantıksal yapılardan söz edebilir miyiz? Eğer öyleyse bu gizlenmiş yapıları nasıl ifade edeceğiz ve önermede gizlenmiş bu tarz yapıları gün yüzüne çıkarabilecek hangi yöntemlere sahibiz? Elimizde herhangi bir yöntem olmadığına [kalmadığına] göre, önermelerde gizlenmiş veya gizlenmiş olması muhtemel bu tarz yapılardan söz edemeyiz”⁷³ Geçiş dönemine ait bu ifadesi aslında onun geç dönem düşüncesinde hâkim olacak herhangi bir yöntem arayışından uzaklaşmasına ilişkin olması açısından da önemlidir.

Wittgenstein’in *Tractatus*’taki felsefesi oldukça sistematik bir yapıya sahip olduğu için hem bu sistematikliği kavramak hem de şu ana kadar yaptığımız tartışmayı daha iyi takip edebilme adına bir özet yapmayı faydalı görmekteyim:

⁷² Bu ifadesinin geçtiği yazma nüsha için bkz.: Engellmann, a. g. e., s. 275.

⁷³ Wittgenstein, Ludwig, *Philosophical Grammar*, çev. Anthony, Kenny, ed. Rush Rhees, (1. Baskı), Basil Blackwell Publishing, Oxford, 1974, s. 210.; Parantez içindeki ifade bana aittir.

- 1) Wittgenstein açısından felsefe tarihi boyunca filozoflar tarafından ortaya atılan sorunlar dilin mantığını yanlış kavramaktan kaynaklanmaktadır.
- 2) Tıpkı Kant'ın insan bilgisine, teorik akla bir sınır getirmeye çalıştığı gibi, Wittgenstein da düşüncelerin dile getirmesine yani söylenebilir olana, anlamlı söyleme sınırı getirmekle dilin doğru mantığını ortaya koyacağını düşünmektedir.
- 3) Dilin mantığını doğru anlamak, Tractatus'taki söylenebilir olan ve gösterilebilir olan arasındaki felsefi ayrımı dikkate almakla mümkündür. Böylelikle filozoflar sadece söylenebilir olanı dile getirmeli ve gösterilebilir olan konular (etik, politika, din, estetik) hakkında herhangi bir kuram, fikir öne sürmemeli; sadece susmayı tercih etmelidir.
- 4) Söylenebilir olanın sınırları ortaya konulduğunda gösterilebilir olanın sınırları da ortaya konmuş olacaktır.
- 5) Söylenebilir olana sınır getirmek demek dil ve dünyanın nasıl bir doğaya/yapıya sahip olduğunu ortaya koymak demektir.
- 6) Wittgenstein için dil ve dünya herşeyden önce eş biçimli bir yapıya sahiptir. Wittgenstein Tractatus'ta ontoloji ve dil arasındaki eş biçimli ilişkiyi yapısal bir tahlil çerçevesinde tartışmaktadır.
- 7) Bu yapısal tahlildeki ilk ontolojik tespit olgu kavramı merkezinde gelişir. Bu aynı zamanda Tractatus'un ilk önermesidir: "Dünya *olguların* toplamından ibarettir" (TLP 1) (Die Welt ist alles, was der Fall ist). Buna koşut olarak yaptığı dilsel tespit ise: Dil önermelerin toplamından ibarettir (TLP 4.001).
- 8) İşte bu noktada Wittgenstein Tractatus'taki olgu merkezindeki ontolojisini ikili bir kavramsallaştırmaya böler: Olumlu olgu (die positive Tatsache) - Olumsuz olgu (die negative Tatsache)

Olumlu Olgu-Olumsuz Olgu

Tractatus'taki ontoloji ve dil arasındaki ilişkiyi anlamak için şu tespiti yapmanın önemli olduğunu düşünüyorum: Önerme çözümlemeleri her ne kadar analitik felsefe geleneğinde süregiden bir etkinlik olsa da Wittgenstein'in bu düşünce geleneğinde farklı bir ontolojik pozisyonu söz konusudur. Bu pozisyonu ontolojik açıdan farklı kılan nokta, önermelerin p ve $\neg p$ şeklinde sembolleştirilmesinden hareketle anlaşılabilir. Bunu *Mantık Üzerine Notlar*'da şöyle ifade eder: "Benim teorimin başlıca karakteristiği şudur: p ve değil p aynı imleme sahiptir..."⁷⁴ Peki, anlamları birbirine zıt görünen bu iki ifade nasıl aynı imleme sahip olabilir? *Tractatus*'ta da benzer bir ifadeye rastlamaktayız: " p ve $\neg p$ karşıt anlama sahiptir, ama karşılıkları bir ve aynı gerçekliktir" (TLP 4.0621). Burada şunu eklemek gerekir ki Wittgenstein, olgusal yapıyı anlatmak için "dünya" kavramının yanında gerçeklik (*Alm. Wirklichkeit/İng. Reality*) kavramını da kullanır ve ona göre gerçekliğin içerdiği şey dünyanın içerdiği şeyin daha fazlasıdır. Wittgenstein tam da böylesi bir ontoloji kavrayışını temellendirmek için ikili bir kavramsallaştırmaya müracaat eder: olumlu olgu-olumsuz olgu. Zira dünya Wittgenstein'a göre, olumlu (pozitif) olguların, yani sadece var olan olgu durumlarının toplamı iken; olgu durumlarının var olmaları ve var olmamaları (yani hem olumlu hem de olumsuz olgular) her ikisi birden gerçekliktir (TLP 2.06).⁷⁵

Bu noktada Wittgenstein ilginç bir kavram teklif eder: olumsuz olgu. Bunu şöyle anlatır: "Olgu durumlarının var olmasına olumlu, var olmamasına da olumsuz bir olgu deriz" (TLP 2.06). Olgusal yapıya ilişkin böylesi bir kategorik ayrım

⁷⁴ Wittgenstein, Notebooks 1914-1916, s. 94.; Wittgenstein'in *Mantık Üzerine Notlar* ve *Mantık* adlı çalışmaları talebeleri tarafından *Defterler*'in sonuna eklenerek yayınlanmıştır.

⁷⁵ Glock, Hans-Johann, A Wittgenstein Dictionary, (1. Baskı), Blackwell Publishers Ltd., U.S.A., 1996, sf. 117.

sonucunda ortaya çıkan olumlu ve olumsuz olgu kavramsal-laştırması aslında anlaşılabilir. Utku bunun sebebini şöyle açıklar:

“Çünkü şeyler hakkındaki tüm genel doğruluk, söz geli-mi yalnızca “S, P’dir” ve “R, Q’dur” gibi olumlu olguları değil, aynı zamanda “R, P değildir”i ve “S, Q değildir”i de içerir. Peki, nedir buradaki olumsuz olgu? Wittgenstein kendisi cevap vermese de yanıt şu olabilir: olumsuz bir olgu, tıpkı olumlu bir olgu gibi, nesnelerin var olan bir bileşimidir, ancak farklı bir şekilde nesneleri içermeyen mümkün bir bileşim. Bu noktada gerçeklik olguların tüm olanaklı toplamını içerir, yani gerçeklik, bu her iki karşıt nitelikteki olgu durumlarına karşılık gelen düzlemdir (TLP 4.0621). Ve böylelikle Wittgenstein gerçekte var olmayan bu olumsuz olgu durumlarına görünüşte bir gölge varlık türü atfeder; elbette onlara tam bir varlık atfedilmez, daha çok var olmama anlamında tuhaf bir varlık türü, yalnızca mümkün bir varlık türü atfedilir”.⁷⁶

Ontoloji ve dil arasında var olduğunu düşündüğü eş biçimli yapı çerçevesinde, Wittgenstein’a göre bu olumsuz olgulara, dilde karşılık gelen şeyler tam da olumsuz önermelerdir; bu önerme türü bir temel önermenin *değillenme-siyle* dile getirilen olguya, dilde karşılık gelen ifadedir. Tam bu noktada *Tractatus*’un temel bir yönü ortaya çıkmaktadır. Wittgenstein 1911’de Cambridge’e geldikten sonra, Russell’ın pek çok felsefi görüşünü beraber kritik etmişlerdir. Bunlar arasında en önemlilerinden biri Russell’ın önerme kuramı (Multiple Relation Theory of Judgement) üzerinedir. Buna göre düşüncemize konu olan şey, nesnesiyle *belirli bir türden olgusal bir ilişkiye girer* ve biz onu anlarız. Bu anlayış çerçevesince düşüncelerimiz (judgement) kendisine tekabül eden bir olgu varsa doğru, yoksa yanlıştır. Ve ancak doğru olan olguları karşılayan ifadelere bir değer atfedilir. Yani Russell olguları *doğru ve yanlış olarak* değerlendirir. Wittgenstein’ın

⁷⁶ Utku, Wittgenstein: Erken Döneminde Dilin Sınırları ve Felsefe, s. 67-68.

burada Russell'a karşı itirazı, yukarıda bahsedildiği üzere şeyler hakkındaki genel doğruluğun, niçin sadece "S, P'dir" türünden olgusal bir ilişki dolayısıyla var olduğudur.

Olumlu olgu ve olumsuz olgu aynı zamanda *Defterler*'in başat temalarından biri olup Wittgenstein'in kendi değişiyile 'değilleme gizemi'yle ilgilidir: "Bu değilleme gizemidir: bu şeylerin nasıl oldukları değildir kesinlikle ve bu arada şeylerin nasıl olmadıklarını söyleyebiliriz".⁷⁷ Bu gizemin mantıksal ve ontolojik olmak üzere iki boyutu vardır. Mantıksal soru şudur: " '-p' önermesi, 'p' önermesiyle nasıl çelişir?"⁷⁸ Ontolojik soru ise '-p' önermesi doğruysa onun olumsuz bir olguya karşılık gelip gelmediğidir.⁷⁹ Wittgenstein bu manada *Defterler*'in pek çok yerinde bu ontolojik soruya eğilir. Hatta şöyle şikâyet eder: "Bana hiç huzur vermeyen şu düalizm; olumlu ve olumsuz olgular!"⁸⁰

Wittgenstein'in yine bu kavram çifti hakkında *Defterler*'de yaptığı şu tartışma konumuz bağlamında önemlidir:

"Olumlu ve olumsuz olgular vardır: Eğer "Bu gül kırmızı değil" önermesi doğruysa, o zaman onun imlediği şey olumsuzdur. Ancak biz "bu gül kırmızıdır" önermesinin anlamının (o doğru olduğunda) olumlu olduğunu bilmedikçe, "değil" sözcüğünü bulunması birşey göstermez. Yalnızca ikisinden, değilleme ve değillenen önermeden dolayı tam önermenin anlamının bir karakteristiği hakkında çıkarımda bulunabiliriz... Olumlu ve olumsuz olgular vardır: *doğru ve yanlış olgular değil*".⁸¹

Olgu Durumu

Tractatus'taki ontoloji açısından olgusal yapının nasıl teşekkül ettiği ise olgu durumu (sachverhalt) kavramı ile anlatılır. Wittgenstein bunu şöyle ifade eder: "Olgular, olgu

⁷⁷ Wittgenstein, Notebooks 1914-1916, s. 50.

⁷⁸ Wittgenstein, Notebooks 1914-1916, s. 32.

⁷⁹ Utku, Wittgenstein: Erken Döneminde Dilin Sınırları ve Felsefe, s. 66.

⁸⁰ Wittgenstein, Notebooks 1914-1916, s. 33

⁸¹ Wittgenstein, Notebooks 1914-1916, s. 94.

durumlarının var olmasıyla meydana gelirler” (*TLP* 2). Olgu durumları, nesnelerin bileşiminden oluşan mümkün bir kombinasyondur (*TLP* 2.072); önerme doğruysa olgu durumu vardır, yanlışsa olgu durumu yok demektir. Wittgenstein’in olgu durumları düşüncesi etrafında da yine *Tractatus*’taki ontolojik tahlillerde var olan bir problemin sürdüğünü görmekteyiz. Wittgenstein bu düşüncesini de örneklendirmekten, temellendirmekten kaçınmaktadır.

Bu bağlamda şunu ifade etmemiz gerekiyor: *Tractatus* boyunca karşılaşılan en büyük güçlüklerden biri de Wittgenstein’in dil ve dünyaya dair giriştiği yapısal tahlillerin çok fazla soyut, muğlak olması ve bu tahlillerini, tüm *Tractatus* boyunca örneklendirmekten özenle kaçınmasıdır. Wittgenstein *Tractatus*’ta yapmış olduğu nesne, olgu durumları, olgu veya bunların dildeki bazı karşılıkları olan isim, temel önermeler gibi kavramsallaştırmaları örneklen-dirmez. Böyle bir tutuma sahip olmasının sebebi ise, onların varlığının ilkesel olarak *bu şekilde olması gerektiği* yönündeki Wittgenstein’in optimizmiyle ilişkilendirilebilir. Bu noktada hocası olduğu dönemlerde Russell: “Düşüncelerini farklı kimselere açık bir şekilde anlaşılır savlarla temellendirmediği için, hiç kimsenin onun yazdıklarının ne anlama geldiğini anlamayacağını” söylediğinde, Wittgenstein “Böyle bir şey yaptığında, herhangi bir çiçeği, çamurlu elleriyle kirletiyormuş gibi hissettiğini” söyler. Bu dediğine karşılık Russell: “Hiçbir şey söylemeyeceğini ve savlarını ifade edecek bir köle edinmesinin daha iyi olacağını söyledim” demiştir.⁸²

⁸² Monk, Ray, Wittgenstein Dahinin Görevi, çev. Berna Kılınçer, (1. Baskı), Tülin Er, Kabalcı Yay., İstanbul, 2005, sf. 94-95.; Fakat öyle anlaşılıyor ki Wittgenstein tüm bu söylediklerine rağmen ortada bir problemin olduğunu da farkındadır. Bunu yalın nesne kavramsallaştırmasına ilişkin sarfettiği şu ifadelerinden anlıyoruz: “Bizim güçlüğümüz sürekli yalın nesnelerden bahsettiğimiz halde, bir tek yalın nesne adı anamamamızdır”. Bkz. Notebooks, s. 68.; Bu bağlamda Wittgenstein’in örneklendirme hususundaki olumsuz tavrı için bkz.: Magee, Brian, Yeni Düşün Adamları, çev. Mete Tunçay, (1. Baskı), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1979, sf. 145.; Monk, a. g. e., s. 243.; Utku, Wittgenstein: Erken Döneminde Dilin Sınırları ve Felsefe, s. 48.; Grayling, s. 59.

Tractatus'taki ontolojide yer alan olgu durumu kavramıyla birlikte artık Anlamın Resim Kuramı filizlenmeye başlamaktadır. Böylelikle kitap kendi amacı olan düşüncelerin dile getirimini sınırlamak için ilk gerçek adımı atmaktadır. Zira Wittgenstein açısından tüm bu anlatılanlar doğrultusunda "Bir şeyin düşünce olabilmesi için (ki bu *söylenebilir* olana denktir), olanaklı bir olgu durumundan oluşan bir olgunun *resmi* olması gerekir", başka bir deyişle: "Bir önermede düşünce, duyularla algılanabilir bir şekilde dilegelir" (TLP 3, 3.1).

Tractatus'ta olgu durumları ile düşünce arasındaki ilişki şöyle özetlenir: "Bir şeyin düşünce olabilmesi için (ki bu *söylenebilir* olana denktir), olanaklı bir olgu durumundan oluşan bir olgunun *resmi* olması gerekir", başka bir deyişle: "Bir önermede düşünce, duyularla algılanabilir bir şekilde dilegelir" (TLP 3, 3.1). Böylece düşüncenin ve bundan dolayı da bilginin durumu ve sınırları hakkındaki klasik sorun, şimdi *söylenbilen ve söylenemeyenin* sınırlarının ve durumunun belirlenmesi sorununa dönüşür. Bu bağlamda "Resim kuramı açısından düşüncenin anlamlı bir önerme (TLP 4) ve önermelerin toplamının da dil (4.001) olduğu göz önüne alınacak olursa, düşünce üzerindeki sınırlandırma faaliyetini önermeye ve dolayısıyla dile niçin ve nasıl taşındığı daha açık bir şekilde anlaşılmış olur. Bu durumda Wittgenstein'ın temel ilgisi, önermelerin tahlili ve dilin yapısının açıklığa kavuşturulması ve ulaşılan neticelerin resim kuramı çerçevesinde başlangıçtaki ontolojik tezlerle ilişkilendirilmesi olmuştur".⁸³ Wittgenstein'a göre söylenemeyen, dile gelmeyen durumlar dilin yapısının çözümlenmesiyle anlaşılabilir. Bu noktada Wittgenstein'ın dikkat çektiği nokta, dilin yapısında bu tarz ifade kalıplarını anlamamıza bir imkân olduğu yönündedir. Yani izdüşümünü olgusal alana yapmayan düşünce biçimleri dilin örgüsüyle *yakalanamazlar* ama bu örgü aracılığıyla *anla-*

⁸³ Utku, "Wittgenstein'da Resim Kuramı ve Metafizik", s. 52-53.

şılabilir.⁸⁴ Böylesi bir anlamayı mümkün kılan dilin doğası ise Wittgenstein'a göre resimseldir.

Temel Önerme

Wittgenstein'ın dil ile dünya arasındaki yapıyı eşbiçimli varsaydığından hareketle, olgu durumlarının dildeki karşılığı, onun *temel önermeler* (Alm. Elementarsätze, İng. Elementary proposition) dediği dilsel temsilin merkezine koyduğu yapılardır. Burada "dilsel temsili", düşünülebilir olanın dile aktarılması durumu şeklinde anlamamız gerekmektedir. Wittgenstein'ın dünyaya dair girdiği tahlilin yapısal bir tahlil olduğunu hatırlayacak olursak, olguları oluşturan en temeldeki yapılar olarak olgu durumlarına karşılık, dilde de en temelde bulunan yapı "temel önermeler" olarak ifade ettiği yapılardır. Dilsel temsilin temelinde bulunduğu için, *Anlamanın Resim Kuramı*'nda merkezi bir noktada bulunurlar.⁸⁵ Wittgenstein'a göre temel önermeler olgu durumlarının var olduğunu öne sürer. Bu savların doğruluğu ise gerçekliğe bakarak anlaşılır. Bu noktada temel önerme, gerçeklikte var olan bir olgu durumunu temsil ediyorsa (resmediyorsa) doğru; temsil etmiyorsa (resmetmiyorsa) yanlış bir temel önermedir ve tüm doğru temel önermelerin verilmesi sayesinde dünya tam olarak betimlenir (*TLP* 4.26).

Temel önermeler, Wittgenstein'a göre önermelerin anlamını oluşturan en temel birimdir ve isimlerden oluşur. Ve adeta isimlerin birbirine bağlanması, bir tür zincirlenmesidir. Bunu şöyle ifade eder: "İsimler sadece bir tümcenin içinde anlama kavuşacağı gibi, isimler aynı zamanda nesneleri imleyen *yalın imlerdir*. Bunları tek harflerle ("x", "y", "z") diye imliyorum. Temel cümleyi de adların bir işlevi olarak şu biçimde yazıyorum: "fx", " $\emptyset(x,y)$ ", vb.. ya da p,q,r harfleriyle

⁸⁴ Pears, a. g. e., s. 35.

⁸⁵ Glock, a. g. e., s. 102-103.; Erdem, "Wittgenstein'ın Dil Oyunu Nosyonu Bağlamında Kognitif ve Temel Önermeler Hakkında Bir Değerlendirme", s. 157.

imliyorum (TLP 4.22-4.24) der. Soykan'a göre bunu şöyle örnekeleyebiliriz:

"Bu masanın çekmecesi kırıktır." cümlesi bir olgu durumunun betimidir: Bu cümledeki "masa" ve "çekmece" adlarının bir zincirlemesi olan "masanın çekmecesi" temel önermeye örnek verilebilir (Alm. Elementarsätze). O, bir olgu durumunu resmetmemekte, ama masanın çekmecesi olduğu bir olgu durumunu iddia etmektedir. "Masa" ve "çekmece" adlarını sırasıyla "x" ve "y" ile gösterirsek, bu temel cümleyi adların işlevi olarak şöyle yazabiliriz: $f(x,y)$. Bunu da örneğin bir p harfi ile gösterebiliriz".⁸⁶

Temel önermelerle ilgili ayrıca Wittgenstein'a göre iki olanak vardır: temel önerme doğru ise olgu durumu vardır; temel önerme yanlış ise olgu durumu var değildir (TLP 4.25). Dolayısıyla Wittgenstein'ın simgelerle gösterdiği, örneğin p temel önermesinin doğruluk olanağı doğru ve yanlış olmak üzere doğru ve yanlış temel önermelere tekabül ederler. Bu bağlamda önermeler ve onları oluşturan temel önermeler arasındaki ilişki şöyle özetlenir: "Önerme[lerin anlamı], temel önermelerin doğruluk değerlerinin berirlenmesiyle anlaşılır" (TLP 5).

Bu yüzden Tractatus'ta temel önermeler, genel olarak önermelerin doğru olup olmamasını belirleyen ölçüt konumundadır. Böylelikle olgu durumlarını karşılaması ile yani olgusal karşılıklarına bağlı olarak önermelerin doğruluk değerleri (truth-value) belirlenir. Wittgenstein'a göre önermelerin doğruluk değerlerine ilişkin bu görüşün geçerli olmadığı iki durum söz konusudur: İlki, bir önermenin onu oluşturan önermelerin doğruluk değerine bağlı olmaksızın doğru olduğu durum, ikincisi ise bir önermenin yine kendisini oluşturan önermelerin doğruluk değerlerinden bağımsız olarak yanlış olduğu durumudur. İlk durumda önerme bir totolojidir ve her zaman doğrudur; ikinci durumda ise bir çelişkidir ve her zaman yanlıştır. Mantığın doğru önermeleri totolojilerdir

⁸⁶ Soykan, Felsefe ve Dil: Wittgenstein Üstüne Bir Araştırma, s. 63.

ve matematiğin doğru önermeleri de böyle düşünölmelidir. Fakat ne mantıksal ne de matematiksel önermeler dünya hakkında bir şey söylemezler; bununla beraber her zaman doğru olmalarından ötürü dünyayla herhangi bir şekilde uyum içindedirler.⁸⁷ Bu durum *Tractatus*'ta şöyle ifade edilir: "Totoloji ve çelişmeler gerçekliğe ilişkin resimler değildir. Zira ikisi de herhangi bir olgu durumunu meydana getirmezler. Bununla birlikte ilki tüm olanaklı olgu durumunun meydana gelmesine imkân sağlar, diğeri ise hiçbirine" (*TLP* 4.462).

Böylelikle mantık veya matematik önermelerinin dışında, Wittgenstein'a göre dildeki herhangi bir p önermesinin biri doğru diğeri yanlış olmak üzere iki doğruluk değeri vardır. Wittgenstein bu önermelerin doğruluk değerlerini bir sembolizm kuramı içerisinde göstermeye çalışır. Oluşturmaya çalıştığı sembolizmde D işareti doğruyu ifade edip önermenin gerçeklikte karşılık bulduğu, Y işareti yanlış ifade edip onun gerçeklikte karşılık bulmadığı anlamına gelmektedir.⁸⁸ Wittgenstein bu sembolizmi doğruluk tabloları aracılığıyla göstermeye çalışır. Ayrıca (p,q) şeklinde ikili veya (p,q,r) şeklinde olduğu gibi üçlü temel önerme dizilerinin doğruluk değeri tabloları *Tractatus*'ta Şekil-2'de olduğu gibi şöyle verilir (*TLP* 4.31):

P	p	q	p	q	r
D	D	D	D	D	D
Y	Y	D	Y	D	D
	D	Y	D	Y	D
	Y	Y	D	D	Y
			Y	Y	D
			Y	D	Y
			D	Y	Y
			Y	Y	Y

Şekil-2: Doğruluk Tablolarında Önerme Çözümlemeleri

⁸⁷ Grayling, a. g. e., s. 53-54.; *TLP* 4.46.

⁸⁸ Ramsey, Frank P., *The Foundations of Mathematics and Other Logical Essays*, (2. Baskı), Ed. R. B. Braithwaite, Routledge & Kegan Paul Ltd., London, 1950, s. 276.

Bu noktada *Tractatus*'ta, önerme çözümlemeleri için yukarıdaki gibi "doğruluk tablolarının" vazgeçilmez bir yeri olduğunu ifade etmemiz gerekir. Önergeler arası ilişkileri gösteren doğruluk tabloları, esasen önermelerin anlamının ortaya çıkarılması ve doğruluklarının denetlenmesi amacıyla kullanılan bir kalküldür. Bu kalkül öncelikle temel önermelerin doğruluk değerlerinin belirler ve bize temel önermelerin hangi şekilde bir araya geldiklerinde, yani hangi kombinasyonlarda bir önermenin doğru olabileceğini bir şema olarak sunar. Geliştirilen bu kalkülden beklenen en büyük işlev ise onun gerçekliği kavramada ve yorumlamada birer model olarak kullanılmasıdır. Wittgenstein'in içinde yetiştiği analitik felsefe geleneğinde, bu kalküle bilhassa bu yönden sahip çıkmış ve kalkülün bu yönü, onu gerçekliğe ilişkin bilginin denetlenmesinde ana dayanak kılmıştır.⁸⁹ Doğruluk tablolarının gerçekliği kavramada ve yorumlamada birer model olarak kullanılmaları bir yana, doğruluk tablosundaki notasyon sistemi Wittgenstein'a göre dünyanın aynada bire bir yansımış halidir (*TLP* 6.13, 5.511). Bu bağlamda gerçekliği oluşturan olumlu ve olumsuz olguların dildeki karşılığı Wittgenstein'a göre temel önermelerin doğasında ortaya çıkar. Temel önerme doğruysa olgu durumu vardır, temel önerme yanlış ise olgu durumu var değildir (*TLP* 4.25). Ve bütün temel önermelerin verilmesiyle dünya tam olarak betimlenir. Ve mantık böylelikle dünyadaki olgusal yapıyı yansıtacaktır. Bu yüzden önermelerin doğruluk tablosundaki çözümlemelerinin, yani mantıksal yapıda inşa edilmiş ideal-sembolik bir dilin nelerin söylenebileceği ve nelerin söylenemeyeceğini sistemli bir biçimde açık kıldığı düşünülür. Söylenbilir olan, var olan bir olgu bağlamını yansıtan temel önermelerden oluşan önermelerdir.

Wittgenstein'a göre bu dilsel çözümlemenin sonucunda bütün temel önermeler verilirse ve hangilerinin doğru ve

⁸⁹ Özlem, a. g. e., s. 292.

hangilerinin yanlış olduğu bilinirse, dünyanın bütün olarak bir resmi ortaya çıkacaktır (TLP 4.26). Böylelikle dünyanın sınırlarını açık bir şekilde ortaya çıkaran temel önermeler vasıtasıyla dilde bir anlam sınırı çizilmiş olur, bunu şöyle ifade eder: “Empirik gerçeklik nesnelerin toplamı yoluyla sınırlanır. Sınır temel önermelerin toplamında kendini yeniden gösterir ” (TLP 5.5561). Bu dil, önerme çözümlemelerinde mantıkçılara geçerli önerme biçimlerini sağlamak için donanım sağlayan basit ama olağanüstü güçlü bir dildir. Ve felsefecilere de düşüncenin yapısını soruşturmaları için bir araç işlevi görür. Russell’ın *Tractatus*’a yazdığı önsözde bahsettiği üzere Wittgenstein *Tractatus*’ta böylesi bir dilin peşindedir.⁹⁰

Tabii bu doğruluk tablosundaki sembolik çözümleme dilini kullanırken Wittgenstein’in amacı, mantıkçı pozitivist yaklaşımla paralel değildir. Zira mantıkçı pozitivistlerin yaklaşımı, herşeyi empirist bir çerçevede anlamlandırmak iken; Wittgenstein, Russell gibi mantıksal atomcu diyebileceğimiz bir yaklaşıma sahiptir. Mantıksal atomculuk düşüncesi çerçevesinde Wittgenstein’a göre, olgu durumları gerçekliği oluşturan anlamlı *en küçük (atomik)* birim; temel önermeler de buna tekabül eden dilin *en küçük* anlamlı birimidir. Bu bağlamda her ne kadar Wittgenstein, mantıksal bir çözümleme aracılığıyla bu tarz atomik yapıların ortaya konabileceğine inandığı için mantıksal atomcu olarak nitelense de bu kavram bizzat Wittgenstein’in ifade edip kullandığı bir kavram değildir. Russell, 1911’de Fransız Felsefe Topluluğu’na hitaben yaptığı bir konuşmada bu kavramı, arkadaşı ve öğrencisi olan Wittgenstein’dan etkilenecek oluşturduğunu ifade ettikten sonra bu kavram Wittgenstein’a atfedilmeye başlamıştır.⁹¹

Bu kavramsallaştırmaya metafizik atomculuk da denilebilir. Çünkü Wittgenstein gerçeklikte ve önermelerde atomik olarak düşündüğü yapıları metafizik bir şekilde tamamen sez-

⁹⁰ Grayling, a. g. e., s. 48-49.

⁹¹ Proops, Ian, “Wittgenstein’s Logical Atomism”, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, 2013, <<http://plato.stanford.edu/archives/sum2013/entries/wittgenstein-atomism/>> 01.12.2015.

gisel veya ilkesel bir düzeyde kavramaktadır. Wittgenstein'in mantıksal atomculuğunu bu noktada diğer düşünürlerden farklı olarak şöyle özetleyebiliriz: (i) Önerme çözümlemeleri nihai anlamda yapılırsa, önermeleri oluşturan esas öğeler olan temel önermelere ulaşmamız gerekiyor. (TLP 3.25, 4.221, 5); (ii) bu temel önermeler olgu durumlarının var olduğunu öne sürerler (TLP 3.25, 4.21); (iii) temel önermeler birbirlerinden bağımsızdırlar- yani bir temel önermenin doğru ya da yanlış olup olmadığı, diğerinin doğruluğu veya yanlışlığından bağımsız bir şekilde anlaşılır (TLP 4.211, 5.134); (iv) temel önermeler basit sembollerin veya isimlerin bir birleşimidir (TLP 4.221); (v) isimler, yalın olan nesnelere işaret ederler (TLP 2.02, 3.22); (vi) olgu durumları bu yalın nesnelerin bir birleşimidir (TLP 2.01)."⁹²

Bu bağlamda Wittgenstein ve mantıkçı pozitivistler arasındaki benzerlik ise sadece terminolojik bir benzerliktir. Mantıkçı pozitivistler Wittgenstein'in *Tractatus*'taki anlam kuramını empirist bir epistemoloji çerçevesinde gördükleri için hatalı bir şekilde onun metafiziği yadsıdığı sonucuna varmışlardır.⁹³ Fakat üzerinde önemle durulması gereken nokta, Wittgenstein'in 'yüksek şeyler' (*Das Höhere*) diye ifade ettiği etik, estetik, dini veya yaşamsal sorunları doğruluk tablosundaki ilgili çözümlemelerin sonunda yadsımamasıdır; hatta tam aksine Wittgenstein'in doğruluk tablosunu kullanarak sadece olgusal bir söylemin sınırlarını öne çıkartmasındaki amacı, tam da bu tarz sorunların söylenebilenin (*gesagt*) değil gösterilebilenin, (*gezeigt*) aynı zamanda yüksek şeyler dediği ve mistik (*Das Mystische*) olarak tanımladığı alana ait olduğunu ortaya koymaktır.⁹⁴ Wittgenstein için bu alan Gülay'ın

⁹² Proops, Ian, "Wittgenstein's Logical Atomism", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, 2013, <<http://plato.stanford.edu/archives/sum2013/entries/wittgenstein-atomism/>> 01.12.2015.

⁹³ Hudson, Donald, Wittgenstein'in Din Felsefesi, çev. Ramazan Ertürk, (1. Baskı), A yay., Ankara, 2000, s. 32.

⁹⁴ *Tractatus*'un temelindeki bu söylenebilin ve gösterilebilin ayrımıyla (TLP 4.1212, 6.522) ilgili detaylı çalışmalar için bkz.: Hans-Johann Glock, A Wittgenstein Dictionary, s. 330; Utku, a. g. e., s. 35; Soykan, a. g. e., s. 29.

belirttiği üzere değersiz olmak bir yana bizatihi değer in bulunduğ u alandır.⁹⁵

Öte yandan Wittgenstein'ın etik, estetik veya mistisizm türünden olan ifadeleri herhangi bir olgu durumunu resmetmediği için gösterilebilir olan kategorisinde değerlendirmesi ortaya büyük bir güçlük çıkarmaktadır. Çünkü Wittgenstein'ın söylenebilir olan ve gösterilebilir olan diye kavramsallaştırdığı katı sınırlama "başta geleneksel felsefi söylem olmak üzere etik, estetik veya teoloji gibi değer alanlarına ilişkin söylemlerin dilin doğal, mantıksal sınırlarını aşmaya yönelik girişimler olarak "anlam-dışı" kalmaktan öteye gidemeyişleri, tarih boyunca düşünce ve söylem alanlarına yönelik görülmemiş bir eleştiriyi beraberinde getirmektedir".⁹⁶

Wittgenstein'ını amacı, dile getirilebilir olanı açıkça ortaya koymak suretiyle dile gelmeyen ve fakat sadece gösterilebilir olanın alanını belirtmek olduğu için, dilin ontolojik zeminini belirlemeye dönüktür.⁹⁷ Bu ayrımla bütün doğal dillere düzenlilik veren şeyi, onların özsel doğalarını kavradığını düşünmektedir. Bu soruna ilişkin örneğin Russell'a yazdığı bir mektupta şunları ifade eder: "*Tractatus*'un esas noktası, önermeler yani dil aracılığıyla ifade edilebilen (*gesagt*)- ki bu düşünülebilenle aynı anlama gelir- ve önermeler aracılığıyla

⁹⁵ Gülay, Peyami Safa, "Ludwig Wittgenstein'da Ahlakî Söylemin İmkânı", *Felsefe Arkivi*, 2016, Cilt: II, Sayı: 45, sf. 125.

⁹⁶ Utku, Wittgenstein: Erken Döneminde Dilin Sınırları ve Felsefe, s. 7

⁹⁷ Bu noktada Monk'a göre, Wittgenstein bir şekilde, temelde etik kaygılar gütmektedir. Kitabın basımcısı olan Ficker'a gönderdiği bir mektupta bu minvalde şunları ifade eder: "Bu kitap (*Tractatus*) etik üzerinedir. Daha önce kitabın girişine koymayı planladığım, ama şu anda kitabın girişinde bulunmayan, ancak size çalışma için anahtar teşkil edebilecek bir cümleyi buraya yazmak istiyorum: "Çalışmam iki kısımdan oluşmaktadır. İlki burada olan yazdıklarım ve diğeri de buraya yazmadığım her şeydir. Ve kesinlikle önemli olanı bu ikinci kısımdır. Kitabım etiğe ilişkin felsefi söyleme, içeriden sınır çizmektedir; ve doğrusunu söylemek gerekirse SADECE bu yolla sınırlandırılabilceğine inandım. Kısacası şöyle düşünüyorum: Pek çok kişinin bu günlerde bol bol konuşarak boşboğazlık yaptığı şeyleri kitabımda sessiz kalarak tanımladım". Bkz. Monk, a. g. e., s. 265.; Bu noktada etiğin söylenebilir alanda olmadığı için; aksine gösterilebilir alanda olduğunu düşündüğü için Wittgenstein'ın *Tractatus*'taki son tavsiyesi şöyledir: "Üzerine konuşulamayan konusunda susmalı." (TLP 7).

ifade edilemeyen, ama yalnızca gösterilebilenin (*gezeigt*) teorisidir. Bunun felsefenin belli başlı sorunlarından birisi olduğuna inanıyorum".⁹⁸

Bu noktada Wittgenstein'in söylenebilen ve gösterilebilen ayrımıyla dilde bir kesinlik zemini oluşturma çabasında, Gottlob Frege'nin (1848-1925) etkisi göz ardı edilemez. Frege kavramlarımızın anlamlarında bir karışıklığa düşmemek için 1892'de kaleme aldığı *Über Sinn und Bedeutung* (*Anlam ve Gönderge Üzerine*) adlı çalışmada, anlam ve gönderge kavramlarını birbirinden ayırmanın, karışıklığa düşmeyi önleyeceğini ifade eder. Bu minvalde, Frege'nin yaptığı gibi kavramsal bir ayrımı, farklı bir bağlamda Wittgenstein'in da saying (söyleme) ve showing (gösterme) arasında yaptığını söyleyebiliriz. Söylenebilen (düşünülebilen) ve söylenemeyen (düşünülemeyen) arasındaki ayrım kitabın felsefedeki sorunlara ilişkin irdelediği temel noktadır. Böylesi bir ayrım tam da bu sorunun anlaşılması için vardır. Zira normalde anlamın sınırlarını sadece olgusal söylemle sınırlandırma ve olgusal olmayan bütün söylem türlerini anlamsız kabul etmek katı bir pozitivist tavır olarak görünmesine rağmen, Wittgenstein için durum böyle değildir. Bu noktada mesela din ve ahlakın olgusal içerikten yoksun olarak belirlemek demek onları anlaşılmasız olmaya mahkûm etmek değil bilakis onları anlama yolunda ilk adımı atmaktır.⁹⁹ Ve onu asıl farklı kılan yönü, din ve ahlak önermelerini olgusal alanın dışına yerleştirdikten sonra bu önermelere karşı takındığı tutumdur. Nitekim olgusal söyleme bu kadar vurgu yapmasına rağmen yaşamın anlamı konusundaki şu ifadeleri bu düşüncemizi destekler niteliktedir: "Bir Tanrı'ya inanmak, yaşamın anlamı hakkındaki soruyu anlamak demektir. Bir Tanrı'ya inanmak, dünyanın olgularının meselenin sonu olmadığını görmek demektir. Tanrı'ya inanmak, yaşamın bir anlama sahip olduğunu görmek demektir".¹⁰⁰

⁹⁸ Grayling, a. g. e., s.32.

⁹⁹ Pears, a. g. e., s. 58-59.

¹⁰⁰ Wittgenstein, Notebooks 1914-1916, p. 72-74.

Nesne

Tractatus'taki dil ve dünya arasındaki yapısal tahlile ilişkin son bir kavramdan daha bahsetmemiz gerekiyor. Bu kavram olgusal yapıya dair çözümlemedeki en son öge olan nesne kavramıdır. Wittgenstein'a göre olgusal yapının bu son ögesi, önerme çözümlemelerinde ulaşılabilecek en nihai yapısal öge olan yalın isimlere işaret eder. "Şurası açıktır ki, önermelerin çözümlenmelerinde temel önermelere ulaşmamız gerekir; bu yapılar önermedeki yalın imler olan isimlerden oluşup yalın nesnelere işaret ederler" (TLP 4.221, 3.202, 2.02).

Wittgenstein'a göre olgusal yapıyı oluşturan bu tarz en nihai yapıların olması *gerekir*. Çünkü ona göre dünyaya dair yapısal çözümlemenin bir nihayeti olması gerekmektedir. Kendi değişiyile: "Dünya sonsuz karmaşıklıkta da olsa, öyle ki her olgu sonsuz sayı da olgu durumundan da oluşsa ve her olgu durumunda da sonsuz sayıda nesne bir araya gelse, gene de nesnelerin ve olgu durumlarının var olması gerekecektir" (TLP 4.2211). Bu noktada Wittgenstein sonsuzca mümkün bir çözümleme yerine a priori olarak yalın atomsal bileşenlere ulaşılması açık olan bir çözümlemeye girer. Olgular kendisini oluşturan *olgu durumları* dediği nesnelerin bir bağlantısıdır (TLP 2.01). Olgu durumları olguların içindeki ögeler olarak; nesneler de olgu durumlarının içindeki ögeler olarak vardır. Dolayısıyla olgunun yapısı, olgu durumlarının yapısından meydana gelir. Bu arada şunu belirtmemiz gerekiyor ki "olgu ve olgu durumları arasındaki ilişki, bir parça-bütün ilişkisi değil, bir yapı-yapı ilişkisidir."¹⁰¹ Wittgenstein'a göre olgular, olgu durumları ve bu olgu durumlarını oluşturan nesneler, bir zincirin halkaları gibi iç içe geçmiş bir durumdadır (TLP 2.03).

Wittgenstein, bahsettiği bu yalın nesnelerin dünyadaki olgusal yapının tözü olduğunu ifade eder. Ve bu bağlamda

¹⁰¹ Utku, Wittgenstein: Erken Döneminde Dilin Sınırları ve Felsefe, s. 48.; Addis, Mark, Wittgenstein: A Guide For The Purpled, (2. Baskı), Continuum International Publishing Group, London, 2007, sf. 40.

bu tarz nesneler ona göre *yalındır* (TLP 2.02-2.021). Yalın demek artık daha fazla bölünemeyen, parçalanamayan ve çözümlenemeyen demektir. Dünyanın sağlam yapısı da kendisini nesnelerin bu yapısına dayandırır: “Ancak eğer nesneler varsa dünyanın sabit bir biçimi vardır” (TLP 2.026). Bu bağlamda Wittgenstein açısından yalın nesnelerin olanaklılığına ilişkin talep, anlamın kesin bir şekilde belirlenmesine ilişkin taleptir.

Bu durumda Wittgenstein’ın tözü, genel dil kuramı açısından bilgimizi ve ifade edilebilirliği sağlayan temel dayanaktır. “Töz durumundaki bu nesneler ise, masalar, taşlar gibi bilinen objelerle aynı değildirler. Wittgenstein’a göre bu gibi nesneler kompleks durumdadırlar. Ve neticede yalın, daha öte çözümlenemeyen nesnelere kadar çözümlenebilirler. Oysa nesneler ona göre yalındır. Nesneleri bu minvalde yalın olarak tasarlanması Wittgenstein açısından şu üç şeyi ifade eder: a) objeler bir yapıya sahip değildirler, yani bir yapının öğeleri değildirler. b) kendilerinden daha öte nesnelere çözümlenemezler. c) onlar mantıksal olarak birbirinden bağımsızdır.”¹⁰²

Resim analogisinde nesneler resmin öğelerine tekabül ettiği gibi, nesnelerin bu sefer dilde tekabül ettiği şey ise önermedeki öğelerdir. Wittgenstein önermedeki bu öğeleri yalın imler diye adlandırır ve bu yalın imler isimlerdir ve isimler ona göre önermede nesnenin yerini tutan, daha öte çözümlenemeyen şeylerdir (TLP 3.202-3.22). Dolayısıyla isimler de dilin sınırı¹⁰³ durumundadır, dünyadaki töz durumunda

¹⁰² Utku, “Wittgenstein’da Resim Kuramı ve Metafizik”, s. 42.; Rızvanoğlu, Eren, *Anlamdan Yoruma: Dil Felsefesinin Sınırları Üzerine Bir İnceleme* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2013, s. 39.

¹⁰³ Burada ismin çoğulu olan “esmâ” sözcüğü üzerinde durmak faydalı olacaktır. “İngilizcedeki *name* kelimesinin *nomos*dan geldiği düşünülür; *nomoi*, *yasa*, *sınır* demektir. Her ne kadar Arapça’da gizliden gelen ses anlamındaki n.m.s.’den türetilse de namus, yasayı getirdiği için vahiy meleği Cebrail’in de diğer adıdır: *Nâmûs-ı ekber*. Bu çerçevede Arapça “ism” sözcüğü de Arapça’da da sınır ve yasa ile ilişkindir”. Bkz. İhsan Fazlıoğlu, “Osmanlı Felsefe-Bilim Tarihinde Dilin Kökeni

olan nesnelere karşılık isimler dildeki yapının tözü durumundadırlar. Sonuç olarak dilin nihai yapıtaşları olan isimler, dünyanın nihai yapıtaşları olan nesnelere tekabül eder. Bu bağlamda en özelden en genele dil ve dünya arasındaki tekabüliyet şöyle ifade edilir: “Dilimin sınırları dünyamın sınırları anlamına gelir” (TLP 5.6). Bu noktada sorulabilecek bir konu şudur: Yukarıda bahsedildiği üzere isimlerin sadece nesneleri gösterdiği fikrinin, dilin içinde yapılabilecek zengin çeşitliliği görmeyen, böylesine hatalı bir dil kavrayışını Wittgenstein niçin fark edememiştir? Grayling’e göre bunun yanıtı Wittgenstein’in -ve aralarında Russell’in da olduğu diğer o dönem düşünürlerinin- dil ve dünyayı tikel bir model içinde düşünmenin çekiciliğine kapılmış olmasıdır. Bu model ise atomcu modeldir.¹⁰⁴

Dil ve ontolojii arasındaki yapısal ilişkiye dair bu son kavram özelinde Wittgenstein’in fikirlerindeki genel bir soruna değinebiliriz. Öncelikle tüm bu tahlilden çıkan sonuçlardan biri şudur: Wittgenstein üç yapıyı karşısına alıp onların en genel ve en temel oluşturucu öğelerini çözümlemeler sonunda ortaya çıkarmaya çalışmakta ve bunların temelde birbirine özdeş olduğu iddiasını -her ne kadar rasyonel ve argümantatif bir şekilde olmasa da- temellendirmeye, anlatmaya çalışmaktadır. Bu yapılar dilin yapısı, düşüncenin yapısı ve dünyanın (olgusal) yapısıdır. Düşüncenin yapısına ilişkin ayrıntılı çözümlemelere girişmediği için çalışmanın bu bölümünde düşüncenin yapısına değinilmemiştir. Wittgenstein bu yapıların kendi aralarında özdeş bir yapıya sahip oldu-

Sorunu”, *Türkiye Günlüğü* Üç Aylık Fikir ve Kültür Dergisi, Bahar 2014, (118), s. 125.; Bu noktada Wittgenstein’in çabasının temelindeki hususun da *yasalandırma* ile ilgili olduğuna dair Utku’nun şu tespiti önemlidir: “Gerçekliğin karmaşık düzlemini *yasalandırabilme* (sınırlandırabilme) arzusu, modern düşüncenin baskın karakterini “düşünce” ve “gerçeklik” arasında bir karşılıklılık olması yönünde örgütlemektedir. Nitekim *Tractatus*’taki, düşüncemiz ve dış dünyayı birbirine tekabül eden birer yapı olarak kavrama çabası böylesi bir sebepten ötürüdür”.; Bkz. Utku, a. g. e., s. 13.

¹⁰⁴ Grayling, a. g. e., s. 80.

ğunu ifade eder. Örneğin düşünce-dünya arasındaki yapısal özdeşliği şöyle ifade eder: “Açık ki gerçeğinden ne denli farklı da olsa, düşünülebilen bir dünya gerçeğiyle ortak bir şeye -bir biçime- sahip olmak zorundadır” (TLP 2.022); veya dil ve dünya arasındaki yapısal özdeşliği *Defterler*’de şöyle anlatır: “Dil aracılığıyla mantıksal resimleme teorisi -tamen genel biçimde- bize şunu söyler: Bir önermenin doğru ya da yanlış olabilmesinin, yani gerçeklikle uyuşabilmesi ya da uyuşamamasının olanaklı olması için, önermede/dilde bir şeyin gerçeklikle özdeş/ortak olması gereklidir”.¹⁰⁵; veya yine *Defterler*’de dil-düşünce-dünya arasındaki özdeşlik ilişkisini şöyle ifade eder:

“Düşünce bir tür olgudur. Peki, bu düşüncenin oluşturucu öğeleri nelerdir ve bu öğelerin resmedilen olguyu kuran öğeler ve bileşenlerle nasıl bir bağlantısı vardır? Bir düşüncenin oluşturucu öğelerinin neler olduğunu bilmiyorum. Fakat düşüncenin oluşturucu öğelerinin, dilin oluşturucu öğeleri olan sözcüklere *tekabül etmesi gerektiğini* biliyorum. Yine ifade etmem gerekirse düşüncenin oluşturucu öğeleri ile resmedilen olgu arasındaki ilişki benim konum dışındadır. Bence bu ilişkinin nasıl tesis edildiğini açıklamak psikolojinin açıklaması gereken bir sorundur”.¹⁰⁶

Sorunu şöyle ifade edebiliriz: Wittgenstein olgu durumlarının en son öğeleri olan nesnelerin, temel önermelerin en son öğeleri olan isimleri işaret ettiğini düşünmektedir. Bu anlamda bir ismin anlamı temsil ettiği nesnedir (TLP 3.203-3.22). Fakat Wittgenstein, temel önermeleri kuran ve en temel atomik öge olan isimler, nesnelere tam olarak nasıl karşılık geliyor? gibi temel bir sorunu cevaplamayı göz ardı etmektedir. Daha kötüsü Wittgenstein dil-düşünce-dünya arasındaki tahlillerinde, açık bir şekilde göz ardı ettiği bu durumu savunmaktadır. Örneğin *Defterler*’deki yukarıdaki son ifadesinde, bir yandan düşüncenin oluşturucu öğelerinin dilin oluşturucu öğelerine tekabül ettiğini ifade etmektedir. Fakat öte yan-

¹⁰⁵ Ludwig Wittgenstein, *Notebooks*, s. 15.

¹⁰⁶ Wittgenstein, *Notebooks*, s. 129.

dan, Wittgenstein'a göre dil veya düşünce ile resmedilen olgu arasındaki bu ilişkinin nasıl tesis edileceği sorunu kendisinin açıklaması gereken bir sorun değil; fakat psikolojinin açıklaması gereken bir sorundur.¹⁰⁷ Bu bağlamda şunu ifade etmemiz gerekir: *Tractatus*'ta dil-düşünce-dünya arasındaki yapısal ilişkiye dair bunca çeşitli tahlil yapılırken böylesi en temel ve kilit bir durumu Wittgenstein'ın "psikolojinin bir sorunu" diyerek geçmesi, ve bunu kendisi için gereksiz, konu dışı bir tartışma olarak nitelemesi¹⁰⁸ ve bu sorunun, psikolojinin ele alması gereken bir sorun olduğunu ifade etmesi, Wittgenstein'ın dil ve olgusal yapıya ilişkin tahlillerindeki sorunlu durumlardan en önemlisini açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Tractatus'taki kuramın merkezindeki kavramlardan biri olan "yalın nesneler" kavramsallaştırmasına ilişkin son olarak bir hususa değinmemiz gerekiyor. Wittgenstein'a göre "Yalın imin (*Alm. Einfaches Zeichen/İng. Simple Signs*) olanaklılığına dair olan postulat, anlamın sınırlılığına ilişkin olan postulatır" (*TLP* 3.23). Fakat sorun şudur ki Wittgenstein yalın im ve yalın nesne gibi kavramları rasyonel olarak temellendirmediği için *Tractatus*'ta bu kavramların gerçekliği bir talep düzeyinde kalmıştır. Bu bağlamda onun bu talebine eşlik eden aslında psikolojik bir durumdan da söz edilebilir. Bunu geçiş döneminde ele aldığı temel metinlerden biri olan *Philosophical Remarks (Felsefi Değıniler)*'ta şöyle görmekteyiz:

"Bir zamanlar yalın nesne diye bahsettiğim şeyler açıkçası onların olası var olmama riskini *düşünmeksizin* ifade ettiğim kavramlardı; yani kendileri için ne var olma ne de var olmama durumu söz konusuydu. Ve bu da benim için şu anlama gelmekteydi: durum her ne olursa olsun bunlar kendileri hakkına konuşabildiğimiz şeylerdi".¹⁰⁹

¹⁰⁷ Wittgenstein, *Notebooks*, s. 129.; Glock, Hans-Johann Glock, Ramsey and Wittgenstein: Mutual Influences, F. S. Ramsey: Critical Reassessments, Continuum Studies, Ed. Maria J. Frapolli, London, 2005, s. 59.

¹⁰⁸ Wittgenstein, *Notebooks*, s. 129.

¹⁰⁹ Wittgenstein, Ludwig, *Philosophical Remarks*, trans. Raymond Hargreaves, Roger White, ed. Rush Rhees, (1. Baskı), The University of Chicago Press, Chicago, 1975. s. 72.

Bu noktada geçiş dönemi yazılarında erken dönemine ilişkin “O vakitler fark etmediğim, düşünmemiş olduğum, tam olarak kavramamış olduğum, dikkat etmediğim şey” diye başlayan çoğu ifadesi aslında kendisinin de mantığa ilişkin bazı önemli noktaları kavramamış olduğu anlamına gelmektedir. Böylelikle Wittgenstein’in kuramına ilişkin detay gibi görünen konularda ciddi çalışmalar yapmamış olduğu görünmektedir. Zira sonradan yaptığı üzere, eğer kuramını enine boyuna irdelemiş olsaydı, kuramın bu haliyle uygulanmasının imkânsız olduğunu mutlaka fark etmiş olacaktı.¹¹⁰

Anlamanın Resim Kuramı

Bir önceki bölümde esasen belirtilmek istenen genel olarak dilin yapısı ile gerçekliğin yapısının özdeş olduğu fikrini, Wittgenstein temsil kavramı ile anlatmaya çalışır. Temsil konusu Antik Yunandan modern zamanlara kadar felsefeyi meşgul etmiş bir sorundur. John Locke örneğin kendi epistemolojisinde bu sorunu sözcük ve onun temsil ettiği ide ilişkisi bağlamında ele almıştır.¹¹¹ Wittgenstein da *Tractatus*’ta esas itibarıyla temsil sorununu tartışmıştır. Ona göre dilin gerçekliği temsil etmesini sağlayan şey, tam da bu ikisi arasındaki yapının ortaklığı, yani temsili mümkün kılan bir ortaklıktır. Zira Wittgenstein açısından temsil, sadece temsil eden ve temsil edilen arasındaki ilişkiyi var kılan bir özdeşlik olduğunda mümkündür. Aksi takdirde böylesi bir ortak yapı olmadığı zaman temsilden de söz edemeyiz.

Wittgenstein açısından, dil ve dünya arasında temsili mümkün kılan bu ortaklık sorunu, en nihayetinde resim ve resimlenen arasındaki ortaklığı fark etmesiyle netliğe kavuşmuş görünmektedir. Wittgenstein’in *Anlamanın Resim Kuramı* veya *Önermenin Resim Teorisi* olarak belirtilen, önermelerin

¹¹⁰ Silva, a. g. e., s. 34.

¹¹¹ Çelebi, Emin, “John Locke’da Temsil Teorisi: Sözcük ve İde İlişkisi”, *Birey ve Toplum Dergisi*, Güz 2019, Cilt: 9, Sayı: 18, sf. 75-79.

gerçekliğin bir resmi olduğu düşüncesi böylesi bir arayışın sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu noktada kuramı ayrıca temsile ilişkin en genel bir kuram olarak da görmemiz gerekiyor. Kenny'e göre zaten kuramın temelinde temsil kavramı bulunmaktadır. Çünkü her temsil doğru ya da yanlış bir temsil olur; temsil ettiği şeye ilişkin doğru ya da yanlış resim çizer. Genel olarak temsile ilişkin bu gerçek, Wittgenstein'ı önermelerin doğasını, temsile ilişkin genel bir kuram yoluyla netleştirmeye götürmüş görünmektedir. Her temsilde ele alınacak iki durum vardır: (a) temsil edilen şey; (b) temsil edilen şeyin doğru ya da yanlış bir şekilde temsil edilip edilmediğidir. Temsile ilişkin var olan bu durum, Wittgenstein'a göre önermede de kendisini gösterir.¹¹²

Önermelerin doğasıyla ilgili yoğun bir şekilde meşgul olduğu sıralarda, önermelerin birer resim olduğu düşüncesi-nin nasıl aklına geldiğini, Wittgenstein'ın arkadaşı G. H. Von Wright şöyle aktarır:

“Doğu cephesinde görev yaptığı sıralarda, 1914'ün sonbahar mevsiminde bir dergide, Paris'te bir araba kazasıyla ilgili bir dava haberi okur. Dergide otomobil kazasındaki olayların olası sonuçlarını betimleyen, kazanın bir modeli mahkemeye sunulmuştur. Modelin parçaları (minyatür, evler, arabalar, insanlar) ve gerçek şeyler (evler, arabalar, insanlar) arasındaki benzerlikten ötürü, bu modelin kazayı *temsil edebileceği* aklına gelir. Bir açıdan bu modeller, bir araya getirildikleri bu halleriyle, kaza anındaki gerçek insan ve araçların tamamen yerini tutarak onları resmetmektedir. Dolayısıyla resim, mümkün *bir olgu durumunun* temsilini sunar. Zira resmin öğeleri ile gerçeklikteki öğeler arasında tam bir tekabüliyet olduğunu düşünür. Dahası bu analogiyi döndürerek, resmin öğeleri ile gerçekliği oluşturan nesneler arasındaki paralelliğin dil ve dünya arasındaki ilişkisi de aktarılabilceğini düşünür. Bu yüzden

¹¹² Kenny, Anthony, Wittgenstein, (Gözden Geçirilmiş. Baskı), Blackwell Publishing, U. S. A., 2006, sf. 44.

önermenin öğeleri ve gerçeklikteki şeyler arasındaki benzer paralellik nedeniyle, önermelerin de bir olayın modeli ya da resmi olarak iş görebileceğini düşünmüştür”.¹¹³

Kazanın minyatür modelinin, mahkemeye sunulmasında oluşturulan yapay olgu durumunun gerçek olgu durumunu yansıtır olması Wittgenstein’ı çok “” etkilemiştir. Ve bunun önermelerin anlamının belirlenmesi konusunda da uygulanabileceğini düşünür. Böylelikle önermelerin de artık birer model veya resim gibi iş gördüğü kanısına varır. Bu durumu *Defterler*’de çizdiği bir örnekle şöyle ifade eder:

“Mesela bu resimde sağ yandaki figür A kişisini temsil ediyor ve sol yandaki figür de B kişinin yerine geçiyorsa, o zaman tam olarak şu öne sürülebilir: “A, B ile eskrim yapıyor”. Bu resim-yazıdaki (Picture-writing) önerme, doğru ve yanlış olabilir. Ama doğruluk ya da yanlışlığından bağımsız olarak da bir anlama sahiptir”.¹¹⁴ Bu bağlamda önermeler de Wittgenstein’a göre modeller gibi gerçekliğin bir tür *resmidir*. Sonuç olarak kaza modelinde kullanılan öğelerin, gerçek nesnelerin yerine geçmeleri, onları temsil etmeleri, resimlemeleri böylelikle Wittgenstein’ı, düşünülebilen dünyayla, gerçeği arasında bir analogije götürür: bu analogi ise ‘resim’dir.

Resim, *Tractatus*’ta resimsel bağıntıyı içeren kuşatıcı, şemsiye bir kavramdır; “zira kullanılan farklı örnekler göz önüne alındığında, yalnızca resimleri, çizimleri, haritaları, fotoğrafları, ve öteki iki boyutlu resimsel temsilleri değil, hem resimlere hem de soyut modellere karşılık gelen Almanca *Bild* sözcüğünün içeriğine de uygun olarak; imgeleri, film karelerini, heykelleri, üç boyutlu modelleri, hatta müziksel no-

¹¹³ Ray Monk, a. g. e., s. 180-81. Genel bir değerlendirme olması amacıyla, bu noktada Wittgenstein’ın *Defterler* eserine bakarak Resim Kuramı’nın başlangıcını 29 Eylül 1914 civarına tarihlendirebiliriz. O gün tuttuğu not şöyledir: “Önermelerde dünya sanki deneysel olarak bir araya getirilir. (Paris’teki mahkeme salonunda bir otomobil kazasının kuklalar vb. aracılığıyla temsil edilmesi gibi). Bkz.: Notebooks, s. 7.; Krş. TLP 4.031.

¹¹⁴ Wittgenstein, Notebooks 1914-1916, s. 7.

tasyonu, hiyeroglif yazıyı, alfabe yazısını, gramofon plakları bile hesaba kattığı açıktır. Dolayısıyla dile ilişkin bu kuramı resimlemeye ilişkin genel bir kuram olarak düşünmek gerekiyor”.¹¹⁵ Hatta şurayı belirtmemiz gerekiyor ki dile ilişkin oluşturduğu kuramdaki resim vurgusunun sebebi resmin görsel karakterinden ötürü değil, resmin biçimsel karakteri olan temsil mantığını ortaya koymasından ötürüdür. Bunu Wittgenstein’in şu ifadelerinden anlıyoruz: “Gramofon plağı, müziksel düşünce, nota yazımı, ses dalgaları, hepsi, dil ile dünya arasında bulunan resimleyici bir içsel ilişki içinde dururlar. Hepsinde mantıksal yapı ortaktır” (TLP 4.014). Bu noktada Anlamın Resim Kuramı olmasının nedeni, resmin temsil mantığını ortaya koyan en genel şey olmasıdır.

Wittgenstein resim analogisini fark ettikten sonra resim ve onun resmettiği şey arasındaki yapısal ilişki üzerine uzun süre çıkarımlar yapmıştır. Bu noktada ilginç analogiler kurar: Resmin öğeleri nesnelere tekabül eder (TLP 2.13). Bu bağlamda resmin öğelerinin temsil edilen durumun öğelerinin yerine geçmesini *resimsel bağıntı* olarak adlandırmaktadır. Bu resimsel bağıntı Tractatus açısından önemlidir; fakat Wittgenstein’a göre resimsel bağıntı resmin ortaya çıkması için yeterli değildir; bir resmi resim kılan şey, resmi mümkün kılan şey, resimdeki bu öğelerin ayrıca birbiriyle belirli bağıntılar içinde olmasıdır (TLP 2.14).¹¹⁶ Hakeza, olgu durumlarını da mümkün kılan yine bu olgu durumlarını oluşturan nesneler arasındaki karşılıklı biçimlenmedir, konfigürasyondur (TLP 2.0272). Böylelikle Tractatus’ta resmin öğeleri ile dünyadaki nesneler arasında eşbiçimli bir yapı varsayılır. Dolayısıyla Wittgenstein düşünülebilen dünya ile olgusal yapı arasında olduğu varsayılan özdeşliği, bu sefer resim analogisi üzerinden açıklamaya çalışır. Bu konuda Wittgenstein: “Resim ile

¹¹⁵ Utku, a. g. e., s. 77-78.; Ayrıca bkz.: Rızvanoğlu, Eren, “Anlamdan Yoruma: Dil Felsefesinin Sınırları Üzerine Bir İnceleme”, s. 37.

¹¹⁶ Kenny, a. g. e., s. 45.

resimlenen (olgu) arasında özdeş bir şeyin bulunması gerekir ki, biri ötekinin resmi olabilsin” (TLP 2.161) der. Bu ortaklık ise Wittgenstein’a göre biçimsel veya yapısal bir ortaklıktır.

Böylelikle Wittgenstein’a göre gerçekliği ve resmi mümkün kılan bir biçim vardır ve bu bağlamda gerçekliği oluşturan nesneler arka arkaya dizilerek bir anlam oluşturmadağı gibi, resimdeki öğeler de arka arkaya dizilerek bir anlam kazanmazlar, aksine belirli bir bağıntısallık içerirler ve onlara anlamını veren tam da bu bağıntısallıktır. İlkine gerçekliğin biçimi, diğerine ise resimsel biçim diyebiliriz ve resimsel biçimi oluşturan şey aslında onun resimde temsil ettiği şey olan gerçekliğin biçimidir. Ayrıca Wittgenstein “Hangi biçimden olursa olsun her resmin, gerçekliği -doğru ya da yanlış- tümüyle temsil edebilmesi için gerçeklikle ortaklaşa sahip olması gereken şeyin, mantıksal biçim (*Alm. Logische Form/ İng. Logical form*) ya da gerçekliğin biçimi olduğunu söyler (TLP 2.18). Mantıksal biçim kavramı *Tractatus*’ta dil ve gerçekliğe ilişkin aranan özdür: “Önermenin özünü ortaya koymak, bütün betimlemenin özünü ortaya koymak demektir; böylelikle de dünyanın özünü” (TLP 5.4711). Böylelikle *Tractatus*’taki dil ve gerçeklik arasındaki ilişkiyi anlamamız için diğer bir en temel kavram gündeme gelir; mantıksal biçim.

Gerçekliğin yapısı ile dildeki yapı arasında kurulan bu özdeşliğe ilişkin Utku’nun şu yorumu mantıksal biçimi anlamamız açısından önemlidir:

“Resim teorisinde talep edilen genelliğe taşıyacak olan tam da bu ‘mantıksal biçim’ kavramıdır. Zira temsilin ön koşullarından biri, resimle resimlenen şey arasındaki mantıksal biçimin özdeşliğidir. Mantıksal biçim, temsil formunu da kapsar ve *Tractatus*’ta *en genel ve evrensel temsil biçimi* (form of representation) olarak sunulur. Wittgenstein böylelikle hangi biçimden olursa olsun her resmin en azından mantıksal bir resim olduğunu öne sürer ve temsil biçimini daha kuşatıcı olan mantıksal biçim kategorisine dâhil eder.

Bu noktada mantıksal biçime sahip herhangi bir şeyin resim olduğunu söyler. Dolayısıyla mantıksal form, temsil gerçekleşecekse şayet her resmin, gerçeklikle paylaşması gereken şeydir ve bu yüzden zorunludur".¹¹⁷

Wittgenstein'a göre ancak resim ve resimlenen arasında içerilen bu biçimsel ortaklık var olduğunda, resimdeki öğeler nesnelerin yerini tutabilirler. Dolayısıyla bir şeyin resim olabilmesi için bu mantıksal forma kesinlikle sahip olması gerekir.

Wittgenstein için dilsel temsillerimizin (önergelerin) nasıl meydana geldiği, resmin kendisinde, yani bir şeyi tasvir etmenin (resimlemenin) doğasını anladığımızda açığa çıkar. Bunu ise şöyle ifade eder: "Bütün temsillerin, dilimizin tüm resimsel karakterinin imkânı, resmin mantığında ortaya çıkar".¹¹⁸ Burada şu soru sorulabilir: Peki o zaman bir şeyi tasvir etme nasıl mümkün olmaktadır? Wittgenstein'ın buna cevabı şöyledir: "Bir resim, resme konu olan şeyi, arasına mesafe koyarak temsil eder, durduğu nokta onun nesnesini nasıl temsil ettiğini gösterir. Tam da bu yüzden, yani objesini dışarıdan ortaya koyduğu için doğru ya da yanlış olarak ortaya koyar." (TLP 2.173). Resimlemeyi mümkün kılan nokta böyleyse şayet resmi mümkün kılan şey nedir? Wittgenstein'a göre resmi mümkün kılan şey ise, resimdeki öğelerin birbirleriyle belirli bağıntılar kurarak bir araya gelmesidir ve bu Wittgenstein'ın *resimsel biçim* dediği şeydir (TLP 2.15). Ayrıca "Resim ve resimlenen arasında özdeş bir şey olması gerekir ki biri diğeri-nin resmi olsun" (TLP 2.161) ifadesini göz önüne alacak olursak bahsedilen bu özdeşlik, resimdeki *resimsel biçim* ile onun resmettiği gerçekliği mümkün kılan *gerçekliğin biçimi* arasındadır. Utku'nun şu değerlendirmesi resimsel biçim hakkında önemlidir:

¹¹⁷ Utku, a. g. e., s. 95-96.; Glock, a. g. e., s. 213-214.

¹¹⁸ Wittgenstein, Notebooks 1914-1916, s. 48.

“Bu bağlamda örneğin Wittgenstein’i resim teorisi fikrine ulaştıran kaza haberini göz önüne alalım. Gerçeklikte cereyan eden bir kazanın oyuncak araba ve kuklalarla bir modelini oluşturacak olursak, modelin öğeleri olan oyuncak araba ve kuklalar, kazanın gerçek pozisyonunu resimlemelidir. Bu resimlemenin gerçekleşebilmesi için oyuncak araba ve kuklaların, gerçek araba ve insanların yerine geçmesi (temsalcisi durumunda olması) gerekir. Yani modelin öğeleri resimlenen durumun öğelerine karşılık gelmelidir; ancak bu yeterli değildir. Modelin öğelerinden her birinin, temsil ettikleri gerçeklikteki durumun öğelerinin her birine belirli bir tarzda bağlanmış olması gerekir. Modelin içindeki oyuncak araba ve kuklaların birbirleri arasındaki uzamsal bağıntı, gerçeklikteki durumun öğeleri arasındaki uzamsal bağıntıyı temsil etmelidir. O zaman modelin öğeleri arasındaki uzamsal bağıntı resmin yapısıdır ve bu bağıntının imkânı ise resimsel biçimdir”.¹¹⁹

Dolayısıyla genel olarak söyleyecek olursak, resmi mümkün kılan şey resimsel biçimdir ve bu noktada biçim, Wittgenstein’a göre, yapıyı mümkün kılan şeydir. *Defterler’* de ise bunu şöyle tanımlar: “Bir resmin biçimi (genel olarak gerçekliğin resimlenebilmesi için) resmin gerçeklikle uyuşması GEREKTİĞİ biçim olarak adlandırılabilir”.¹²⁰ Resim gerçeklikle böyle eş biçimli bir yapıya sahip olduğu için, resmin doğruluğu ya da yanlışlığı gerçeklikle (temsil edilen şeyle) karşılaştırılarak anlaşılır. Sadece resmin kendisinden doğruluğu ya da yanlışlığı hakkında hüküm çıkarılamaz, zira Wittgenstein’ın ifade ettiği üzere hiçbir resim a priori doğru değildir. (TLP 2.224-2.225). Böylelikle resim gerçekliğin kendisiyle karşılaştırıldığı bir modeldir. (TLP 2.12).

Wittgenstein, geleneksel felsefedeki düşünürlerin dilin resimsel özüne dikkat etmedikleri için hep hataya düştüklerine inanır. Bu yüzden bu hatanın özsel noktasını resim analogi-

¹¹⁹ Utku, Wittgenstein: Erken Döneminde Dilin Sınırları ve Felsefe, s. 90.

¹²⁰ Wittgenstein, Notebooks 1914-1916, s. 15.

si üzerinden mümkün olduğunca açık kılarak, dilin doğasını da ortaya koyacağını düşündüğü için, felsefe konusundaki temel sorunun önüne geçeceğini düşünür. Bu sorun ona göre felsefecilerin ancak gösterilebilir olanı dile getirmeye çalışması sorunudur. Çünkü ona göre felsefeciler gösterilebilir olanı söylenebilir bir formda öne sürdükleri için bu sınıra riayet etmemektedirler. Bu anlamda ona göre sınır, resim analogisi üzerinden mümkün olduğunca açık kılınmalıdır.

Tractatus'taki Paradoks

Tractatus'ta son olarak göze çarpan husus *Tractatus*'taki paradoksal yapıdır. *Tractatus*'ta genel olarak önerme türleri üç grupta tasnif edilebilir. İlki mantık ve matematiğe ilişkin önermeler olup, olgusal bir doğruluğa ihtiyaç duymayan, doğrulukları önermenin kendisinden çıkarılan ifadelerdir. Bunlar mantıksal ifadeler söz konusu olduğunda totoloji ve çelişkiler olup sırasıyla şöyle örneklendirilebilir: i. "Yağmur yağıyor ya da yağmıyor" ii. "Yağmur yağıyor ve yağmıyor" türünden ifadelerdir. Matematikte ise bunlar eşitlik ifadeleridir; örneğin, i. " $2+2=4$ " eder türünden sözde (pseudo) cümlelerdir. Wittgenstein açısından zorunluluk ancak bu iki ifade türü için söz konusudur.¹²¹ Bunlar herhangi bir olgu durumunu resmetmeyen, deney-öncesi anlamlı olan ifadelerdir. Wittgenstein'ın ifadesiyle bu tarz ifadeler anlamlı olmayan (*Sinnlos/ senseless*) ifadelerdir (TLP 6.2). Çünkü Wittgenstein için anlamlı olmak çift kutuplu (bipolar) bir yapıda olmayı gerektirir, yani anlamlı olmak bir olgunun resmi olmayı gerektirir ve resmin anlamının gerçeklikle karşılaştırılması sonucunda doğru ya da yanlış olarak önermenin çift kutuplu bir yapısı olmalıdır. Fakat mantık ve matematiğe ilişkin önermeler böyle çift kutuplu bir yapıya sahip olmadıkları için anlamlı olmaktan yoksundurlar, bu yüzden Wittgenstein bu tarz ifadeleri anlamlı olmayan ifadeler olarak ele almaktadır.

¹²¹ Soykan, a. g. e., s. 89.

Diğer bir grupta toplayabileceğimiz önerme türü ise Wittgenstein'in söylenebilenin alanında olduğunu ifade ettiği anlamlı (*Sinn/ Sense*) ifadelerdir. Bu tarz ifadeler, "Masa mavidir" türünden bir olgu durumunu resmeden betimleyici ifadelerdir. Bu tarz betimleyici ifadelerin doğruluk değeri önermeyi gerçeklikle karşılaştırarak anlaşılır: "Resmin doğru ya da yanlış olup olmadığını anlamak için önermeyi gerçeklik ile karşılaştırmamız gerekir" (*TLP* 2.223). Böylelikle bu tarz önermelerin doğruluk değeri a posteriori bir şekilde anlaşılır.

Üçüncü ve son olarak ise, Wittgenstein'in (*Unsinnig/nonsense*) olarak ifade ettiği anlam-dışı olan ifadelerdir. Wittgenstein bu tarz ifadelerin gerçeklikle karşılaştırıldığında herhangi bir olgu durumunu resmetmedikleri için söylenebilir olan alanın dışına yerleştirir. Resim kuramı çerçevesinde uygulanacak bir çözümleme bu tarz ifadelerin anlamlı olmadıklarını ortaya koyacaktır. Bunu Wittgenstein'in felsefeye biçtiği göreve ilişkin şu ifadelerinde daha açık bir şekilde görmekteyiz: "Felsefe konularında yazılmış tümcelerin çoğunluğu yanlış değil; anlam-dışıdırlar. Bu yüzden bu türden soruları hiçbir şekilde yanıtlamayız, ancak bir olgu durumunu resmetmediğini saptayabiliriz. Filozofların çoğunluk soruları ve tümceleri dilin mantığını anlamamalarından kaynaklanır" (*TLP* 4.003). Bu türden ifadeler özetle gerçeklikle karşılaştırıldıklarında herhangi bir olgu durumunu resmetmedikleri için söylenemeyenin alanına aittirler. Wittgenstein etik, estetik, dini veya mistisizm türünden olan bu ifadeleri, herhangi bir olgu durumunu resmetmediği için bu kategori altında değerlendirir. Bu bağlamda Wittgenstein'in felsefedeki doğru yöneme ilişkin şu ifadeleri de açıklığa kavuşur:

"Felsefede doğru yöntem şu olurdu: Söylenebilir olandan, yani doğa bilimi tümcelerinden- yani felsefeyle hiçbir ilgisi olmayan birşeyden- başka bir şey söylememek, sonra başka herhangi birisi metafizik bir şeyler söylemeye kalkıştığında, her seferinde de olsa o kişiye ifadelerindeki belirli

imlere hiçbir imlem bağlamamış olduğunu göstermektedir. Bu yöntem ona doyurucu gelmeyecektir- ona felsefe öğrettiğimiz duygusuna kapılmayacaktır- ama gerçekte doğru yöntem bu olurdu” (TLP 6.53).

Burada sorulabilecek en doğal sorulardan biri şu olurdu; peki Wittgenstein felsefe konusunda ortaya koyduğu bu doğru yöntemle, kendi eseri olan *Tractatus*’ta ne kadar uyum içerisindedir? *Tractatus*’taki önermelerin anlamı konusunda ortaya atılan bu kuramı doğruysa şayet *Tractatus*’un ifadeleri (mantık ve matematiğin ifadeleri olmadığı açıksa) söylenebilir olanın alanına mı giriyor, yoksa gösterilebilir olanın alanına mı? Bir diğer değişle *Tractatus*’un önsözünde ifade ettiği “Söylenebilir olan açık olarak söylenmeli, üzerine konuşamayacağımız alan hakkında da susmalıyız” uyarısına Wittgenstein ne kadar uymaktadır? Anlamın Resim Kuramı çerçevesinde söylenebilir olanın mantıksal bir biçime sahip olması gerekiyorsa şayet, *Tractatus*’taki ifadelerin bu kuram çerçevesindeki konumu nedir? Wittgenstein’in “Nesneler yalındır” (TLP 2.02) ifadesini örnek olarak ele alalım. Şimdi bu ifade söylenebilir olanın alanında mıdır? Yoksa söylenemeyen ancak gösterilebilir olanın alanında mıdır? Veya mantık ve matematiğin önermeleri içinde mi değerlendirilmelidir?

Bu ifadenin totoloji veya matematiksel bir ifade olmadığı açıktır. Bu noktada Wittgenstein, kendi kuramı çerçevesinde zor bir durumla karşı karşıya bulunmaktadır. *Tractatus*’taki “Nesneler yalındır” (TLP 2.02) ifadesi, bir olgu durumunun var olduğunu da savlamadığı için mantıksal biçime (*logical form*) de sahip değildir; bu yüzden söylenebilir olanın alanında olduğu da söylenemez. Zira herhangi bir olgu durumunu resimleyen temel önermelerden oluşmamaktadır. Bu anlamda bu ifade söylenemeyenin alanında. *Tractatus*’ta dile ilişkin bu kuram doğruysa şayet *Tractatus* söylenemeyen şeyleri dile getirmiş olmaktadır. Bu yüzden, bu durum *Tractatus*’un kaçınılmaz paradoksal bir yapısıdır.¹²²

¹²² Mosmer, Reza, “The Tractatus Paradox”, University of Birmingham, Department of Philosophy, Birmingham, 2013, s. 115-116.

Böylece *Tractatus*, ileri sürdüğü tezleri destekleyen ifadelerle, hem felsefe sorunlarına kuşku duyamayacağımız kesinlikte çözümler önerdiği için bizi olgusal söylem alanının dışına çıkmamak konusunda uyarmakta, yani dilimize kesin ve katı bir sınır çizmekte; hem de kendi ifadelerinin söylenemeyen eş değişle yasal söylem alanını aşan önermeler olduğunu şöyle itiraf etmektedir:¹²³

“Benim önermelerim şu yolla açıklayıcıdır ki, beni anlayan birisi onlara tırmanarak onların üzerine çıktığında, onların anlam-dışı ifadeler olduklarını fark edeceklerdir (deyim yerindeyse, kullandıktan sonra merdiveni bir kenara atmalıdır). Bu önermeleri aşması gerekir, zira ancak o zaman dünyayı doğru olarak görecektir” (*TLP* 6.54).

Doğru bir mantıksal bakış açısını elde ettikten sonra, Wittgenstein’a göre merdiven atılabilir. Zira bu noktada o, *Tractatus*’la birlikte felsefedeki görevini tamamlamış olduğunu düşünür.

¹²³ Utku, Ali, “Söylenemeyeni Söylemek *Tractatus*’ta Paradoksal Yapı”, *Doğu-Batı Üç Aylık Düşünce Dergisi*, Kasım-Aralık-Ocak 1999, (9), s. 107.

2. BÖLÜM

WITTGENSTEIN DÜŞÜNCESİNDE GEÇİŞ DÖNEMİ

Wittgenstein'in Geçiş Dönemi Felsefesine Genel Bir Bakış

Wittgenstein'in felsefi yaşamında erken dönem felsefe-sindeki temel eseri olan *Tractatus Logico Philosophicus* dışında, bu dönemdeki görüşlerinden uzaklaşarak onları çok sıkı bir eleştiriye tâbi tuttuğu diğer bir temel eseri *Felsefi Soruşturmalar* adlı eseridir. Bu eserde erken dönemindeki düşüncelerinin çoğundan vazgeçtiği için, Wittgenstein'in felsefesi temel olarak iki ayrı dönemde ele alınır. *Tractatus*'ta dilin/önermelerimizin ancak gerçekliği resmettiği müddetçe anlamlı olacağını düşünmesine rağmen geç dönem düşüncesinde ise dili/önergeleri anlamlı kılan şeyin onun karşılık geldiği olgu değil; ifadelerimizin sahip olduğu kullanım olduğunu düşünür. Geç dönem düşüncesindeki meşhur ifadesiyle söyleyecek olursak: “Bir ifadeyi anlamak, onun nasıl kullanıldığını anlamaktır”.¹²⁴

Bu noktada kullanım çerçevesinde geliştirdiği ve geç dönem düşüncesine hâkim olan kavram “dil oyunları” kavramıdır. Wittgenstein bu kavramla artık dilin, herhangi bir kuram temelinde ifade edilebilecek bir özünün olmadığını düşün-

¹²⁴ Wittgenstein, *Philosophical Investigations*, s. 25.; Wittgenstein, *Philosophical Grammar*, s. 47.; Wittgenstein'in geç dönem felsefesinde önermecilik karşıtı (Counter-propositionalist) olarak bilinen bir felsefi pozisyona yaklaştığını ifade edebiliriz. Önermecilik karşıtlığı için bkz.: Birgül, Osman Gazi, “On the Notion of Meaning: Propositionalist and Counter-Propositionalist Views”, *Kilikya Felsefe Dergisi*, Ekim 2024, Sayı: 2, sf. 21-24.

mektedir. Kavram Utku'ya göre şu analojiye dayanır: Dilin kuralları (gramer) oyunların kurallarına benzer; dilde bir şeyi anlamlandırmak bir oyunda bir hareket yapmaya benzer. Oyundaki herhangi bir ögenin anlamı oyunun içinde sahip olduğu roldür. Dil ile oyun arasındaki bu analoji, sözcüklerin yalnızca insan yaşamının çeşitli ve çok biçimli etkinliklerinde farklı anlamlar kazandıkları olgusunu ortaya çıkarmaktadır. Yoksa dilin oyunla karşılaştırılması, onun dil oyunları olarak sunduğu (rapor verme, betimleme, soru sorma, dua etme, selamlama vb.) dilbilimsel etkinliklerin boş ve önemsiz olduğunun ya da dilin pejoratif anlamda “yalnızca bir oyun” olduğunu öne sürmek anlamına gelmez.¹²⁵ Wittgenstein erken dönem felsefesinde olduğu üzere, dilin tek işlevinin sadece olguların veya nesnelerin betimlenmesinin, resmedilmesinin dışında dilin pek çok işlevi olduğunu ve bunların her birinin birer dil oyunu olduğunu düşünür. “Dil oyunu” kavramı, dili konuşmanın, bir etkinliğin ya da bir yaşam biçiminin bir parçası olarak ele almak anlamına gelir.¹²⁶ Bu yüzden geç dönem düşüncesinde herhangi bir dildeki bir ifadenin anlamı onun işaret ettiği nesne değil; dili oluşturan pek çok ve çeşitli dil oyunlarında sahip olduğu rolüdür. Bu düşüncesi onun erken dönemindeki görüşünden temel bir değişikliğe işaret eder. Çünkü *Tractatus*'ta herhangi bir ismin anlamı (gösterimi) onun gerçeklikte karşılık geldiği nesne olarak düşünülmekteydi. Bu durumda nesne yok olunca, anlamının da yok olması gerekir. Oysa Wittgenstein öldüğünde, “Wittgenstein” adının hiçbir anlamı kalmayacak denilemez. Bu yüzden *Felsefi Soruşturmalar*'da adın taşıyıcısı ile adın anlamı arasında temel bir ayrıma gidilir. Böylelikle adın gerçeklikte karşılığı olan nesne artık adın taşıyıcısıdır; anlamı değil. Bu noktada ismin karşılık geldiği nesne yok olduğunda anlamının da yok olacağını düşünmek, ona göre ismin taşıyıcısıyla anlamı-

¹²⁵ Utku, *Dil Oyunları*, s. 365.; Kenny, a. g. e., s. 129-130.

¹²⁶ Wittgenstein, *Philosophical Investigations*, s. 15.

nı birbirine karıştırmak olacaktır. Bu noktada Wittgenstein öldüğünde, bu ismin taşıyıcısı ölmektedir; anlamı ise hâlâ vardır.¹²⁷

Bu yeni dil kavrayışındaki dil oyunlarının çeşitliliğini anlatmak içinse eski bir kent analojisine başvurulur: “Dilimiz eski bir kent gibi görülebilir: küçük caddelerden ve meydanlardan, eski ve yeni evlerden ve çeşitli dönemlerde ilavelerle eklenmiş evlerden oluşan bir labirent; ve bu çevresindeki pek çok sokak ve tek tip evlerle ve ayrıca pek çok ilçelerle çevrilidir”.¹²⁸ Wittgenstein bu noktada dil oyunlarının kullanım farklılıklarından doğan çeşitliliğe bakmayıp, tıpkı *Tractatus*’ta yaptığı gibi dilin genel, özsel doğasını keşfetmeye çalışmayı hatalı bulmaktadır. Hatta ifadelerimizin anlamlarının ait olduğu dil oyunundaki sosyal çevrede belirlenen kurallar vasıtasıyla şekillendiğine dikkat etmemeyi “dili tatile çıkarmak” olarak niteler.¹²⁹ Bu bağlamda dili tatile çıkarmamamız için sürekli vurguladığı şey, dilin nesneleri ve olguları resmetmek dışında pek çok fonksiyonu olduğudur. Wittgenstein bu noktada dili ayrıca bir alet kutusuna, sözcükleri de kutunun içindeki aletlere benzetir. Alet kutusunda tornavida, çekiç, kerpeten, testere, cetvel, tutkal, vida gibi pek çok alet bulunduğu ve bu anlamda sözcüklerin işlevlerinin bu aletlerin fonksiyonları kadar çeşitli olduğunu ileri sürer.¹³⁰

Dile ilişkin oyun analojisine başvurmasının sebebi tam da bu noktada açıklık kazanır: Wittgenstein için oyun denilince akla gelen süreçleri ele almak gerekirse birçok örnek verilebilir. Örneğin bir oyun tahtasında oynanan oyunlar, kâğıt oyunları, topla oynanan oyunlar, spor mücadeleleri gibi farklı türden oyunlar arasında ortak olan şeyi belirlemek gerektiği düşünülür. Aksi takdirde hepsine oyun dememizin bir anla-

¹²⁷ Wittgenstein, a. g. e., s. 24.

¹²⁸ Wittgenstein, a. g. e., s. 11.

¹²⁹ Wittgenstein, a. g. e., s. 23.

¹³⁰ Wittgenstein, a. g. e., s. 9.; Wittgenstein, *Philosophical Grammar*, s. 67.

mı olmayacaktır diye düşünülür. Oysa Wittgenstein tüm bu oyun denen süreçlere baktığımızda hepsinde ortak olan özel bir nokta göremeyeceğimizi; bunun yerine birbiriyle kesişen veya üst üste binen karmaşık bir benzerlikler ağı göreceğimizi belirtir. Wittgenstein bu durumu nitelemek için en iyi kavramın ise “aile benzerlikleri” kavramı olduğunu düşünür; çünkü aile üyeleri kendi aralarında çeşitli açılardan benzeşir veya farklılaşırlar. Ve Wittgenstein’a göre bu oyunlar bir aile oluştururlar.¹³¹ Bu noktada Wittgenstein oyun analojisinden hareketle dil oyunları arasında ortak olan bir yapı olmaktan- sa aralarında birtakım benzerlikler olduğunu ve bunların bir aile oluşturduğunu düşünmeye başlamıştır.

Bu yüzden bir ifadenin anlamı artık onun mümkün bütün kullanımlarının toplamı olarak düşünülür. Bu bağlamda Wittgenstein’a göre, bu ifadelerin kullanımları arasında, onları var kılan ortak bir özden ziyade bu ifadelerin kullanımları arasında -aile benzerlikleri kavramında vurguladığı üzere- tedrici geçişler (gradual transitions) vardır. Örneğin “güzel” ifadesinin farklı kullanımlarının her birinde, farklı oyunlar söz konusudur. Bu anlamda “yüzün güzelliği”, “sandalyenin güzelliğinden” veya “bir çiçeğin güzelliğinden” farklıdır.¹³²

Wittgenstein’ın dil oyunları kavramına başvurmasının sebebi ise erken dönem düşüncesine paralel bir şekilde yine, felsefe konusunda ortaya çıkan sorunların, dilin yanlış kullanımından ya da dilin doğasına ilişkin yanlış kavrayışlardan ötürü ortaya çıkacağını düşünmesinden ötürüdür. Bu bağlamda ona göre sözcükleri ait oldukları dil oyunlarından ya- lıtılmış bir şekilde ele almak bu hatalardan en önemlilerinden biridir. Fakat bundan daha önemli olan ve felsefenin klasik sorunlarının büyük bir çoğunluğunun sebebi olan durum dil oyunlarının çaprazlanmasından, yani bir dil oyunundaki

¹³¹ Wittgenstein, a. g. e., s. 36.

¹³² Moore, “Wittgenstein’s Lectures in 1930-1933”, s. 17.; Wittgenstein, Philosophical Grammar, s. 77.

hareket ya da adımların başka bir dil oyununun kurallarıyla kullanılması ya da yargılanmasından kaynaklanmaktadır.¹³³ Bu bağlamda Wittgenstein, ifadelerin ait olduğu kullanım bağlamlarından tümünden soyutlanarak ele alınmasının veya dildeki ifadelerimizin anlamının ait olduğu dil oyunundaki kurallar tarafından belirlendiği olgusuna dikkat edilmemesinin sebebini dil yoluyla büyülenmiş olmaya bağlar. Tam da bu noktada geç dönem felsefesinin amacı ortaya çıkar: “Felsefe, kavrayış gücümüzün veya müdrikemizin dil aracılığıyla büyülenmişliğine karşı verilen bir savaştır”.¹³⁴

Böylelikle *Tractatus*’un Wittgenstein’ı, ideal bir dil düşüncesi vasıtasıyla yapılacak önerme çözümlemeleri yoluyla dil ile dünya arasında bir eş biçimliliğe erişmenin mümkün olduğuna inanırken; *Felsefi Soruşturmalar*’ın Wittgenstein’ı, ideal bir dil düşüncesinin bir yanılısma ve eş biçimlilik arayışının da başarısızlığa mahkûm bir proje olduğunu *fark ettiği için* incelemelerini ideal bir dilden vazgeçerek gündelik dil çerçevesinde yürütür. Bu noktada Wittgenstein’a göre felsefe, sözcüklerimizin gündelik kullanımlarının incelenmesiyle hayata geçirilen, onların felsefi kuram ve açıklamalarda genel bir şekilde kullanılıp istismar edildiğini gösterme amacıyla olan bir etkinlik durumundadır.¹³⁵ Çünkü Wittgenstein artık dildeki ifadelerimizin anlamlarının onların gündelik dildeki kullanımlarında bulunduğunu düşünür. Bu yüzden geç dönem felsefesinde çalışmalarının odak noktası mantığın (formel mantığın) alanından gündelik dile çevrilmiştir.

Bu bağlamda çalışmada geçiş dönemi düşüncesi çerçevesinde, problem edindiğimiz konuyu şu sorular çerçevesinde ifade edebiliriz: Her iki dönemdeki temel motivasyonu, bütün felsefi sorunlarının kökenindeki dile ilişkin hatalı kavrayışları düzeltmek olduğu halde Wittgenstein, dil-düşün-

¹³³ Utku, *Dil Oyunları*, s. 367.; Krş., Kenny, a. g. e., s. 130.

¹³⁴ Wittgenstein, a. g. e., s. 52.

¹³⁵ Cevizci, Ahmet, *Felsefe Tarihi: Thales’ten Baudrillard’a*, Say Yay., İstanbul, 2011, s. 1089-1090.

ce-gerçeklik arasındaki ilişkiye dair tahlillerinde neden erken dönemdeki ideal dil düşüncesinden vazgeçip geç dönemde olduğu üzere gündelik dil incelemelerine yönelme ihtiyacı duymuştur? Geçiş dönemindeki ifadelerinden anlaşıldığı üzere Wittgenstein kuramında merkezi bir kavram olan “temel önermeler” kavramından ve akabinde mantıksal çözümleme düşüncesinden neden uzaklaşmak zorunda kalmıştır? Önerme çözümlemelerinin yapıldığı ideal-sembolik mantık dilinin hangi eksiklikleri Wittgenstein’in mantığa olan güvenini azaltmış ve bu dil çerçevesinde *Tractatus*’taki notasyon/kalkül düşüncesinden vazgeçmeye yöneltmiştir? Geç dönem düşüncesinde eleştirdiği üzere, *teorileştirici aklın özcü yaklaşımı* ona göre konu edindiği şeyin aşırı basit bir tahlilini yapmaktan başka bir şey değildir. Bunun sebebi Wittgenstein’a göre, bu özcü yaklaşımın, kişinin anlamaya çalıştığı herhangi bir konunun başka mevcut formlarına dikkat çekmekten alıktığını düşünmesidir. Bu anlamda kendisi *Tractatus*’ta dilin tek bir özü olduğunu, bunun da olguları resmetmek olduğunu bir kuram içerisinden oldukça genel bir şekilde anlatmaya çalışmıştı. Fakat bu noktada geç dönemde belirgin olduğu üzere Wittgenstein’ı özelde kendi kuramından, genel olarak ise kuram karşıtı bir konuma yönlendiren problemli durumlar söz konusu mudur? Eğer öyleyse bu problemli durumlar nelerdir? Bu anlamda dilin/önermelerin anlamlılığına ilişkin erken dönem düşüncesinde ortaya koyduğu ilk cevabın yetersiz olduğu kanaatine ve böylelikle kuramına ilişkin memnuniyetsizliğine iten sebepler nelerdir? Wittgenstein’in bütün felsefi sorunların nihai çözümünü sunduğunu düşündüğü *Tractatus*’taki fikirlerinden ve bu fikirlerinin kristalize olmuş denebilecek şekli olan Anlamın Resim Kuramı düşüncesinden uzaklaşmasında kendisine yapılan eleştirel katkılar nelerdir? Tüm bu sorular çerçevesinde, çalışmada ortaya koymaya çalıştığımız düşünce, Wittgenstein’ı dile ilişkin *Felsefi Soruşturmalar*’daki gibi bir kavrayışa götüren yolun uzun ve

çetrefilli bir diyalektiğin sonucu olduğudur. Bu süreci de çalışmada geçiş dönemi (*middle period*) olarak sorunsallaştırıp bu soruların cevabını anlamaya çalıştık.

Bu noktada Wittgenstein'in felsefi yaşamına ilişkin, geçiş dönemini de kapsayan bir dönemlendirme, Jacqueline'ye göre şöyle yapılabilir: *Tractatus*'un taslak çalışmalarını oluşturan *Defterler* adlı eserinin başlangıcı olan 1914 yılı ile *Tractatus*'taki temel bazı görüşlerini eleştirdiğini ve uzaklaştığını gördüğümüz, 1929'da yazdığı *Some Remarks on Logical Form*¹³⁶ makalesi arasındaki dönem Wittgenstein'in erken dönem düşüncesini oluşturmaktadır. Geçiş dönemi düşüncesi ise 1929 ve 1933 arası döneme tekabül etmektedir. Bu bağlamda geçiş dönemi yaklaşık olarak 1933'te sonlanır. Çünkü bu dönemden itibaren yaptığı çalışmalar, geç dönemindeki yeni metodolojisini ve temel kavramlarını bulduğumuz *Mavi Kitap*'ta ve daha sonra 1934'te *Kahverengi Kitap*'ta toplanmaya başlanmıştır. 1934'ten itibaren ölümüne kadarki dönem ise onun geç dönem düşüncesini oluşturmaktadır.¹³⁷

Felsefi Soruşturmalar eserinde, *Tractatus*'ta öne sürdüğü kuramın pek çok noktadan eleştirisi yapılsa da kanaatimizce bunlar, kendi kuramının dışarıdan yapılan eleştirileri konumdadırlar. Bu noktada geçiş dönemindeki eserleri, özellikle kuramın kendi iç problematiğine değinmesi açısından önemlidir. Bu yüzden çalışmada, *Tractatus*'un kendi kuramsal çatısı altında ortaya çıkan problemliler durumlar ele alınmaya çalışıldı. Bu bağlamda geçiş döneminde yazdığı veya ölümünden sonra derlenen *Some Remarks on Logical Form*, *Philosophical Remarks*, *Philosophical Grammar*, *Wittgenstein and Vienna Circle* ve ayrıca Frank Ramsey'in *Tractatus*'un Eleştirel

¹³⁶ Buradan itibaren bu makale SRLF şeklinde metin içinde kısaltılacaktır.

¹³⁷ Jacqueline, Dale, Wittgenstein's Thought in Transition, (1. Baskı), Purdue University Press, U. S. A., 1998, s. 9.; Hartnack da geçiş dönemini belirleme konusunda aynı fikirdedir. Bkz. Hartnack, Justus, Wittgenstein and Modern Philosophy, trans. Maurice Cranston, (2. Baskı), Methuen & Co Ltd, London, 2006, s. 48.

Tanıtımı adlı metinlerden faydalanmaya çalıştık. Bu eserler özellikle *Tractatus*'un ortaya çıkardığı kendi iç problemlerin, nasıl ele aldığına dair bilgi sunmaktadır.

Böylelikle geçiş dönemine odaklanmanın, Wittgenstein'in her iki dönem felsefesini anlamaya katkıda bulunacağını düşünmekteyiz. *Tractatus*'taki kuramın uygulanma imkânını sorguladığı için erken dönem düşüncesini anlamamıza; geç dönem felsefesi de genel olarak bu geçiş dönemindeki kavramsallaştırmaların bir gelişimi olduğu için ayrıca geç dönem düşüncesini anlamamıza da bir katkısı olacağını düşünmekteyiz.¹³⁸ Soykan ayrıca bu ara dönemi "kar toplama" dönemi olarak adlandırmaktadır. Yani geç dönem düşüncesindeki fikirlerini değiştirecek karların toplanma zamanı olarak ifade edilebilir. Bu ara dönemin her iki dönem arasında bir köprü oluşturacağını düşünmek, ayrıca dönemlerin arasındaki bağlantıyı yok saymaktan bizi koruyacaktır.¹³⁹ Bu bağlamda Soykan'ın bu düşüncesinin aksine, çoğu Wittgenstein yorumcusu Hartnack'ın şu ifadesine katılmaktadır: "*Tractatus* ve *Felsefi Soruşturmalar* arası döneme ilişkin takip edebileceğimiz bir izlek bulunmamaktadır, bu noktada hatta iki temel eseri arasında hiçbir *mantıksal bağ* yoktur; sadece *mantıksal bir boşluk vardır*".¹⁴⁰ Bu bağlamda çalışmada, Hartnack özetindeki bu düşüncenin aksine bu bağın kendi doğal seyri içerisinde nasıl olduğu mümkün olduğunca gösterilmeye çalışılacaktır.

¹³⁸ Geçiş dönemi yazıları hem ilk hem de ikinci dönem görüşlerinden öğeler içeren gerçekten de ara dönem yazılarıdır. Bu yazılardaki temel konulardan biri de matematik felsefesine ilişkindir. Özellikle de matematik önermelerinin statülerinin ne olduğuna ilişkin sorulardır: Matematik önermeleri zorunlu doğrular mıdır? Bunların tümü mantık terimleriyle açıklanabilir mi? Eğer açıklanamazsa bunlar nasıl tanımlanacaklardır? Bkz. Grayling, a. g. e., s. 97.; Matematik felsefesi geçiş dönemindeki temel konulardan biri olsa da çalışmanın sınırlılığından ötürü bu konudaki görüşlerine değinilmedi. Bu konuyla ilgili yapılan bir çalışma için bkz.; Sören Stenlund, *The "Middle Wittgenstein" and Modern Mathematics*, *Logic, Epistemology, and the Unity of Science*, Vol: 27, 2012, s. 139-159.

¹³⁹ Soykan, a. g. e., s. 16-17.

¹⁴⁰ Hartnack, a. g. e., s. 49; Fann, a. g. e., Xiii.

Wittgenstein felsefesini dönemlere ayırma konusunda ise felsefecilerin tam bir uzlaşıya vardıkları söylenemez. Bertrand Russell gibi yalnız birinci dönemi alıp, sonraki dönemi felsefeden bile saymayanlar da vardır. David Pears ise aralarında birbirlerini bağlayan birçok çizgi olmasına karşın iki ayrı dönemden söz etmektedir. W. Stegmüller, J. Hartnack gibi yorumcular da birbirlerine zıt iki ayrı Wittgenstein felsefesi olduğunu savunmaktadır. Tüm bu düşünürlere karşın Anthony Kenny, K. Wuchterl, A. Hübner gibi Wittgenstein'in bütüncül bir felsefesi olduğunu öne sürenler de vardır. Wittgenstein felsefesinin gelişiminden ve ayrıca ondaki gizli birlikten, son olarak J. Hintikka ve M. B. Hintikka'nın bahsettiğini söyleyebiliriz.¹⁴¹ Bu noktada çalışmada son yoruma katılmakla birlikte şunu eklememiz gerekir ki, geçiş dönemi olarak sorunsallaştırmaya çalıştığımız şey, üçüncü veya dördüncü Wittgenstein gibi yeni bir Wittgenstein oluşturmak olmayıp sadece Wittgenstein felsefesinin gelişimine nüfuz edebilmek için *Tractatus* ve *Felsefi Soruşturmalar* arası döneme mümkün olduğunca eğilmek olacaktır.¹⁴²

Bu bağlamda Wittgenstein'in felsefi görüşlerinin seyri konusunda en yaygın görüş onun bir defa olmak üzere büyük bir dönüşüm yaşamış olduğudur. Fakat *Tractatus* ve *Felsefi Soruşturmalar* eseri arasındaki geçiş dönemine baktığımızda onun dil ve mantık konusunda her biri kendi açısından önemli olan bir değil birden çok felsefi kavrayış geliştirdiğini, onun bu dönemde sürekli fikri bir devrim içerisinde olduğunu anlamaktayız. Bu yüzden ayrıca geçiş dönemine odaklanıldığında, literatürde ele alındığının aksine Wittgenstein felsefesindeki düşünsel değişimin (anlık bir) devrim, dönüşüm, aydınlanma gibi kavramlarla ifade etmektense uzun ve çetrefilli bir diyalektik sürecin sonucu olduğu anlaşılmaktadır.¹⁴³

¹⁴¹ Soykan, Ömer Naci, "Wittgenstein Felsefesi: Temel Kavramlar ve Sorunlar", Cogito Dergisi, ed. E. Efe Çakmak, Güz 2002, (33), s. 40.;

¹⁴² Bu konuyla ilgili ayrıca bkz.; Stern, How Many Wittgensteins?, s. 205-229.

¹⁴³ Engellmann, a. g. e., s. Xi.

Bu noktada Wittgenstein'in felsefi yaşamında var olan temel değişime ilişkin bir noktaya değinmemiz gerekiyor. Genel olarak 1929 ve sonrasında Wittgenstein'in fikirlerinde ani ve kökten bir dönüşüm yaşadığı şeklinde bir izlenim mevcuttur. Pears'e göre bilhassa Wittgenstein'in entelektüel hayatının iniş çıkışlarla dolu olması, onun entelektüel gelişimine dair böylesi bir yaklaşımın oluşmasına ortam hazırlamıştır. Oysa felsefi yaşamındaki temel değişim, çeşitli ilham veren olaylar neticesinde yaşanan bir dönüşümün aksine, kuramının kendi çatısı altında ortaya çıkan çeşitli problemlerle karşılaşmasıyla birlikte yaşadığı tedrici gelişimlerin bir sonucudur.¹⁴⁴

Tractatus'taki dil kavrayışını değiştirmesinde kendisine ilham veren olaylar ise genel olarak Wittgenstein'in yakın arkadaşı ve öğrencisi Norman Malcom'un ünlü biyografisinden alıntılanmaktadır. Malcom bu olaylara ilişkin iki anekdotu şöyle aktarır: "Bir gün sanıyorum trende giderken Wittgenstein durmadan bir önermenin ve o önermenin betimlediği şeyin aynı mantıksal yapıya sahip olması gerektiği üzerinde ısrar edince, Pierro Sraffa artık dayanamayıp bir elinin parmak uçlarıyla, Napolilerce bezginlik ve aşağılama anlamında çenesinin altını kaşır ve sorar: Peki benim şimdi önerdiğim şeyin mantıksal biçimi nedir? Sraffa'nın sorduğu bu soru karşısında Wittgenstein, bir önermenin ve o önermenin betimlediği şeyin aynı formda sahip olması gerektiği konusunda ısrar etmesinin saçma olacağını fark ettirmiştir. Ve bu durum onu önermenin gerçekliğin resmi olduğu fikrinden uzaklaştırmıştır".¹⁴⁵ Bir diğer meşhur anekdotta ise

¹⁴⁴ Pears, *The False Prison*, s. 225.

¹⁴⁵ Malcom, Norman, *Ludwig Wittgenstein: A Memoir*, (2. Baskı), Oxford University Press, New York, 2001, s. 57-58.; "Sraffa'nın yaptığı bu mimik aslında Wittgenstein'in kuramındaki fikirlerine karşı verilen bir örnek bile sayılamaz. Çünkü *Tractatus*'a göre böylesi bir jest zaten "önerme" değildir. Fakat bu noktada muhtemel olan şey, Sraffa'nın yaptığı bir dizi böylesi farklı somut örnekler karşısında, Wittgenstein'in dilin sadece bir şekilde işlediği fikrinden uzaklaşmış olmasıdır. Bu anlamda Sraffa'nın yaptığı bu jestin önemi, verilen örneklerde bir ifadenin anlamlandırılmasında onun kullanımına yapılan vurgudur". Bkz. Fann, a. g. e., s. 48-49.

Wittgenstein'in bir gün yanından geçmekte olduğu bir tarlada futbol oynandığını gördüğünü ve o an dilin sözcüklerle oynanan bir oyun olduğu düşüncesinin zihninde ilk kez canlandığını ifade eder.¹⁴⁶ Bu bağlamda bu örneklerden hareketle Wittgenstein düşüncesindeki değişimi anlamamanın eksik olacağı kanaatindeyiz.

Çünkü öncelikle Wittgenstein'in, Pierro Sraffa (1890-1983) ile *Tractatus*'taki görüşlerini ele almaları, sadece bu olayda geçtiği üzere anlık bir tepki olarak gerçekleşmemiştir. Sraffa'nın öğrencilerinden biri olan Amartya Sen'in de ifade ettiği üzere, Sraffa'nın Wittgenstein'in erken dönem düşüncelerine etkisi, ikisi arasında geçen düzenli oturumların bir sonucudur.¹⁴⁷ Bu bağlamda bu anekdotun önemi Wittgenstein'in Anlamın Resim Kuramı'ndan neden vazgeçtiğini açıklıyor olması değildir (çünkü bunu yapmaz); ancak Wittgenstein'in konuları farklı bakış açılarıyla yeniden görmesini Sraffa'nın nasıl sağlamış olabileceğini göstermiş olması açısından iyi bir örnektir.¹⁴⁸

Wittgenstein *Tractatus*'ta ortaya koyduğu kuramla tüm felsefe problemlerini ortadan kaldırdığını iddia etmişti. *Tractatus*'u bitirdikten sonra kuramına mutabık kalarak felsefeyi bırakıp 1929'da tekrar Cambridge'e felsefeye dönmekten önceki sürece baktığımızda, onun çeşitli işlerde çalıştığını görmekteyiz. 1919 yılında savaştan döndükten sonra ailesinin mirasını reddedip Viyana'da bir yıl öğretmenlik kursu görmüştür. Daha sonra 1920 ve 1926 arasında uzak bir Avusturya köyünde öğretmen olarak çalışmıştır. 1926 yılında ise öğretmenliği bırakıp Viyana'da Hütteldorf'ta bir manastırda (Klosterneuberg) bahçıvanlığa başlamıştır. Fann'a göre Wittgenstein'in öğretmenlik yılları geç dönem düşüncesini

¹⁴⁶ Malcom, a. g. e., s. 55

¹⁴⁷ Sen, Amartya, "Sraffa, Wittgenstein, and Gramsci", *The Journal of Economic Literature*, , December 2003, (XLI), s. 1242.

¹⁴⁸ Monk, a. g. e., s. 377.

şekillendiren önemli faktörlerden biridir. Çocuklara okuma, yazma, hesap etme gibi pratikleri öğretmiş olması ve ayrıca çalıştığı ilköğretim okulu için bir sözlük hazırlamış olması geç dönemdeki pragmatik dil kavrayışını etkilemiştir. Zira aksi takdirde, çocukların bir kelimenin anlamını öğrenip öğrenmediklerini anlamamanın yolu çocuğun kelimeyi nasıl kullandığına bakmak dışında nasıl anlaşılır ki? Veya çocuklara bir kelimenin anlamının açıklanması onlara o kelimenin kullanımını öğretmek değil midir? Bu bağlamda Wittgenstein'in öğretmenlik tecrübesinin geç dönem düşüncesindeki etkilerini onun konuşmalarında veya yazılarında şöyle görmek mümkündür: "Bir kelimenin anlamı öğrenilmek istendiğinde şu sorular rahatlıkla kendimize sorulabilir: Bu kelime nasıl öğrenilir?, Herhangi bir kimse bu kelimeyi kullanmayı nasıl öğrenir?. Bir çocuğun "güzel", "iyi", vb. kelimeleri nasıl öğrendiği sorulursa cevabı bu kelimelerin kullanıldığı bağlamlardan çıkarırız"¹⁴⁹ Wittgenstein yine farklı bir yerde şunları ifade eder: "Artık dikkat etmeye başladığım şey, çocukların bir şey öğrenirkenki durumları mı acaba? Yani öğretme kavramıyla anlama kavramı arasında bir bağ mı kuruyorum ne?"¹⁵⁰ gibi ifadeleri geçiş döneminde öğretmenlik tecrübesinin geç dönem düşüncesindeki etkilerini göstermeleri açısından önemlidir.

1927-29 yılları arasında ise Viyana'da Kundmangasse'de kız kardeşine bir ev tasarlamak üzere mimar olarak çalışmıştır. Bu son süreçte o, Viyana'da Moritz Schlick başta olmak üzere Rudolf Carnap ve Friedrich Waissmann gibi çeşitli Viyana Çevresi düşünürleriyle tanışıp felsefi konular üzerinde tartışmaya başlamıştır. Bu tartışmaların onu tekrardan felsefeye dönüşü konusunda tetiklediği anlaşılmaktadır. Pears'e göre bu düşünürlerin katkısı özellikle, *Tractatus*'taki çalışmanın 1. Bölümünde de yer verdiğimiz dil ve dünyaya

¹⁴⁹ Fann, a. g. e., s. 44.

¹⁵⁰ Fann, a. g. e., s. 44.

ilişkin fazlasıyla a priori olan kavram ve tahlillerinin temel-lerini ve ayrıntıda nasıl uygulanacağını sorgulamaları ve Wittgenstein’la bunu tartışmış olmalarıdır.¹⁵¹ Bu noktada bu tartışmaların geçiş dönemini anlamamıza bir açıdan katkıda bulunduğu ifade edilebilir.

Geçiş dönemindeki fikirlerinde değişen tutumlarından biri de Wittgenstein’in düşüncelerini oluşturmastaki solipsit tutumudur. Çünkü Fann’ın ifade ettiği üzere Wittgenstein’in erken dönem düşüncesi entelektüel bir ortamdan uzak bir şekilde tek başına oluşturulduğu için tahlillerini *monolog* tarzında ifade eder. *Tractatus*’u okuyan biri içindeki ifadeleri kabul edilmesi gereken ve fakat asla sorgulanmaması gereken ifadelermiş gibi hisseder. İfadelerinden anlaşılan yazım tonu hakikate sahip birinin ifadeleridir adeta. Oysa geçiş döneminde bilhassa Viyana Çevresi üyeleriyle yaptığı bu tartışmalar çerçevesinde değişen ve geç dönem düşüncesine hâkim olan durum, özellikle *Felsefi Soruşturmalar* eserinde gördüğümüz üzere yaptığı diyalog formunun öne çıkmasıdır.¹⁵²

Bu dönemde Wittgenstein’la iletişime geçip *Tractatus*’u beraber tartışan ve fikri değişiminde etkili olan en önemli kişilerden biri de Frank Plunkton Ramsey (1903-1930)’dır. Ramsey, Wittgenstein’ı ilk defa (1920-1923) yılları arasında lisans öğrencisi iken tanımış olup *Tractatus*’u C. K. Ogden ile birlikte 1922’de İngilizce’ye çevirmiş ve felsefeye dönmesiyle birlikte doktora tezi olarak sunulan *Tractatus*’un tez danışmanlığını yapmıştır. 1923 Eylül’ünde ilk defa Wittgenstein’in öğretmenlik yaptığı köye, Putschberg’e giderek onunla *Tractatus*’ta ele alınan fikirleri tartışmıştır.¹⁵³ Tartışmalarına ilişkin Ramsey’in aktardığı bir anekdot bu anlamda önemlidir:

¹⁵¹ Pears, Wittgenstein, s. 15.; Magee, a. g. e., s. 156.

¹⁵² Fann, a. g. e., s. 54.

¹⁵³ Marion, Mathieu, “Wittgenstein, Ramsey and British Pragmatism”, *European Journal of Pragmatism And American Philosophy*, 2012, (4), s. 55.

“Wittgenstein günde dört-beş saat *Tractatus*’u açıklamaya çalışıyor. Ve buraya geleli iki gün olmasına rağmen 80 sayfalık metnin daha ilk yedi sayfasını ele alabildik. Bu arada Wittgenstein artık felsefe konusunda herhangi bir şey yapamayacağını söylüyor. Bunun sebebi ise sıkılmasından dolayı değil; zihninin artık buna elverişli olmadığını düşünüyor. Kimsenin beş veya on yıldan fazla felsefeyle uğraşamayacağına inanıyor (*Tractatus* 7 yıl sürmüştü). O bir harika! Önceleri Moore’un bir deha olduğuna inanırdım, ama Wittgenstein! O bambaşka biri!”¹⁵⁴

Wittgenstein, tekrar felsefeye dönmeme konusundaki sebebini ise Keynes’e şöyle aktarır: “Çünü artık, kendimde bu tür etkinliklere yönelik hiçbir güçlü içsel itki duymuyorum. Söylemem *gereken* her şeyi söyledim ve bu nedenle de kaynak kurudu. Kulağa tuhaf geliyor, ama işte böyle”.¹⁵⁵

Ramsey’le olan bu ilk tanışıklıklarından itibaren onun ölümüne kadarki süreçte Wittgenstein ve Ramsey özellikle matematik felsefesi ve *Tractatus*’taki fikirleri üzerine çeşitli konuşmalar düzenlemişlerdir. Bu konuşmalarda Ramsey’in Wittgenstein’a temel katkısı ise erken dönem düşüncesi-nin ortaya çıkardığı güçlükleri ona göstermiş olmasıdır. Bu noktada *Tractatus* sonrası geçiş döneminde, Wittgenstein’ın artık felsefe konusunda herhangi bir şey yapamayacağını düşünmesine veya kaynağın kuruduğunu ifade etmesine rağmen, bu fikrinden vazgeçip 1929’da tekrar felsefeye dönmesinde Ramsey’in eleştirel katkıları çok önemlidir. Çünkü Wittgenstein’ı felsefeye tekrar getiren şey tamamen yeni bir felsefi kavrayış olmayıp *Tractatus*’taki ilk projesinin henüz tamamlanmamış olduğunu, eksik yanları olduğunu özellikle Ramsey ve Pierro Sraffa’nın katkılarıyla fark etmiş olmasıdır.

2.2 *Tractatus*’taki Görüşlerinden Uzaklaşmasında Pierro Sraffa Ve Frank Ramsey’in Wittgenstein’a Eleştirel Katkıları

¹⁵⁴ McGuinness, Brian, Wittgenstein in Cambridge: Letters and Documents 1911-1951, (2. Baskı), Blackwell Publishing Ltd., U.S.A, 2008, s. 139.

¹⁵⁵ Monk, a. g. e., s. 327.

Wittgenstein'in *Tractatus*'taki felsefi görüşlerini tekrar ele alıp onları eleştirmesinde, en önemli katkıların Frank Ramsey ve Pierro Sraffa tarafından yapıldığını söyleyebiliriz. *Felsefi Soruşturmalar*'da bu durum şöyle ifade edilir:

"Bundan on altı yıl önce tekrar felsefe ile uğraşmaya başladığımdan bu yana, yazdığım ilk kitabımda [*Tractatus*] ele aldığım konularda çok ciddi hatalarım bulunduğunu görmek durumunda kaldım. Bunların farkına varmamda, yaşamının son iki yılında yapmış olduğumuz sayısız konuşma sırasında fikirlerimi kendisiyle tartışmış olduğum Frank Ramsey'in eleştirilerinin bana -boyutunu değerlendirmekten aciz olduğumu söyleyebileceğim ölçüde- yardımcı dokunmuştur. Ayrıca bu her zaman güçlü ve sağlam eleştirilere borçlu olduğumdan daha fazlasını bay Pierro Sraffa tarafından yıllar boyunca aralıksız bir şekilde tarafıma yöneltmiş olan eleştirilere borçluyum. Bu bağlamda kitabın en önemli düşüncelerini bu uyarılar sayesinde oluşturmuş bulunmaktayım".¹⁵⁶

Bu noktada bu bölümde, Wittgenstein'in yaşadığı bu fikri değişimde Pierro Sraffa ve Frank Ramsey'in eleştirel katkılarının neler olduğu ve onun geç dönem düşüncelerini kurmasında nasıl bir yeri olduğu anlaşılmaya çalışıldı.

Pierro Sraffa ve Spekülatif Antropoloji Yöntemi

Bu başlıkta bir sorunu anlamaya çalıştık. Wittgenstein, en yakın öğrencilerinden biri olan Rush Rhees'e, Sraffa'yla yaptığı tartışmaların kendisine en büyük katkısının, felsefi sorunlara antropolojik bir yönden bakmak olduğunu ifade eder. Gerçekten de Wittgenstein'in sonraki çalışmaları ile *Tractatus* arasındaki en büyük fark bu antropolojik yaklaşım olarak bilinir.¹⁵⁷ Bu bağlamda çalışmanın bu bölümünde, bu antropolojik bakış açısının mahiyeti nedir? Ve yavaş yavaş Wittgenstein'in kazanmaya başladığı bu "antropolojik bakış

¹⁵⁶ Wittgenstein, *Philosophical Investigations*, s. 4.

¹⁵⁷ Monk, a. g. e., s. 378.

açısının” geç dönem felsefesini inşa etmesinde nasıl bir katkısı olmuştur? gibi bazı sorular, Sraffa’nın geçiş döneminde Wittgenstein’a yaptığı eleştirel katkılar çerçevesinde ele alınmalıdır.

Pierro Sraffa öncelikle *Tractatus*’un temel varsayımlarından biri olan önerme ve önermenin resmettiği şeyin (dil ve dünyanın) aynı mantıksal formu paylaştığı fikrini tamamiyle hatalı bulmuş ve bu fikirlerini değiştirmesi konusunda Wittgenstein’ı ısrarla eleştirmiştir. Bu noktada Wittgenstein pek çok kişiye Sraffa’yla yaptığı tartışmalardaki eleştirileri karşısında “bütün dalları kesilmiş bir ağaç gibi hissettiğini” ifade eder. Bu benzetmenin dikkatlice seçildiğini söyleyebiliriz. Çünkü geç dönem felsefesinde gördüğümüz üzere, ölü dalların kesilmesi, yerine yenilerinin çıkmasına, daha canlılarının büyümesine olanak tanıyacaktır.¹⁵⁸ Bu eleştirileri konusunda ayrıca şunu ifade etmemiz gerekiyor ki, Sraffa genel olarak felsefe konusunda özel anlamda Wittgenstein hakkında herhangi bir şey yazmadığı için, eleştirilerinin mahiyeti pek açık değildir. Fakat onun Wittgenstein’ın geç dönem düşüncesini oluşturtmasındaki temel katkısı, yine de bir noktadan hareketle anlatılabilir. Sraffa’nın bu katkısını onun yayınlanmış tek eseri olan *Metalar Aracılığıyla Meta Üretimi: İktisat Teorisi Eleştirisine Giriş* adlı eserinde görebiliriz. Sraffa bu eserinde *spekülatif antropoloji* olarak adlandırılan bir yöntemi kullanmaktadır. Bu yöntemi Wittgenstein’ın geç dönem düşüncesindeki yazıları ve konuşmalarında da görmek mümkündür. Sraffa bu eserinde üretim sürecine ilişkin tahlillerini, çeşitli hayali toplumsal durumlar tasarlayarak anlatmaya başlar. Kullandığı örneklerden bazıları şunlardır: “Sadece kendini idame ettirmek için üretim yapan bir toplum tahayyül edelim... İlkbaştta bu toplumun iki çeşit mal ürettiğini farz edelim; bunlar un ve demir olsun... vb.”¹⁵⁹ Sraffa, tah-

¹⁵⁸ Monk, a. g. e., s. 377; Sen, a. g. e., s. 1242.

¹⁵⁹ Sraffa, Pierro, *Production of Commodities by Means of Commodities: Prelude to a Critic of Economic Theory*, (1. Baskı), Cambridge University Press, London, 1960, s. 3.

lillerine tedricen sosyo-iktisadi duruma ilişkin yeni özellikler ekleyerek daha karmaşık bir toplumsal form inşa etmeye çalışır. Sraffa'nın -bu eseri özelinde- tüm tahlillerine hâkim olan bu metod spekülâtif antropoloji olarak nitelendirilmektedir. Böyle nitelenmesinin sebebi ise yukarıda verdiği örneklerde görüldüğü üzere, *Sraffa'nın tahlillerine çeşitli farklı insani durumlara ilişkin spekülâtif ifadelerle başlamasıdır*. Bu metodun ayrıca Wittgenstein'in geç dönem düşüncesinde de önemli bir yeri olduğu söylenebilir. Çünkü geç dönem düşüncesinde gördüğümüz üzere, basit ve giderek daha karmaşık "dil oyunları" hesap etmesinde, Sraffa'nın spekülâtif antropoloji olarak nitelenen metodunun katkısı var görünmektedir. Wittgenstein'in dil oyunları kavramsallaştırmasını öne sürdüğü ilk yerlerden biri olan *Mavi Kitap (Blue Book)*'ta da örneğin bunu net bir şekilde görmek mümkündür. Wittgenstein'in dil oyunlarına ilişkin şu ifadeleri bu görüşü destekler niteliktedir: "Bundan sonra kitabın ilerleyen kısımlarında, dikkatinizi dil oyunları diyeceğim şeye çekeceğim. İlkel dil oyunlarından başlayacak ve bunlara tedricen yeni biçimler eklemek yoluyla, daha karmaşık dil oyunlarının nasıl inşa edileceğini göreceğiz".¹⁶⁰

Bu bağlamda Wittgenstein'in Rush Rhees'e, Sraffa'yla yaptığı tartışmaların kendisine en büyük katkısının, felsefi sorunlara "antropolojik bir yönden" bakmak olduğunu ifade etmesi bu durumu ayrıca desteklemektedir. Böylelikle Wittgenstein'in geç dönem düşüncesinde antropolojinin önemli bir yeri olduğu ortaya çıkmaktadır. Gerçekten de Wittgenstein'in sonraki dönem çalışmalarıyla *Tractatus* arasındaki en önemli farkın bu antropolojik yaklaşım olduğu ifade edilmektedir. Yani Wittgenstein farklı sosyal teamüllerin olma ihtimaline ve bunların ifadelerin anlamlandırılmasında-

¹⁶⁰ Wittgenstein, Ludwig, *The Blue and Brown Book*, (2. Baskı), Blackwell Publishers Ltd., Oxford, 1969, s. 17-18.; Bu kitabın çevirisinde şu kaynaktan faydalanılmıştır: Wittgenstein, Ludwig, *Mavi Kitap-Kahverengi Kitap*, çev. Doğan Şahiner, (2. Baskı), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2011., s. 20-21.; Fann, a. g. e., s. 49-50.

ki rolüne artık dikkat eder. Bu bağlamda bir dil oyunu, onu oynayan “kabile”nin faaliyetlerinden ve yaşam biçiminden söz edilmeksizin açıklanamazdır.¹⁶¹

Fakat öte yandan Wittgenstein’in bahsettiği bu “antropolojik bakış açısı”ndan tam olarak ne kast edildiği açık değildir. Bu yüzden bu konuya, Wittgenstein’in geç dönem düşüncesini oluşturmada önemli bir yeri olan *muhayyile* (*imagination*) kavramıyla açıklık getirilebileceğini düşünmekteyiz. Antropolojik bakış açısının temelinde farklı olanı, bize yabancı olanı ortaya çıkarmanın, Wittgenstein’in geç dönem düşüncesinde ancak muhayyilenin yardıma çağırılmasıyla edinilen bir durum olduğunu görmekteyiz. Bu noktada mevcut resmin dışında daima farklı olanı düşünme, hesap etme, tahayyül etme durumu geç dönem düşüncesindeki “dil oyunları” kavramıyla da yakından alakalıdır. Muhayyilenin gerçekliği zapt altına aldığını zanneden insanı daima şaşırtacağına inandığı için, Wittgenstein geç dönem düşüncesinde sürekli dil oyunları kavramı çerçevesinde gerçeklikte resmedilen durumdan gözümüzü çevirerek daima başka durumları düşünmeye, hayal etmeye sevk etmektedir. Bu bağlamda “dil oyunları” kavramının, Wittgenstein açısından ancak muhayyilenin imkânıyla var olan bir kavram olduğu bile söylenebilir.

Bu bağlamda Wittgenstein’in muhayyileye dair vurgusunda, yine Sraffa’nın spekülatif antropoloji olarak adlandırılan yönteminin bir tür katkısından söz edilebilir. Zira Sraffa’nın yönteminin temelinde, muhayyile aracılığıyla farklı olan bir durumun hesap edilmesiyle gelişen bir durum söz konusudur. Buna paralel bir şekilde Wittgenstein da dil oyunları kavramıyla, sürekli muhayyileyi yardıma çağırmaktadır. Geç dönem düşüncesinde muhayyileye dair yapılan bu vurguyu özellikle ölmeden hemen önceki yıl (1950) yazmış olduğu *Renkler Üzerine Düşünceler* kitabında bulabiliriz.

¹⁶¹ Monk, a. g. e., s. 377-378.

Örneğin erken döneminde yaptığı üzere mantığın insan düşüncesine ilişkin belirlediği sınırları, bu sefer muhayyile yoluyla aşmaya çalıştığını görürüz: “Mantık konusunda insan bunu tahayyül edemez demek; aslında insan burada ne tahayyül edeceğini bilemiyor demektir”¹⁶² ifadesi bu anlamda önemlidir. Bu kitapta yine ısrarla muhayyile aracılığıyla farklı olanı kavramaya çağırmaya devam eder: “Renk körü olan bir halk tahayyül edelim örneğin, bunu düşünmek o kadar da zor değildir. Bizlerin sahip olduğu renk kavramlarının aynısına sahip olmayacaklar. Farz edelim ki onlar da Almanca konuşsunlar ve hepsinin renk sözcükleri Almanca olsun. Yine de bunları bizlerden daha farklı kullanacaklar ve farklı kullanmayı *öğreneceklerdir*”¹⁶³, “Bazı insanların bizlerden daha farklı bir renk geometrisine (algılama şemasına) sahip olduğunu tahayyül edemez miyiz? Bu şu demek: bizlerin renk kavramlarından farklı renk kavramlarına sahip insanlar olduğunu tahayyül edemez miyiz?”¹⁶⁴ veya “Kör bir kabile tahayyül edemez miyiz? Bu kabile kendine has özel şartlar altında yaşayabilen bir durumda olamaz mı? Ve bu sefer kabile içinde istisna sayılanlar ‘gören insanlar’ olamaz mı?”¹⁶⁵ gibi ifadeleri Wittgenstein’in muhayyileye yaptığı vurguyu bize göstermektedir. Bu noktada geç dönem düşüncelerinin şekillenmesinde, Sraffa’nın kendisine en büyük katkısının felsefi sorunlara “antropolojik bir yönden” bakmayı göstermesinin ne anlama geldiği ve bunu niçin muhayyile kavramı çerçevesinde anlamamız gerektiği kısmen açıklık kazanmış durumdadır. Çünkü antropolojik bakış açısının temelinde olan; bize yabancı olanı ortaya çıkarmak, farklı insani du-

¹⁶² Wittgenstein, Ludwig, *Remarks on Colour*, trans. Linda L. McAlister, Margaret Schattle, ed. G. E. M. Anscombe, University of California Press, California, 2007, s. 6.; Bu metnin çevirisinde çoğunlukla yararlanılan kaynak: Wittgenstein, Ludwig, *Renkler Üzerine Düşünceler*, Çev. Ahmet Sarı, (1. Baskı), Salkım Söğüt Yay., Erzurum, 2007.

¹⁶³ Wittgenstein, *Remarks on Colour*, s. 4.

¹⁶⁴ Wittgenstein, *Remarks on Colour*, s. 11.

¹⁶⁵ Wittgenstein, *Remarks on Colour*, s. 63.

rumları hesap etme, mevcut resme hapsolmemek anlamına gelmektedir. Bunu sağlayabilmek içinse tekrar edilecek olursa, Wittgenstein'in daima yardıma çağırdığı şeyin muhayyile (imagination) olduğunu görmekteyiz.¹⁶⁶ Wittgenstein'in geç döneminde kendisine yönelttiği temel eleştirilerden biri olan "Resim bizi esir aldı ve onun dışına çıkamıyorduk"¹⁶⁷ ifadesini hatırlayacak olursak, Sraffa'nın eleştirel katkılarıyla kazandığı antropolojik bakış açısı, onu mevcut resme hapsolmekten kurtarmış görünmektedir.

Frank Ramsey ve *Tractatus*'taki Söylenebilen-Gösterilebilen Kavramsal Ayrımına İlişkin Eleştirileri

Wittgenstein'in *Tractatus*'taki görüşlerini tekrar ele alıp eleştiriler yöneltmesinde ve böylelikle *Tractatus*'taki bazı temel fikirlerinden uzaklaşmasında etkili olan diğer bir önemli kişi, *Felsefi Soruşturmalar* eserinin önsözünde bahsedildiği üzere Frank Plunkton Ramsey'dir. Ramsey'in eleştirel katkıları Pierro Sraffa'ya kıyaslanacak olursa daha kolay anlaşılabilir niteliktedir. Bu noktada Sahlin'in ifade ettiği üzere Ramsey'in eleştirilerinin Wittgenstein'in geç dönem düşüncesini oluşturtmasındaki katkıları elbette kesin doğrular olarak kabul edilebilecek bir durum değildir; fakat hem biyografik verilerde birbirleri hakkındaki ifadelerinden hem de yazılarındaki eleştirilerden bu katkıların neler olduğunu anlayabilmekteyiz.¹⁶⁸

Bu eleştiriler çalışma boyunca iki kısımda ele alınmaya çalışıldı. İlki Ramsey'in ölümünden sonra yayımlanan

¹⁶⁶ Wittgenstein'in bu "antropolojik bakış açısını" kazanması ise Sraffa'ya yaptığı çeşitli itirazlarla beraber gelişen bir süreçtir. Bu sürecin nasıl geliştiğini anlatan bir çalışma için bkz.; Engelmann, Mauro Luiz, "Wittgenstein's Most Fruitful Ideas and Sraffa", *Philosophical Investigations*, April-2013, Vol: 36, Issue: 2, s. 22-28.

¹⁶⁷ Wittgenstein, *Philosophical Investigations*, s. 53.

¹⁶⁸ Sahlin, Nils-Eric, "On the Philosophical Relations between Ramsey and Wittgenstein", *Knowledge and Inquiry: Essays on Jaakko Hintikka's Epistemology and Philosophy of Science*, ed. Matti Sintonen, Vol. 51, (1. Baskı), Poznan Studies in the Philosophy of Sciences and the Humanities, Amsterdam, 1997, s. 61.

The Foundations of Mathematics and Other Logical Essays adlı kitaptaki eleştirileridir. Bu kitaptaki çoğu eleştiri, Wittgenstein'in tekrar Cambridge'e -büyük oranda Ramsey'le felsefe tartışmaya- geldiği yıl olan 1929'da yazdığı eleştiri yazılarından oluşmaktadır. Eleştirilerinin olduğu ikinci yazısı ise, Ramsey'in *Mind* dergisine *Tractatus*'un tanıtımını yaptığı "*Tractatus Logico Philosophicus'un Eleştirel Tanıtımı*" (1923 Ocak) adlı yazısıdır. Monk'a göre bu tanıtım yazısı bugün bile hâlâ eserin en güvenilir ve derinlemesine eleştirilerinden biridir.¹⁶⁹ Ramsey'in bu yazısı özellikle, *Tractatus*'taki önerme kuramının ortaya çıkardığı bazı güçlükleri Wittgenstein'a göstermesi açısından önemlidir. Bu yazı her ne kadar Wittgenstein'in felsefeye döndüğü yıl olan 1929 yılından önceki bir dönemde yazılmış olsa da Wittgenstein'in *Tractatus* sonrası döneminde -2 Şubat 1929'da- yazdığı bilinen ilk felsefi yazısı olan MS 105 nolu el yazmasındaki¹⁷⁰ ifadelerin, açıkça Ramsey'in eleştiri yazısındaki soru ve itirazlarına cevap vermeye çalışması, bu eleştirel tanıtım yazısının önemini ortaya koymaktadır. Yine Wittgenstein bu yazısında, Ramsey'le mantık konusunda yaptıkları tartışmalardan faydalandığını ve düşünme konusunda kendisine cesaret aşıladığını ifade eder.

Ramsey'in diğer bir farklı yönü ise, Wittgenstein'la entelektüel açıdan tanışıklıklarının Sraffa'ya kıyasen daha erken bir dönemde başlamış olmasıdır. 1923 Eylül'ünde ilk defa Wittgenstein'in öğretmenlik yaptığı köye, Putschberg'e giderek onunla *Tractatus*'ta ele alınan fikirleri tartışmasıyla felsefi tanışıklıkları başlamıştır. Bu süreçten itibaren 1930'daki vefatına kadarki süreçte sürekli Wittgenstein'la irtibata geçmeye çalışmış ve onu felsefeye dönmesi konusunda ikna etmeye çalışmıştır. Bu bağlamda Wittgenstein, Ramsey'in

¹⁶⁹ Monk, a. g. e., s. 317.

¹⁷⁰ Bkz. Hacker, a. g. e., s. 109.; Glock, Hans-Johann, "Ramsey and Wittgenstein: Mutual Influences", F. P. Ramsey: Critical Reassessments, (1. Baskı), ed. Maria J. Frapolli, Continuum Publishing, London, 2005 s. 64.

eleştirel katkılarından bahsederken her ne kadar sadece onun yaşamının son iki yılında yaptığı tartışmaların katkısından bahsetse de aslında Ramsey'in katkılarının daha erken bir dönemden itibaren yaptıkları tartışmalarla şekillenen bir süreçte ortaya çıktığını görmekteyiz. Bu bağlamda önemli katkılarından biri tanıtım yazısını yazdıktan hemen sonra Wittgenstein'in öğretmenlik yaptığı Putschberg'deki köyüne gidip *Tractatus*'taki fikirlerini satır satır tartışmış olmasıdır.¹⁷¹ Ayrıca Wittgenstein'in felsefeye dönmesiyle birlikte doktora tezi olarak sunduğu *Tractatus*'un tez danışmanlığını yapan kişi yine Frank P. Ramsey'dir.

Bu noktada ayrıca ifade etmemiz gerekirse, Wittgenstein ve Ramsey arasındaki entelektüel kazanımlar çift yönlüdür. Ramsey de kendi entelektüel gelişiminde Wittgenstein'in katkısını *The Foundations of Mathematics and Other Logical Essays*'in "Olgular ve Önergeler" adlı makalesinin sonunda şöyle ifade eder:

"Son olarak mantığa ilişkin görüşlerimi kendisi vasıtasıyla oluşturduğum Wittgenstein'a olan borcumun altını çizmem gerekiyor. Buraya kadar ifade ettiğim herşey -pragmatist eğilimlerimin olduğu kısımlar hariç- ondan öğrendiklerim sayesinde... Pragmatizm anlayışım ise esasen henüz olgunlaşmamış olsa da özü itibarıyla kabaca şöyledir: bir önermenin anlamı, onu öne sürmenin yol açacağı durumlar göz önüne alınarak anlaşılır veya onu öne sürmenin muhtemel sebep ve sonuçları çerçevesinde anlaşılır".¹⁷²

Ramseyin FM'deki temel eleştirilerinden bir kısmı *Tractatus*'taki Anlamanın Resim Kuramının temel varsayımı olan söylenebilen ve gösterilebilen kavramsal ayırımına ilişkindir. Wittgenstein'in *Tractatus*'ta dilin sınırları dışında ka-

¹⁷¹ Bkz. McGuinness, Brian, a. g. e., s. 139.; Wittgenstein'in, *Tractatus*'un ikinci basımında yaptığı bazı değişiklikler bu tartışmaların sonucudur.; Bkz. Glock, a. g. e., s. 42.; Stern, a. g. e., s. 91.

¹⁷² Ramsey, *The Foundations of Mathematics and Other Logical Essays*, s.155.; Buradan itibaren bu eser metin içinde FM kısaltmasıyla gösterilecektir.

lan şeylerin *gösterilebilir olanın* söylem alanına girdiği düşüncesi, Ramsey tarafından görebildiğimiz kadarıyla iki açıdan eleştirilmektedir. Bu eleştirilerine baktığımızda, Ramsey'in çok fazla açıklamalar yaparak eleştirmekten ziyade çok ince ve kısa eleştirilerde bulunduğu anlaşılmaktadır.

Ramsey'in ilk eleştirisinden önce, *Tractatus*'taki dilin sınırlarının öte tarafında olan; dile getirilemeyen ancak gösterilebilir olan kavramsallaştırmasıyla ilgili bazı noktalara işaret etmemiz gerekiyor. Sluga'nın ifade ettiği üzere, *Tractatus*'ta Wittgenstein açısından etik, estetik, dini veya yaşamsal sorunlara ilişkin ifadelerimiz, herhangi bir olgu durumuna işaret etmedikleri için anlam taşımamalarına rağmen yine de bunlar *önemli şeyler söylemeyi* hedeflemektedirler. Fakat Wittgenstein, sözcükle ifade edilmeye çalışılan şeylerin, dile getirilemeyen, gerçekte yalnızca gösterilebilen şeyler olduğunu düşünmektedir.¹⁷³ Bunu daha açık bir şekilde *Tractatus*'un yayımcısı olan Ficker'a gönderdiği bir mektupta şöyle ifade eder: "Çalışmam iki kısımdan oluşmaktadır. İlki burada olan yazdıklarım ve diğeri de buraya yazmadığım her şeydir. Ve kesinlikle *önemli olanı* bu ikinci kısımdır. Kitabım etiğin alanına içeriden bir sınır çizmektedir".¹⁷⁴

Ramseyin söylenebilen-gösterilebilen kavramsal ayrımına ilişkin ilk eleştirisi, tam da böylesi bir tavrın yanlışlığına ilişkindir; yani bahsedilen alanlara ilişkin konuları hem önemli şeyler olarak kavrayıp hem de anlamlı olmaktan uzak görmesiyle ilgilidir. Bu durumu FM'de şöyle eleştirir:

"Felsefi etkinliğin bir faydası olması gerekir, bu yüzden felsefeyi ciddiye almalıyız. Çünkü felsefe, fikirlerimiz ve dolayısıyla eylemlerimiz söz konusu olduğunda bir yol göstericilik rolüne sahiptir. Aksi takdirde bu, daima sorgulanması gereken bir pozisyonda olduğumuz anlamına gelir. Bunun neden böyle olduğunu anlamak için şu örne-

¹⁷³ Sluga, Hans, "Ludwig Wittgenstein ve Yapıtları", Cogito Dergisi, ed. E. Efe Çakmak, Güz 2002, (33), s. 18.

¹⁷⁴ Bkz. Monk, a. g. e., s. 265.

ğe bakabiliriz; mesela felsefe konusunda kurulabilecek tek meşru önermenin “felsefenin anlam-dışı olduğu” yönünde olduğu gibi bir fikre sahipsek, ciddi bir şekilde onun anlam-dışı olduğunu kabul etmemiz gerekir. Aksi takdirde kesinlikle Wittgenstein’in yaptığı gibi, bu tarz bir ifadeyi önemli-anlamdışı (important-nonsense) bir ifadeymiş gibi ele almamız gerekir”.¹⁷⁵

Ramsey’in bu eleştirileriyle birlikte, *Tractatus*’taki kavramın en temel kavramını farklı bir açıdan sorgulayarak, bu kavramın iç çelişkilerini ortaya çıkarmaya çalıştığını görmekteyiz.

Ramsey’in *Tractatus*’taki bu kavramsal ayrıma ilişkin ikinci bir eleştirisinden söz edilebilir. Wittgenstein, *Tractatus*’taki bu söylenebilen-gösterilebilen kavramsal ayrımıyla birlikte, düşüncelerinin bir paradoksa yol açtığının da farkındadır. Bu noktada her ne kadar üzerine konuşulamayan konular hakkında susmamız gerektiğini (*TLP* 7) ifade etse de *Tractatus*’taki çoğu ifadenin gösterilebilen şeyler olup anlam-dışı olması *Tractatus*’un kendi içindeki paradoksal durumdur. Bu noktada Wittgenstein her ne kadar “Benim önermelerim şu yolla açıklayıcıdır ki, beni anlayan birisi onlara tırmanarak onların üzerine çıktığında, onların anlam-dışı ifadeler olduklarını fark edeceklerdir (deyim yerindeyse, kullandıktan sonra merdiveni bir kenara atmalıdır). Bu önermeleri aşması gerekir, zira ancak o zaman dünyayı doğru olarak görecek” (*TLP* 6.54) diyerek kuramındaki paradoksal durumu bir şekilde aşmaya çalışsa da bu çeşitli itirazları beraberinde getirmiştir. Ramsey’in bu duruma ilişkin en net eleştirisi şöyledir: “söylenemez olan gerçekten söylenemezse, bu konuda ıslık bile çalamayız”.¹⁷⁶ Ramsey bu durumu ayrıca herhangi bir çocuğun şu diyalogtaki ifadelerine benzeterek ince bir şekilde eleştirmektedir: Oğlum, “Kahvaltı” de

¹⁷⁵ Ramsey, a. g. e., s. 263.

¹⁷⁶ Ramsey, a. g. e., s. 238.

bakayım. Çocuk cevap verir: ‘Diyemem ki’. Baba tekrar sorar: Evladım, ‘Neyi diyemezsin?’. Çocuk cevap verir: ‘kahvaltı’ diyemem”¹⁷⁷. Bu son eleştirisiyle birlikte, Glock’un da ifade ettiği üzere, Wittgenstein’in erken dönem düşüncesindeki söylenebilen-gösterilebilen kavramsal ayrımından uzaklaşmasında Ramsey’in kuramın iç çelişkilerini ve temel sorunlu taraflarını ortaya koyan bu eleştirilerinin etkisi olduğunu düşünmekteyiz.¹⁷⁸ Bu eleştirilerin özellikle 1929 yılında, yani Wittgenstein’in felsefeye döndüğü yılda yazılmış olması ikisi arasındaki tartışmaların sonucunda yazıldığını düşünmemizi sağlamaktadır.

Frank Ramsey’in Tractatus’taki “Skolastisizm” Eleştirisi

Ramsey’in FM’deki “Felsefe” adlı yazısında, diğer bir temel eleştirisini görmektedir. Onun bu eleştirisi ise Wittgenstein’da gördüğü “skolastisizm”e ilişkindir. Bunu şöyle ifade eder:

“Felsefe konusunda karşımızda duran en önemli sorunlardan biri de skolastisizmdir. Bahsettiğim bu skolastisizmin özü ise, (aslında) muğlak olan bir düşünceyi, kesin bir yargı olarak görüp mantıksal bir zorunluluk formunda ifade etmektir. Bahsettiğim bu skolastisizmin tipik bir örneğini, Wittgenstein’in ‘Gündelik dildeki ifadelerimizin tümü düzenselidir’ ve “mantık dışı düşünmek imkânsızdır” gibi ifadelerinde bulabiliriz”.¹⁷⁹

Wittgenstein’daki bu skolastisizmin sebebinin -bir açıdan- erken dönem düşüncesinde cari olan (mantıksal) metotdan kaynaklandığını söyleyebiliriz. Ramsey’in bu konuyla ilgili önemli bir tespiti şöyledir:

“(Felsefi tahlillerimizi gerçekleştirmek amacıyla) bir mantık inşa ediyoruz, fakat ne ilginçtir ki, bunu felsefi çözüm-

¹⁷⁷ Ramsey, a. g. e., s. 268.

¹⁷⁸ Glock, Ramsey and Wittgenstein: Mutual Influences s. 64.; Ayrıca Bkz.; Hacker, a. g. e., s. 26.

¹⁷⁹ Ramsey, a. g. e., s. 269.

lemelerimizi kendisi aracılığıyla yaptığımız (sembolik) mantığın kendisine ilişkin bir öz-bilinçten yoksun bir şekilde yapmaktayız. Daima olgular (ve önermeler) hakkında düşünüyoruz ve fakat bir türlü onlar hakkındaki bu düşünmemizin kendisi üzerine bir refleksiyon gerçekleştiremiyoruz. Felsefe konusunda, bu var olan bir metottur ve doğru da olabilir fakat ben bunun yanlış olduğu ve bizi bir çıkmaza sürükleyeceği kanaatindeyim".¹⁸⁰

Fann'a göre bu noktada Ramsey'in tavsiyesi *felsefe konusunda tekrardan bir öz-bilinç kazanmamız gerektiği yönündedir*.¹⁸¹ Bu bağlamda Wittgenstein'in düşüncelerindeki skolas-tisizmin farkına varamayışını, felsefesinde cari olan ve çoğu düşüncesini oluşturmada çok önemli bir araç olan, mantıksal çözümleme metoduna ilişkin bir öz-bilincin olmamasına bağlayabiliriz.

Ramsey ayrıca böylesi bir mantıksal çözümleme metodunun eksik yanları olduğu kanaatindedir. Çünkü "düşüncele-rimize açıklık kazandırma sürecinde açık bir şekilde mantıksal çözümleme vasıtasıyla anlamlarını açığa çıkaramadığımız ifadelerin olduğu durumlarla karşılaşırız. Örneğin çeşitli teo-rik terimleri analiz vasıtasıyla tanımlayamamaktayız; bunun yerine onların nasıl kullanıldıklarını açıklarız. Böylesi bir açıklama ise (nesnel açıklama yapamayacağımız için) mesele-nin kendi kognitif durumlarımızla alakalı olduğu ortadadır. Böylelikle, mantığın bu yönüyle ilgili onun meselelerin epis-temik ve subjektif tarafını göz ardı edemeyiz".¹⁸² Bu bağlamda *Tractatus*'taki yaklaşımının aksine, ele alınan konuların kendi kavrayışımızla ilgili olan epistemik ve subjektif taraf-larına dikkat etmesi geç dönem düşüncesinde karşılaştığımız bir durumdur.¹⁸³

Ramsey felsefe konusunda bahsettiği bu öz-bilinç duru-munun, zorunlu bir durum olarak görmektedir. Bu bağlamda

¹⁸⁰ Ramsey, a. g. e., s. 267.; Fann, a. g. e., s. 46.

¹⁸¹ Fann, a. g. e., s. 46.

¹⁸² Ramsey, a. g. e., s. 267.

¹⁸³ Fann, a. g. e., s. 46.; Ramsey, a. g. e., s. 267-268.

felsefenin amacının “muğlak konularda kavramsal ayrımlar yapıp bu kavramların anlamlarını netleştirmek”¹⁸⁴ olduğuna inandığı için, ona göre düşüncelerimiz konusunda açıklık getirebilmek ve dolayısıyla böylesi bir öz-bilinci kazanmanın en uygun ve basit yolu: “Bu terimle tam olarak ne kastediyorum”, “Bu terimle ilgili düşünmem gereken farklı kavramlar nelerdir”, “Bunun sonucu olarak gerçekten bu mu çıkıyor?” vb. gibi soruları kendimize sormaktır.¹⁸⁵

Tam da bu noktada geçiş döneminde Wittgenstein’in sornsallaştırmalarından birinin, mantıksal çözümleme metoduunda merkezi bir kavram olan “temel önerme” kavramının *neliğine* ilişkin olduğunu görmek manidardır. Wittgenstein, erken dönem felsefesindeki “temel önerme” kavramını, bundan ne kast ettiğini tam olarak açıklayamamış olmasının, yani Ramsey’in tabiriyle söyleyecek olursak, kuramına ilişkin böylesi bir *öz-bilincten* uzak olmasının, kendisini *Tractatus*’ta bir tür dogmatizme sürüklediğini şöyle ifade eder;

“Dogmatik bir düşünceyle karşılaşabileceğin problemlerden biri öncelikle onun son derece kibirli olmasıdır. Tabii böyle olması onun en kötü yönü sayılmaz, bundan daha kötü ve aynı zamanda daha tehlikeli olan ve benim bütün kitabıma vaktiyle (*Tractatus*’a) nüfuz etmiş olan şey şuydu; *açıklamaları daha sonra yapılacak olması planlanan meseleleri, önceden öne sürmektir*. Böylesi bir düşüncede tam da şu savunulur: herhangi bir sonuca ulaşamamak da yine de onu bulmanın bir yolu olacaktır diye düşünülür. Önceleri mesela *temel önermeleri ortaya çıkarmanın* mantıksal çözümlemenin bir görevi olduğunu düşünürdüm. O zamanlar bu temel önermelerin ne olduğunu ayrıntıları ile belirteemediğimi yazmıştım (*TLP* 5.55), ve bu oldukça doğrudur. *Ama yine de temel önermelerin sonraki bir vakitte açıklanabileceğini düşünmüştüm*. Daha son zamanlarda bu hatamı fark edip ondan uzaklaşmış bulunmaktayım”.¹⁸⁶

¹⁸⁴ Ramsey, a. g. e., s. 263.

¹⁸⁵ Ramsey, a. g. e., s. 267.

¹⁸⁶ Waismann, Friedrich, Ludwig Wittgenstein and the Vienna Circle: Conversations Recorded by Friedrich Waismann, trans. Joachim Schulte, Brian McGuinness, ed., Brian McGuinness, (2. Baskı), Basil Blackwell Publisher Ltd., England, 2003, s. 182.

Bu minvalde temel önermelerin tam olarak ne olduğunu belirtememesine rağmen ve bu kavramın açıklamasını daha sonra yapacağını düşünmesine rağmen; yani bu kavramdan kesin bir şekilde emin olmamasına rağmen *Tractatus*'ta bu kavramı temel alarak dil-düşünce-olgusal yapı arasındaki ilişki hakkındaki çeşitli çıkarımlarını kesin bir formda sunmasının, Ramsey'in ifade ettiği anlamda bir "skolastisizm" örneği olduğunu söyleyebiliriz. Wittgenstein'in bu temel önerme kavramından uzaklaşması, temel önerme kavramıyla ilişkili olan mantıksal atomculuk ve mantıksal çözümleme kavramlarını da sorunlu hale koyacağını ve geç döneminde de temel olarak bu kavramları eleştirdiğini düşünecek olursak, geç dönem düşüncelerini oluşturmasında Ramsey'in bir diğer eleştirel katkısının, felsefe konusunda getirmeye çalıştığı bu öz-bilinç durumu olduğu söylenebilir.

Frank Ramsey ve *Tractatus*'taki Renk Önermelerinin Bağdaşmazlığı Problemi (Colour Incompatibility Problem)

Son olarak Wittgenstein'in *Tractatus*'taki görüşlerinden uzaklaşmasında Ramsey'in en önemli katkısını, 1923 Ocak ayında *Mind* dergisinde yayımlanan, "*Tractatus*'un Eleştirel Tanıtımı" başlıklı yazısında görebiliriz. Ramsey'in bu yazısında dile getirdiği pek çok eleştiriden hareketle, Wittgenstein'in *Tractatus*'taki kuramdan uzaklaşmasında etkili olan problem, çeşitli yorumcuların ifade ettiği üzere Renk Önermelerinin Bağdaşmazlığı Problemi (*Colour Incompatibility Problem*) olarak ifade edilen sorundur. Bu bağlamda çalışmanın bu kısmında bazı sorular sorup bunların cevaplarını anlamaya çalıştık. Bu sorularımızdan bazıları şöyledir: Ramsey'in bu yazıdaki temel eleştiri veya itirazları nedir? Renk Önermelerinin Bağdaşmazlığı Problemi nedir?, ve neden *Tractatus* açısından bir problem olmaktadır? Ayrıca *Tractatus*'taki kuramın ortaya çıkardığı bu problemle ilgili Ramsey'in itirazları, kuramın

hangi görüşünü problemli kılmaktadır? Bu bağlamda bu problem, Wittgenstein'in erken dönemindeki hangi görüşlerini problemli bir hale getirmiştir?

Ramsey, geniş bir konu yelpazesinde özgün fikirler içeren ve yazarının iddia ettiği gibi, temelde ele aldığı sorunların nihai çözümünü olsun ya da olmasın kendince tutarlı bir dize oluşturan bu çok önemli kitabın, olağanüstü bir ilgiyi ve bütün felsefecilerin dikkatini hak ettiğine inansa da¹⁸⁷ temel bazı yönlerden sorunlu olduğunu düşünmektedir. Örneğin *Tractatus*'a genel olarak bakıldığında, görüşlerini aforizmalar şeklinde ifade ettiği yazım tarzının, Wittgenstein'in kullandığı çeşitli teknik kavram ve görüşlerine yeterli ve doyurucu açıklamalar getirmekten onu alıkoyduğu için, *Tractatus*'u anlaşılması güç bir metne dönüştürdüğünü ifade eder.¹⁸⁸

Ramsey, *Tractatus*'u eleştirel bir şekilde incelediği bu yazıyı Wittgenstein'a göndermek ister. Bunu ona gönderdiği bir mektupta şöyle ifade eder: "Ogden size Mind'da çıkan *Tractatus*'u incelediğim yazıyı gönderdi mi? Eğer göndermediyse ve okumak isterseniz size göndereyim. Fakat çok iyi yazamadım ve unutmayınız ki sizinle tanışmadan önce yazmışım".¹⁸⁹ Bu noktada Ramsey her ne kadar eleştirel tanıtım yazısının istediği gibi olmadığını söylese de buradaki bazı eleştiri ve itirazların, Wittgenstein'ın sonradan *Felsefi Soruşturmalar* eserinin önsözünde "ciddi hatalarım" olarak ifade ettiği bazı hataları anlamasıyla sonuçlanacak süreci başlattığı söylenebilir. Özellikle felsefeye döndüğü yıl olan 1929'daki temel felsefi kaygılarının, Ramsey'in bu yazısıyla ilgili olması ve oradaki eleştiri ve itirazlara cevap niteliği taşıması bu açıdan önemlidir.¹⁹⁰

¹⁸⁷ Ramsey, Frank Plunkton, "Critical Notices of *Tractatus Logico Philosophicus*", *Mind*, October-1923, Vol: 32, No: 128, s. 465; Ayrıca bkz.; Monk, a. g. e., s. 395.; Ramsey'in bu metni, ölümünden sonra yazılarının hepsinin derlendiği, *The Foundations of Mathematics and Other Logical Essays* adlı eserde yayımlanmıştır. Buradan sonra bu tanıtım yazısına yapılacak atıflar bu kitap üzerinden yapılacaktır.

¹⁸⁸ Ramsey, *The Foundations of Mathematics and Other Logical Essays*, s. 270.

¹⁸⁹ McGuinness, Brian, a. g. e., s. 144.

¹⁹⁰ Engelmann, Wittgenstein's Philosophical Development: Phenomenology, Grammar, Method and Anthropological View, s. 6.; Jacqueline, a. g. e., s. 163.

Ramsey'in, *Tractatus'un Eleştirel Tanıtımı* yazısında yөнelttiđi temel eleştirisi, *Tractatus'ta* 6.3751 nolu ifadede geçen, Wittgenstein'in mantıksal zorunluluk kavramını anlatmak için kullandığı argümana yөнeliktir. Wittgenstein zorunluluğıa ilişkin bu argümanında, var olan tek zorunluluk şeklinin mantıksal zorunluluk olup totolojilere; var olan tek imkânsızlık durumunun ise yine mantıksal imkânsızlıkları gөsteren çelişmelere indirgenerek açıklanması *gerektiğini* dөřünür. Ramsey ise Wittgenstein'in argümanının hatasız olmadığını ortaya koymaya çalışır. Bu bağlamda Ramsey, bu argümanı desteklemek için Wittgenstein'in *Tractatus'ta* başvurduğu örneği sorunsallaştırır. *Tractatus'ta* 6.3751 numaralı pasajdaki bu örnekte Wittgenstein, "gөrsel uzamda herhangi bir noktanın aynı anda hem kırmızı hem mavi olamayacağı" durumunun bile aslında mantıksal bir zorunluluk olduğunu öne süren yerdir. Ramsey'in Eleştirel Tanıtım yazısında, bu örneği ele alarak özel olarak mantıksal zorunluluk kavramını ve buna ilişkin argümanı; genel olarak ise Wittgenstein'in önerme kuramını, bu kuramın uygulanma imkânını sorunsallaştırdığını gөrmekteyiz.

Ramsey'in bu tarz renk önermeleri özelinde, *Tractatus* açısından ortaya koyduğu problem, literatürde Renk Önergelerinin Bağdaşmazlığı Problemi (*Colour Incompatibility Problem*) olarak bilinen sorundur. Bu problem, özelde renk önermelerinin *Tractatus'taki* mantık notasyonunda özömlenip özömlenemeyeceği hakkındadır. Fakat problem genel olarak Wittgenstein'in daha sonra SRLF makalesinde "statements of degree" (derecelendirme bildirimleri) olarak nitelendiği tüm önermeler için de geçerli bir sorundur. Ve sorun temel olarak bu tarz derecelendirme bildirimleri arasında oluşan birbiriyle bağdaşmayan, çelişik ifadelerin *Tractatus'taki* notasyon çerçevesinde aıklanabilip açıklanamayacağı hakkında olan bir sorundur. Renk önermeleri özelinde bu problem şöyle ifade edebiliriz: İki rengin aynı ayna aynı yerde

bulunmasının imkânsızlığı durumu, *Tractatus*'ta öne sürüldüğü üzere salt mantıksal temellerden hareketle izah edilebilir midir?

Bu bağlamda sorulması gereken soru: Renk önermelerinin birbirini olumsuzlaması durumunu bu kadar önemli kılan şeyin ne olduğudur? Çünkü Medina'nın ifade ettiği üzere *Tractatus*'ta renk önermelerinin birbirini olumsuzlaması durumu, sadece bir yerde, 6.3751 nolu pasajda geçen önemsiz bir ayrıntı olarak durmaktadır. Ayrıca renk önermeleri, *Tractatus*'ta verilen nadir örneklerden biri olmasından ötürü hakkında herhangi bir açıklama olmaksızın detay bir nokta olarak görünüyor. Bu yüzden Wittgenstein'in böylesi küçük bir noktadan hareketle kuramını tekrardan ele almış olması normalde şaşırtıcı bir durum olacaktır.¹⁹¹ Fakat bu bağlamda şunu ifade etmemiz gerekiyor ki, renk önermelerine ilişkin bu problemi önemli kılan şey, temel olarak kuramının uygulanma imkânını Wittgenstein'a sorgulatmış olması ve sonuç olarak kuramının bazı önemli açılardan eksik ve hatalı kavramsallaştırmalar barındırdığını Wittgenstein'a göstermesidir. Bu bağlamda Wittgenstein'ın "genel olarak felsefeye ilişkin öne sürdüğü düşüncelerin, sorgu-sual edilemez ve kesin-kes görüldüğü" iddiasını¹⁹² hatırlayacak olursak, bu durum Wittgenstein'ın erken dönem düşüncesinde bir kırılmaya sebep olması açısından önemlidir. Ayrıca 6.3751 nolu pasajı önemli kılan diğer bir husus, *Tractatus*'çu ontoloji ve epistemoloji kavrayışının ortaya çıkardığı problemleri, en net ifade edebildiğimiz yer olmasıdır.

Çoğu yorumcunun katıldığı üzere, Wittgenstein'ın *Tractatus*'taki fikirlerinden uzaklaşıp geç dönem düşüncelerini kurması, geçiş döneminde karşılaştığı bu problemle hareketle gelişen bir durumdur. Bu problemin sonucunda

¹⁹¹ Medina, Jose, *The Unity of Wittgenstein's Philosophy: Necessity, Intelligibility, Normativity*, (1. Baskı), State University of New York Press, America, 2002, sf. 5.

¹⁹² Wittgenstein, *Tractatus Logico-Philosophicus*, s. 13.

Wittgenstein öncelikle, *Tractatus*'ta öne sürdüğü önerme çözümlene modelinin, bütün önermelere uygulanamayacağını anlamaya başlamıştır. Bu yüzden *Tractatus*'taki çoğu temel kavramı eleştirel bir gözle ele alıp değerlendirmeye başlamasında, Ramsey'in *Tractatus*'taki kuramsal çerçeve açısından ortaya koyduğu bu problemin önemli bir yeri olduğu düşünülmektedir.¹⁹³ Literatürde bu problemin çeşitli değerlendirmeleri yapılmaya çalışılmış olsa da problemin *Tractatus*'taki kuramsal çatıya hangi açılardan yıkıcı sonuçlar barındırdığı konusu hâlâ tartışılmaktadır.¹⁹⁴

Renk önermelerinin bağdaşmazlığı olarak bilinen bu problemin görsel uzama (visual field) ilişkin önermelerle ilgili olması ve Schlick'e yazdığı bir mektupta Wittgenstein'in tekrar felsefeye dönmesinin sebepleri arasında özellikle 'görsel uzam' konusundan bahsetmesi, felsefeye tekrar dönmesinde bu problemin önemli bir yeri olduğuna ilişkin düşüncemizi desteklemektedir. Bunu şöyle ifade eder: "Cambridge'e tekrar felsefeye gelip gelip birkaç dönem daha kalmaya, bu süre zarfında ise görsel uzam ve diğer başka konular hakkında çalışmaya karar verdim... (18 Şubat 1929)."¹⁹⁵ Bu durum ayrıca Wittgenstein'in tekrar felsefeye dönmesinin çeşitli (anlık bir) radikal devrim, aydınlanma veya felsefi metamorfoz¹⁹⁶ gibi yakıştırmalardan ziyade *Tractatus*'taki kuramın ortaya çıkardığı sorunlar sonucunda gerçekleştiği düşüncemizi destekle-

¹⁹³ Glock, a. g. e., s. 43; Stern, a. g. e., s. 133.

¹⁹⁴ Bu konuyla ilgili yapılan çalışmalar için bkz.; Moss, Sarah, "Solving The Color Incompatibility Problem", *Journal of Philosophical Logic*, 2012, Vol. 41, No: 5, 841-51.; Austin, James,

"Wittgenstein's Solutions to the Color Exclusion Problem", *Philosophy and Phenomenological Research*, December-1980, Vol. 41, No: 1/2, p. 142-149.; Sievert, Don, "Another Look at Wittgenstein on Colour Exclusion Problem", *Synthese*, 1989, Vol. 78, No: 3, s. 291-318.; Nomura, Yasushi, "The Colour Exclusion Problem Revisited", 2001, *Papers of the 24th International Wittgenstein Symposium*, Ed. R. Haller, K. Puhl, s. 130-135.

¹⁹⁵ Waismann, Ludwig Wittgenstein and the Vienna Circle: Conversations Recorded by Friedrich Waismann, s. 17.

¹⁹⁶ Bu başlığı kullanan böylesi bir çalışma için bkz.; Panova, Elena, "Wittgenstein'in Felsefi Metamorfozu", Çev. Fikret Osman, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 2006, Cilt: 15, Sayı: 2.

mektedir. Nitekim Sluga'nın şu ifadeleri bu düşüncelerimizi destekler niteliktedir:

"Wittgenstein 1929 da Cambridge'e döndüğünde amacı *Tractatus*'taki sistemin ortaya çıkardığı belli başlı güçlükleri düzeltmekti. Bu noktada onu ilgilendiren sorun kitabın ana temasından kaynaklanıyordu. Buna göre önermeler arasındaki bütün mantıksal ilişkiler onları oluşturan "temel önermelerin" (*Elementarsatz*) doğruluk fonksiyonel çözümlemesi yoluyla anlaşılabilirdi. Bilhassa 1929'da bu görüşünün sorunlu olduğunu fark etmiştir. Wittgenstein'in karşılaştığı sorun, renk önermelerinin önerneğin *Tractatus*'taki mantıksal çözümleme metoduyla ele alınamaz oluşudur. Bu noktada Wittgenstein her ne kadar bütün mantıksal ilişkiler bu metodla ele alınabilir demiş olsa da bahsedilen renk önermelerinin bağdaşmazlığı sorunu *Tractatus* açısından yıkıcı sonuçlar barındırmaktaydı. Bu nedenle Wittgenstein'in Cambridge'e döndüğünde çözmeye kararlı olduğu sorun işte bu sorundur. Böylece onu tekrar felsefeye getiren şey yeni bir felsefi bakış değil; ilk projesinin henüz tamamlanmamış olduğu duygusudur".¹⁹⁷

Ramsey'in ilgili yazısındaki eleştirisinin sonuçlarını ise, Wittgenstein'in geçiş döneminde yazdığı, *Tractatus*'tan sonraki dönemde yayımlanan tek metin olan *Some Remarks On Logical Form* başlıklı yazısında görebiliriz. Wittgenstein burada erken dönem görüşlerinden kimi temel noktalarda uzaklaştığını ifade eder. Jacqueline'nin ifade ettiği üzere, Wittgenstein bu makalede, *Tractatus*'ta 6.3751'de geçen, var olan tek zorunluluk formunun mantıksal zorunluluk olduğunu öne sürdüğü argümanına ilişkin Ramsey'in yaptığı itiraza cevap vermeye çalışıyor görünmektedir. Bu noktada yine Monk'un ifade ettiği üzere bu makale, Ramsey'in renk önermelerine ilişkin durum üzerinden yaptığı eleştirileri, Wittgenstein'in yanıtlama girişimi olarak görülebilir. Wittgenstein Ramsey'in

¹⁹⁷ Sluga, a. g. e., s. 24.

yaptığı bu eleştirilerden birkaç yıl öncesinden beri haberdar olsa da bu makale Ramsey'in itirazlarını ilk yanıtlama girişimi olması açısından önemlidir. Bu itirazlar Wittgenstein'in felsefeye döndüğü yıl olan 1929'un ilk iki döneminde ikisi arasındaki tartışmalarda daha ayrıntılı olarak incelenmiştir.¹⁹⁸

Wittgenstein'in yazdığı bu makalede, *Tractatus*'taki mantıksal notasyonun sınırlılıklarının farkına varmaya başladığını söyleyebiliriz. Bu makaledeki ifadeleriyle, Wittgenstein artık felsefe konusundaki bütün sorunların çözülmemiş olduğunu, ortada kendi kuramı özelinde bile sorunların olduğunu anlamaya başladığını söyleyebiliriz. Bunun yanında felsefe konusundaki bütün sorunların *Tractatus*'taki mantıksal kavrayışla ortadan kaldırılamayacağını da fark etmiştir. Bu bağlamda Wittgenstein herhangi bir notasyon kurmaktan vazgeçmektense, notasyonu daha ileri bir seviyeye taşıyarak dil ve düşünceye sınır çizme projesini gerçekleştireceğini düşünmeye başlamıştır.

Wittgenstein'in bu makalede ele aldığı temel problem, nesnelerin niteliklerini çeşitli açılardan (renk, uzunluk, ağırlık, ses vb.) belirten önerme gruplarının, *Tractatus*'taki doğruluk-fonksiyonel çözümleme mantığı çerçevesinde çözümlenip çözümlenemeyeceği sorunudur. Wittgenstein bu önermeleri SRLF makalesinde "statements of degree"¹⁹⁹ (derecelendirme bildirimleri) olarak kavramsallaştırmaktadır. Bu bağlamda Ramsey'in tanıtım yazısındaki eleştirisi de zaten bu derecelendirme bildirimlerinin (özellikle de renk ve uzamla ilgili olanlar) ve bunların birbirleri arasında olması zorunlu veya imkânsız durum ve ilişkilerin, *Tractatus*'taki önerme kuramı çerçevesinde totoloji ve çelişmelere indirgenemeyeceğine, bu

¹⁹⁸ Jacquette, a. g. e., s. 161; Monk, a. g. e., s. 394.

¹⁹⁹ Wittgenstein'in bu makalede "statements of degree" olarak kavramsallaştırdığı bu tarz ifadeler, olgusal durumları çeşitli açılardan (ses, uzunluk, ağırlık, renk, sıcaklık) niteleyerek onları farklı şekillerde derecelendiren ifadelerdir. Bu ifadeleri "derecelendirme bildirimleri" olarak çevirmeyi tercih ettik. Bu tarz ifadeleri örnek olarak "Bu üç metredir", "Bu mavidir" gibi ifadeleri verebiliriz.

tarz durumların anlamın resim kuramının gereklilikleri açısından açıklanabilir olup olmadığına ilişkindir.²⁰⁰

Ramsey'in mantıksal zorunluluk konusunda Wittgenstein'in argümanına yönelttiği itirazı anlayabilmek için öncelikle *Tractatus*'taki mantıksal zorunluluk kavramının nasıl ele alındığına değinmemiz gerekiyor. Fakat zorunluluk (necessity) kavramını anlayabilmek için de bu konudan önce, *Tractatus*'ta bu kavramla ilgili olan ve dolaylı bir şekilde birbirini belirleyen "imkân" (possibility) kavramına ve bunla ilişkili olarak "mümkün önermeler" konusuna değinmemiz gerekiyor. Çünkü anlamın resim kuramı çerçevesinde Wittgenstein'a göre resim analojisinde olduğu gibi anlamlı önermeler mümkün olgu durumlarını resmeden önermelerdir: "Resim, gerçekliği olgu durumlarının var olma ve var olmama *imkânlarından* birini tasvir ederek betimler; resim *mümkün* bir olgu durumunu temsil eder" (TLP2.201-2.202). Önermeler de resmin mantığında olduğu gibi mümkün bir olgu durumunu temsil ederler (TLP 3.11 v.d). Wittgenstein'a göre bu tarz önermeler kendilerini oluşturan önermelere çözümlendiğinde ulaşılabilecek olan daha öte çözümlenemez "temel önermeler" de yine mümkün nesne durumlarını öne süren önermelerdir. Temel önermelerin doğruluk olanakları bu bağlamda olgu durumlarının var olma ve var olmama imkânı anlamına gelir (TLP 4.3). Bu noktada Wittgenstein'a göre "temel önerme" doğruysa olgu bağlamı vardır; temel önerme yanlışsa olgu bağlamı yoktur demektir (TLP 4.25). Ayrıca Wittgenstein'a göre mümkün durumları dile getiren bu temel önermelerin en ayırt edici özelliği birbirlerinden bağımsız, atomik olmalarıdır: "Temel önerme olmanın göstergesi, onla çelişen herhangi bir diğer temel önermenin olmamasıdır" (TLP 4.211); "Bir temel önermeden bir başka temel önerme çıkarılamaz" (TLP 5.134).

²⁰⁰ Engelmann, a. g. e., s. 7.

Wittgenstein'in bu tarz temel önermelerin birbirinden bağımsız olduğunu düşünmesinin nedeni ise, temel önermelerin temsil ettiği olgu durumlarının birbirinden bağımsız olduğunu düşünmesinden kaynaklanır. Bunu onun David Hume'u (1711-1776) hatırlatan şu ifadesinden anlayabiliriz: "Herhangi bir olgu durumunun var oluşundan başka bir olgu bağlamının var oluşunu kesinlikle çıkaramayız. Böyle bir sonuç çıkarmayı haklılandırabilecek nedensel bir bağlantı yoktur, nedensel bağlantıya olan inanç batıl inançtır" (TLP 5.134-5.1361), "Tümevarım sürecinin hiçbir mantıksal temellendirmesi yoktur, yalnızca psikolojik bir temellendirmesi vardır... Güneşin yarın doğacağı sadece bir sayılıtdır. Bu da tam olarak şu demek: onun doğup doğmayacağını bilmiyoruz. Bir şey oldu diye başka bir şeyin de olması gerektiği yollu bir zorunlu durum yoktur; *yalnızca mantıksal bir zorunluluk vardır*" (TLP 6.363-6.37). Burada da görüldüğü üzere, *Tractatus*'taki mantıksal zorunluluk fikri esasen Humecu bir perspektife paralel olarak fenomenal olana ilişkin bir zorunluluğun yadsınmasının sonucudur.

Buraya kadar ifade ettiğimiz *Tractatus*'taki fikirlerle birlikte, Wittgenstein'a göre zorunluluk, fenomenal olana ilişkin bir kavram değil; ancak mantıksal olana ilişkin bir kavram olup mantığın önermeleri olan totolojiler ve çelişmeler anlamına gelir. Totolojiler, mantıksal çözümleme sonunda önermeyi oluşturan temel önermelerin doğruluk tablosunda alabilecekleri tüm hallerde önermenin anlamının doğru olduğu ifadelerdir; çelişmeler ise önermeyi oluşturan temel önermelerin bu doğruluk tablosunda alabilecekleri tüm doğruluk değerlerinde önermenin anlamının yanlış olduğu ifadelerdir. *Tractatus*'taki mantıksal çözümleme kavramı çerçevesinde, Wittgenstein'a göre çözümleme tamamlandığında, böylesi ifadelerin mantıksal olarak imkânsız durumlara işaret eden, yani kendisine denk düşecek herhangi bir doğruluk değeri olmayan ifadeler olduğu anlaşılacaktır.

Wittgenstein'in mantıksal zorunluluk hakkındaki argümanını anlayabilmek için buraya kadar yer verdiğimiz ard alan bilgiler doğrultusunda, *Tractatus*'ta 6.3751 nolu pasajda yer alan Wittgenstein'in mantıksal zorunluluk hakkındaki argümantasyona değinebiliriz:

“Nasıl ki yalnızca mantıksal bir zorunluluk varsa aynı şekilde sadece mantıksal bir imkânsızlık vardır. Örneğin, iki rengin görüş alanımız içinde aynı anda aynı yerde bulunmaları imkânsızdır, *çünkü bu rengin mantıksal yapısı yoluyla dışarıda bırakılmıştır*. Bu çelişmenin kendisinin fizikte nasıl ortaya çıktığına bir bakalım. Yaklaşık olarak bir parçacığın aynı anda farklı iki hıza sahip olamaması; yani aynı zamanda iki yerde olamaması; yani belirli bir zamanda farklı iki yerde olan parçacıkların özdeş olamamalarıyla. (Açık ki, iki temel önermenin mantıksal birleşimi ne bir totoloji ne de bir çelişme olabilir. Görüş alanımız içinde bir noktanın aynı anda iki farklı renge sahip olduğu önermesi bu anlamda bir çelişmedir)” (TLP 6.3751).

Medina'nın ifade ettiği üzere, Wittgenstein'in seçtiği bu örnek aslında ilginçtir. Çünkü bu iki renk önermesinin karşılıklı olarak birbirini olumsuzlaması zorunluluğun mantıksal doğasını anlatmak için hiç de uygun ve ikna edici bir örnek gibi görünmemektedir. Hatta İlk bakışta anlaşılacağı üzere, renk önermelerinin birbirini olumsuzlaması, açık bir şekilde mantıksal yasalardan çıkarılacak bir durumdan ziyade, doğaya ilişkin olgusal bir durumdur. Bu bağlamda “A mavidir ve A mavi değildir” ile “A kırmızıdır ve A mavidir” ifadeleri arasında temel bir fark vardır. Çünkü ilki açıkça formel bir mantıksal çelişme iken ikincisinde için böylesi bir mantıksal çelişme söz konusu değildir. Fakat bu noktada şunu ifade etmemiz gerekir ki, Wittgenstein açısından bu örnek zaten mantıksal yasalara ilişkin zorunluluğun evrensel geçerliliğini anlatmak için ifade edilmiş bir örnek değildir. Wittgenstein bu örneklerle birlikte, görünüşte fiziksel bir imkânsızlık gibi görünen bu tarz durumların bile mantıksal zorunluluk formuna

indirgenebileceğine inanır. Onun tartışmalı olduğu açık olan iddiası şudur: bu iki ifade arasındaki tutarsızlık mantıksal bir durum değilmiş gibi görünse de doğruluk tabloları üzerinden mantıksal çözümleme daha ileri bir düzeyde yapılarak tamamlandığında, tutarsızlığın mantıksal olduğu, yani bu durumun bir çelişme olduğu ortaya çıkacak. Fakat bu bağlamda şunu ifade etmemiz gerekir ki, Wittgenstein *Tractatus*'un hiçbir yerinde böylesi bir çözümlemeyi sunmamıştır.²⁰¹

Tractatus'ta her ne kadar çözümlemenin kendisi üzerinde uygulanabileceği bir notasyon üzerinden önermelerin nihai çözümlemesinden bahsedilse de karmaşık önermelerin temel önermelere nasıl çözümleneceğine ilişkin tam bir yol gösterilmez. Bu noktada "*Tractatus*'taki mantığa ilişkin doğruluk fonksiyonel (truth-functional) çözümleme metodu, yeterli bir çözümleme yöntemi sunmuyor mu?" diye sorulabilir. Fakat bu mantıksal metodun temel sorunu, *Tractatus*'ta önermelerin nasıl bir araya geldiğini (composition) gösteren bir yol olarak sunulmasına ve kullanılmasına rağmen önermelerin nihai anlamda nasıl çözümleneceğine ilişkin bir yol göstermemesidir. Bu bağlamda renk önermelerinin *Tractatus*'taki mantık çerçevesinde çözümlenemiyor olması da şaşırtıcı değildir.²⁰²

Proops'a göre Wittgenstein bahsedilen örnekteki durumun mantıksal bir zorunluluk olduğunun gösterilmesinde, yeterince ileri seviyede çözümlemenin yapılmadığının farkındadır. En azından herhangi bir parçacığın aynı anda iki farklı yerde olamayacağı durumunun daha çok sentetik a priori bir gerçek olduğunun da farkındadır. Fakat Wittgenstein yine de mantıksal çözümlemenin daha ileri bir düzeyde yapıldığında buradaki zorunluluğun mantıksal bir çelişme olarak ifade edilmesi gerektiğine inanmakta ve dolayısıyla zorunluluğun ancak mantıksal olduğunu düşünerek doğru yönde adım attığından -ilkesel olarak- emindir. Bununla birlikte, *Tractatus*'ta

²⁰¹ Medina, a. g. e., s. 13-14.

²⁰² Medina, a. g. e., s. 26.

zorunlu bütün durumların mantıksal olduğunu düşünmesine rağmen *Defterler'*de bu konuya ilişkin bu kadar kesin olmayışı Wittgenstein açısından çok ilginç bir durumdur. Örneğin: “Bir parçacığın aynı anda iki farklı yerde olamaması *daha çok* mantıksal bir imkânsızlığa benzer” ifadesi, her ne kadar *Defterler'*i yazarken zorunluluğa ilişkin argümanında şüpheli olduğunu bize gösterse de *Tractatus'*ta bu kadar net konuşması yine Wittgenstein'in mantıksal çözümlemeye ilişkin sahip olduğu optimizmini ifade eder.²⁰³

Ramsey tüm bu anlatılanlar doğrultusunda, Wittgenstein'in önerme kuramına ve özel olarak mantıksal zorunluluk kavramına ilişkin, *Mind'*da yayınlanan tanıtım yazısında görebildiğimiz kadarıyla iki temel sorunlu duruma işaret eder. Ramsey'in yaptığı itirazlardan önce onun Wittgenstein'in önerme kuramına ilişkin genel bir değerlendirmesi şöyledir:

“Wittgenstein'in şu düşüncesi eğer doğruluğu ortaya konulabilirse önemli ve kendine özgü bir keşif olarak görünmektedir: Bütün anlamlı önermeler zorunlu olmayan, mümkün şeyleri dile getirirler. Wittgenstein'in bu görüşü onun önermelerin anlamının, onları oluşturan ve birbirinden bağımsız olan temel önermelerin gerçeklikle uyuması ya da uyuşmaması yoluyla belirlendiği düşüncesinden kaynaklanır. (Bu önermeler birbirinden bağımsız olduğu için) böylelikle var olan tek zorunluluk şekli mantıksal olup totolojileri, var olan tek imkânsızlık şekli yine mantıksal olup çelişmeleri ifade eder”.²⁰⁴

Bu noktada Ramsey'in ilk itirazı, Wittgenstein'in mantıksal zorunluluğa ilişkin argümanının temel bir açıdan sorunlu olduğudur. Bunu şöyle ifade eder: “Wittgenstein'in bu önerme kuramı çerçevesinde çok önemli bir sorun ortaya çık-

²⁰³ Wittgenstein, *Notebooks*, s. 81.; Proops, *Logical Atomism in Russell And Wittgenstein*, s. 234.; Krş. Proops, “Wittgenstein's Logical Atomism”, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, 2013, <<http://plato.stanford.edu/archives/sum2013/entries/wittgenstein-atomism/>> 01.12.2015.

²⁰⁴ Ramsey, a. g., s. 279.

maktadır; zira Wittgenstein görsel uzamda herhangi bir noktanın aynı anda hem kırmızı hem mavi olmasının imkânsız olduğunu ifade ediyor. Bu yüzden Wittgenstein’a göre “Bu aynı anda hem kırmızı hem mavidir” ifadesi de mantıksal bir zorunluluk olup çelişmeyi ifade eder. Bu noktada Ramsey’e göre bu durum, Wittgenstein’ın kendi kuramının gereklilikleri göz önüne alındığında, görünürde yalın olan kırmızı ve mavi kavramlarının aslında kompleks (daha öte çözümlenebilir) olduğunu ve birbiriyle bağdaşmayan ifadeler olduğu anlamına gelir”.²⁰⁵ Ramsey bu son ifadesiyle Wittgenstein’ın temel önermelere ilişkin görüşünün sorunlu bir yönüne işaret etmektedir. Çünkü Wittgenstein’a göre totolojiler ve çelişmeler mantığın önermeleri olduğu için, mümkün durumlar öne süren “temel önermelerden” oluşmazlar. Totolojiler ve çelişmeler mantığın ifadeleri olup, zorunlu veya imkânsız durumlara işaret ederler; öte yandan temel önermeler olguya ilişkin mümkün durumlara işaret eden, doğrulukları veya yanlışlıkları birbirlerinden bağımsız olup daha öte çözümlenemeyen birbirinden bağımsız ifadelerdir.

Fakat “Bu hem kırmızı hem mavidir” ifadesi bir çelişme olduğu için, yani imkânsız bir duruma işaret ettiği için; Wittgenstein’a göre mümkün durumları öne süren temel önermelerden oluşmaz. Bu ifadeyi oluşturan önermelerin temel önerme olmaması ise -Wittgenstein’ın kuramı çerçevesinde- onların daha öte çözümlenebilir, kompleks bir yapıda olduğu anlamına gelecektir. Oysa Ramsey’in ifade ettiği üzere, daha öte çözümlenebilecek muhtemel öğeler kırmızı ve mavi kavramlarıdır. Ve bunlar da açıkçası daha öte çözümlenebilir durumda olmayıp, birbirinden bağımsız ifadeler de değildirler. Çünkü “bu kırmızıdır” ifadesi “bu mavidir” ifadesinden bağımsız değildir. Bu durumda bu tarz ifadeler daha öte çözümlenemediği için, temel önerme konumundadırlar ve bu durum *Tractatus*’taki temel önermelerin birbirinden bağım-

²⁰⁵ Ramsey, a. g. e., s. 280.

sız (atomik) olduğu görüşüyle açıkça çelişmektedir. Çünkü Wittgenstein *Tractatus*'ta bu temel önermelerin birbirinden bağımsız olduğunu düşünse de burada açıkça görüldüğü üzere renklere ilişkin bu ifadeler, daha öte çözümlenemez olmalarına (yani temel önerme statüsünde olmalarına) rağmen birbirinden bağımsız ifadeler değildirler; birbirleri arasında içsel bir ilişki vardır.

Bu anlamda *Felsefi Gramer* kitabında Wittgenstein zaten *Tractatus*'taki temel yanlışlarından birinin de bu durum olduğunu ifade eder. Yani bütün önermelerin böylesi birbirinden bağımsız temel önermeler düzeyine dek çözümlenebileceği düşüncesinin, kendisini yanlış yönlendirmiş olduğunu ifade eder.²⁰⁶ Tam da bu noktada Wittgenstein'ın "Some Remarks on Logical Form" makalesinde, *Tractatus*'taki uzaklaştığı ilk fikirlerden birinin bu durumla ilgili olması önemlidir: "Bu tarz daha öte çözümlenemez olan önermelerin birbirini olumsuzlaması (birbiriyle ilişkili olması) *Tractatus*'taki temel önermelerin birbiriyle ilişkili olamayacağı fikrimle örtüşmektedir. Artık nesneleri çeşitli açılardan niteleyen bu tarz önermelerin de (birbirleriyle ilişkili olmalarına rağmen) daha öte çözümlenemeyeceğini düşünüyorum."²⁰⁷ Bu durumun Wittgenstein açısından önemi, temel önermelere ilişkin kavramsallaştırmasının hatasız olmadığını ona göstermiş olmasıdır.

Wittgenstein'ın "temel önermeler" kavramına ilişkin bu yeni düşüncesi çerçevesinde, *Tractatus*'taki mantıksal çözümleme kavramının da hatasız olmadığı ortaya çıkmaktadır. Çünkü *Tractatus*'ta Wittgenstein, a priori olarak bütün önermelerin birbirinden bağımsız temel önermelere varana dek çözümlenebileceğini düşünmesine rağmen, bu tarz statements of degree (derecelendirme bildirimlerinin) birbirinden bağımsız atomik düzeyde temel önermelere varana dek çözüm-

²⁰⁶ Wittgenstein, *Philosophical Grammar*, s. 211.

²⁰⁷ Wittgenstein, *Some Remarks on Logical Form*, s. 168.; Parantez içindeki ifade bana aittir.

lenemeyeceğini fark etmesiyle birlikte mantıksal çözümleme kavramı da sorunlu bir hale bürünmektedir. Böylelikle Ramsey'in -renk önermelerinin bağdaşmazlığı problemi özelinde- görebildiğimiz en önemli katkısı, mantıksal zorunluluğa ilişkin argümanını kurarken, kuramının gerekliliklerinden ötürü dolaylı bir şekilde öne sürmek zorunda olduğu "temel önermelerin birbirinden bağımsız olduğu düşüncesinden" uzaklaşması konusunda sonuç olarak Wittgenstein'a eleştirel katkılar sunmuş olmasıdır.

Wittgenstein'ın SRLF makalesinde ifade ettiği üzere, bazı temel önermelerin birbirinden bağımsız olmaması, yani birinin varlığının ötekini dışarıda bırakıyor olduğunu kabul etmesi *Tractatus*'taki mantıksal notasyon açısından sorunlu bir durumu ortaya koymaktadır. Örneğin farz edelim ki P önermesi görsel uzamdaki herhangi bir noktanın kırmızı olduğunu öne sürsün. Ve Q önermesi de aynı noktanın mavi olduğunu öne sürsün. Bu bağlamda bu iki önermenin *Tractatus*'taki doğruluk tablosunda "Ve" önerme eklemiyle birbirlerine bağlanması durumunda doğruluk tablosundaki çözümlemesi aşağıda verilmeye çalışılacaktır. Doğruluk tablolarındaki böylesi bir mantıksal çözümlemenin notasyon açısından nasıl hatalı bir çözümlemeye yol açtığı açıkça görülecektir. Fakat öncelikle yine "Ve" önerme eklemiyle çözümlenen başka bir örneği doğruluk tablosu üzerinden örnek olarak gösterelim.²⁰⁸

²⁰⁸ Silva, Marcos, "On Ramsey Effect or On Ramsey's Impact on Wittgenstein's Philosophy", Universidade Federal Rural do Rio de Janeiro - UFRRJ Sep 23, 2014. <https://www.academia.edu/12366820/20140923RIO_On_Ramsey_Effect_> 01.12.2015.

P	Q	$P \wedge Q$	Şakir bilim adamıdır.	Şakir mantıkçıdır.	Şakir hem bilim adamı hem de mantıkçıdır.
D	D	D	D	D	D
D	Y	Y	D	Y	Y
Y	D	Y	Y	D	Y
Y	Y	Y	Y	Y	Y

Şekil-3: “Ve” Önerme Eklemiyle Çözümlenen Önerme Çözümlemesi Örneği

Yukarıda soldaki tablo, sembolik mantık çerçevesinde “Ve” önerme eklemiyle çözümlenecek mümkün bütün önermelerin alabileceği doğruluk değerlerini ifade etmektedir. Bu anlamda mantıksal çözümleme çerçevesinde, *Tractatus*’ta da olduğu üzere, yukarıdaki “tümel evetleme” olarak bilinen önerme eklemine yüklenen kural şöyledir: Tümel evetlemeli böylesi bir önermenin çözümlenmesinde, ancak önermeyi oluşturan her iki bileşen doğru ise önerme doğru; diğer tüm hallerde önerme yanlıştır.²⁰⁹ Bu anlamda yukarıdaki bu önermenin çözümlenmesinde bir problem olduğu söylenemez. Fakat Wittgenstein’in renk önermelerinin bağdaşmazlığı probleminin sonucunda anladığı şey, özelde renk önermeleri ve genel olarak ise SRLF’de ifade ettiği üzere tüm “statements of degree” (derecelendirme bildirimleri) arasındaki mantıksal ilişkilerin doğruluk tablolarının mevcut halleriyle çözümlenemeyeceğidir. Yani önermelerin mantıksal dizilimine ilişkin belirlenen formel kuralların kuşatamadığı önerme durumları vardır. Sadece renk ifadeleri değil, Wittgenstein örneğin uzunluk bildiren önermelerin de yine bu çerçevede ele alınamayacağını düşünür.²¹⁰ Zira böylesi ifadelerle ilgili

²⁰⁹ Taşdelen, a. g. e., s. 29.

²¹⁰ Waismann, Wittgenstein and the Vienna Circle: Conversations Recorded by Friedrich Waismann, s. 91.

önerme çözümlemelerinde, aşağıda anlatılacağı üzere, sonuç olarak notasyona uygun olmayan çözümlemeler ortaya çıkmaktadır. Bunun neden böyle olduğunu aşağıda yine doğruluk tablosu üzerinden verilen bir örnekle şöyle anlatabiliriz:

A kırmızıdır.	A mavidir.	A hem kırmızı hem mavidir.
D	D	Y
D	Y	Y
Y	D	Y
Y	Y	Y

Şekil-4: Renk Önergelerinin Doğruluk Tablosunda Çözümlemesi

Renk önermelerinin yukarıdaki gibi bir çözümlemesinin sonucundan anlaşılabileceği üzere, çözümlemedeki ilk satır normalde diğer önermeler için doğru bir sonuç çıkarıyor olsa da (derecelendirme bildiren) renk önermeleri için durum hiç de böyle değildir. Doğruluk tablosunun ilk satırı, yani bir nesnenin aynı anda hem kırmızı hem de mavi olması, SRLF’de ifade edildiği üzere imkânsız bir kombinasyonu temsil etmektedir. Çünkü Wittgenstein’in ifadesiyle “bir kişilik sandalyede oturulacak bir kişilik yer olduğu gibi bu tarz ifadelerde de bahsedilen nesnelere ilişkin ancak bir durum söz konusu olabilir”.²¹¹ Yani yukarıdaki örnekte olduğu gibi nesne ancak ya kırmızı ya da mavi olabilir. Nesnenin hem kırmızı hem de mavi olduğunu ifade eden ilk satır imkânsız bir durumu ifade etmektedir.

Bu bağlamda Wittgenstein açısından ortaya çıkan durum, doğruluk tablolarındaki önerme çözümleme modelinin, bütün empirik önermelerin anlaşılması konusunda yetersiz oluşudur. Bu kısmen hâlihazırdaki modelde mantıksal olarak anlaşılmasa da durumların ortaya çıkmasından ötürüdür. Örneğin empirik durumları ifade eden derecelendirme bildirimlerinde bu durum söz konusudur. Renk önermelerine ilişkin problem de budur. Böylelikle bu somut durum, doğ-

²¹¹ Wittgenstein, Some Remarks on Logical Form, s. 169.

ruluk fonksiyonu mantığının kavrayamadığı mantıksal ilişkiler olduğunu bize göstermektedir. Yani bazı empirik ifadeler kavramsal olarak birbiriyle öylesine bağlıdır ki, mantıksal olarak birbirinden bağımsız düzeye dek çözümlenememektedir.²¹² Bu sonuç Wittgenstein açısından önemlidir. Çünkü *Tractatus*'ta Wittgenstein mantık konusunda herhangi bir hatanın ortaya çıkmasının imkânsız olduğunu ifade etmekteydi (TLP 5.473). Oysa *Tractatus*'taki mantıksal notasyonun böylesi hatalı sonuçlar vermesi Wittgenstein'ın mantığa/ideal-sembolik-matematiksel bir dile olan güvenini kırmış görünmektedir.

Notasyonda ideal bir dil çerçevesinde “Ve” önerme eklemine önceden belirlenen kuralın aksine bu iki önermenin aynı anda doğru olmasının imkânsız bir duruma yol açmasının Wittgenstein açısından öncelikli sonucu, notasyonun hatasız olmaktan uzak oluşudur. Bu bağlamda geç dönem düşüncesinde ideal bir dil düşüncesi çerçevesinde, bütün önermelerin kendisini önceleyen ve önermelerin anlamlarını belirlediği düşünülen kurallar oluşturma ne kadar despotik bir tavır olduğunu şöyle anlatır: “Mantığa ilişkin talep, bir önermeyi veya bir düşüncüyü neyin doğru kılacağını, bunlar henüz ortada yokken şimdiden bilir gibi görünmesidir. Yahu henüz daha orada olmayan bir şeyin bu *belirlenişi* nereden kaynaklanıyor. Despotik bir talep değil mi bu?”²¹³

Kenny'e göre, *Tractatus*'ta ifade edildiği üzere, bütün temel önermelerin birbirinden bağımsız olması durumunda önerme çözümlemelerinden böylesi bir sonucun çıkmayacağı muhakkaktır. Fakat bu tarz renk önermelerinde görüldüğü üzere temel önermelerin birbirleriyle ilişkili olması, yani birinin varlığının ötekinin varlığını dışlıyor olması, doğruluk tablolarının inşasında belirlenen kuralların daha başka söz dizimi kurallarıyla (rules of syntax) desteklenmesi gerek-

²¹² Silva, a. g. e., s. 13.

²¹³ Wittgenstein, *Philosophical Investigations*, s. 136.

tiği anlamına gelmektedir.²¹⁴ Tam da bu noktada SRLF’de, Wittgenstein bu durumla ilgili şunları ifade etmektedir:

“Notasyonumuzun herhangi bir anlam ifade etmeyen mantıksal birleşimlerin ortaya çıkmasına izin vermesi, kuşkusuz notasyonumuzdaki bir eksiklikten kaynaklanmaktadır. Bu anlamda önermelerin doğruluk tablolarındaki dizilimlerine ilişkin başka bazı kesin kurallarla oluşturulacak mükemmel bir notasyonun, böyle durumların dışarıda bırakılmasını sağlayacağını düşünmekteyim. Ki bu durum, sembolik mantık çerçevesinde ifade ettiğimiz bazı temel önermelerden oluşan önerme çözümlemelerinde, doğruluk tablolarındaki bazı satırların elenmesi anlamına geliyor. Fakat doğruluk tablolarının iyileştirilmesi noktasında gerekli olan bu kurallar, ele aldığımız olgunun nihai bir çözümlemesi verilmeksizin ortaya konulamayacaktır; -hepimizin bildiği üzere- ne yazık ki bunu henüz başarmış değiliz”.²¹⁵

Bu noktada Şekil-4 teki doğruluk tablosundaki ilgili çözümlemede, ilk satırın elenmesi gerekmektedir. Wittgenstein SRLF makalesinde zaten bu durumu ifade eder. Wittgenstein burada özellikle -renk önermelerinde olduğu gibi- birbirlerinin varlığını dışlayan önermelere ilişkin çözümlemelerde (örneğin “X sarıdır” ifadesi “X yeşildir” ifadesinin varlığını dışarıda bırakmaktadır), doğruluk tablosundaki ilk satırın elenmesi gerektiğini ifade eder. Bu bağlamda Şekil-4’teki gibi bir çözümlemede Wittgenstein’a göre ilk satır (yani önermenin aynı anda hem mavi hem kırmızı olduğunu öne süren yer) imkânsız bir duruma işaret edeceği için elenmesi gerekir. Böylesi önerme çözümlemelerinde Wittgenstein’a göre doğruluk tablosunun yeni hali Şekil-5’te olduğu üzere şöyle olmalıdır:²¹⁶

²¹⁴ Kenny, a. g. e., s. 84.

²¹⁵ Wittgenstein, Some Remarks on Logical Form, s. 171.

²¹⁶ Wittgenstein, Some Remarks on Logical Form, s. 170.

P	Q	$P \wedge Q$
D	Y	Y
Y	D	Y
Y	Y	Y

Şekil-5: Doğruluk Tablosunun Değişmiş Hali

Silva'ya göre bu durum Wittgenstein felsefesi açısından önemli bir değişikliğe işaret etmektedir. Çünkü notasyon çerçevesinde doğruluk tablolarına bir sınırlama getirmek, *Tractatus*'taki doğruluk-fonksiyonel çözümleme mantığına bir sınırlama getirmek ve tabii bunun gerektirdiği diğer pek çok *Tractatus*çu temalara sınırlama getirmek anlamına gelecektir.²¹⁷ SRLF'deki bu durumun, Wittgenstein açısından bize gösterdiği diğer bir sonucu da şöyle ifade edebiliriz: gündelik dildeki bütün çıkarımlarımızı matematiksel-sembolik-ideal bir dile çevirerek, mantıksal çözümleme yoluyla, onların anlamlarını kesin bir şekilde belirlemek için *Tractatus*'ta kendisine başvurulmuş doğruluk tablosu notasyonu ve doğruluk fonksiyonel çözümleme modeli bütün mantıksal ilişkileri kuşatamamaktadır. Wittgenstein'in bu duruma ilişkin, *Felsefi Değiniler*'de şu sonucu çıkardığını görmekteyiz: "*Tractatus*'ta doğruluk tablolarında, önerme eklemlerinden olan 've', 'veya', 'değilleme' gibi önerme eklemleri için belirlediğim kurallar, bu ifadelerin gramer alanının sadece bir kısmını kuşatmaktadır; *hepsini değil*. Bu anlamda temel önerme kavramım önceki bütün önemini yitirmeye başlamaktadır".²¹⁸

Wittgenstein'in çıkardığı diğer bir sonuç ise, önermeleri bir araya getiren mantıksal eklemler için belirlenen kuralların, önermelerin içeriği dikkate alınarak, içeriğe özgü (content-spesific) bir şekilde belirlenmesi gerektiği şeklindedir.²¹⁹

²¹⁷ Silva, Marcos, "On a Philosophical Motivation For Mutilating Truth Tables", 2nd International Colloquium on Colours and Numbers, Fortaleza, 2015, <https://www.academia.edu/12323163/20150326FORTALEZA_On_a_philosophical_motivation_for_mutilating_truth_tables_> 01.12.2015.

²¹⁸ Wittgenstein, *Philosophical Remarks*, s. 111.

²¹⁹ Medina, Jose, *Wittgenstein in Transition: Meanings, Rules and Practices* (Yayınlanmış Doktora Tezi), Northwestern University, Department of Philosophy, Illinois, 1998, sf. 50.

Bunu şöyle ifade eder: “*Tractatus*’ta hatalı bir şekilde kavradığım şey, önermeleri bir araya getiren mantıksal eklemlere dair kuralların, önermelerin kendileri arasındaki içsel ilişkileri dikkate almaksızın oluşturulabileceğini düşünmemdi. Fakat anlıyorum ki, durum hiç de öyle değil... Mantıksal eklemler için belirlediğim kurallar, önerme dizilimlerinin sadece bir kısmı için geçerlidir. Tabii o zamanlar bunun farkında değildim”.²²⁰

Böylelikle Wittgenstein giderek notasyonunun bu haliyle fenomenal yapıdaki spesifik formlarda tezahür eden çeşitliliği kuşatabilecek bir yapıda olmadığını fark etmeye başlamıştır.²²¹ Silva’ya göre, notasyon çerçevesinde ortaya çıkan bu tarz sorunlu durumlar, bizi *Tractatus*’taki doğruluk tablolarının gerçek rolünü sorunsallaştırmaya itmektedir. Bu bağlamda *Tractatus*’taki kuramın başarıları ve başarısızlıklarını yine bu notasyon çerçevesinde değerlendirmek gerektiği ortaya çıkmaktadır. Bu noktada şunu ifade etmek gerekirse, *Tractatus*’taki başarısızlık esasen doğruluk tabloları çerçevesinde oluşan notasyondaki bir başarısızlıktır. Bu anlamda *Tractatus*’taki notasyon, anlamsız ifadelerin oluşmasına engel olamadığı gibi, olgudan tamamen bağımsız bir şekilde oluşturulan, çeşitli kavramsal ilişkileri göz ardı eden, tamamiyle önerme dizilimlerinin nasıl oluştuğuna odaklanan sentaktik bir mantık kavrayışının tekrardan ele alınması gerekmektedir. Yine Silva’nın enfes ifadesiyle söyleyecek olursak: “Mantık gözünü dünyaya çevirmelidir”.²²²

Temel önermelere ilişkin a priori kavramsallaştırmalarının, yukarıda anlatılmaya çalışıldığı üzere, bazı temel önermelere uygulanamayacağını fark etmesi ve sonuç olarak te-

²²⁰ Waismann, Ludwig Wittgenstein and the Vienna Circle: Conversations Recorded by Friedrich Waismann, s. 74.

²²¹ Engelmann, a. g. e., s. 24.

²²² Silva, Muss Logik Fur Sich Selber Sorgen?, On the Colour Exclusion Problem, Truth Table as a Notational Means, Bildkonzeption and the Neutrality of Logic in the Collapse and Abandonment of Tractatus, s. 97-98.

mel önermelerin birbirinden bağımsız olduğu fikrinden SRLF makalesinde vazgeçmesi, *Tractatus*'taki a priori yöntemin kırıldığı ve *Tractatus*'taki fikirlerinden uzaklaştığı ilk noktalardan biri olarak durmaktadır. Stern'e göre, WVC'de *Tractatus*'u dogmatik bir kitap olarak nitelemesi de zaten "önermelerin birbirinden bağımsız temel önermelere varana dek çözümlenebilmesi gerektiği" ne ilişkin o kadar fazla vurgu olmasına rağmen bunu uygulamada gösterememiş olmasıdır.²²³

Yine *Felsefi Soruşturmalar*'da Wittgenstein, dile ilişkin belirlediği a priori gerekliliklerin dile ilişkin gerçeklerle uyumadığının farkına vardığını ifade eder. Wittgenstein'in bunu anlamasını sağlayan şeyin, yani ideal bir dil düşüncesi çerçevesinde dile ilişkin a priori çıkarımlarda bulunmanın hatalı olduğu fikrine varmasının, temelde bu renk bağdaşmazlığı problemiyle ilgili olduğunu düşünmekteyiz. Bu anlamda ideal bir dil çerçevesinde, genel olarak dile ilişkin a priori çıkarımlarda bulunmayı şöyle eleştirir:

"Gündelik dili ne denli dikkatlice incelersek, dile ilişkin olması gerektiğini düşündüğümüz talebimizle dilin gerçekleri arasındaki çatışma o denli büyük olmaya başlıyor. (Mantığın kristal saflığı elbetteki keşfedilen bir gerçek değildi, sadece bir talepti). Ve bu çatışma gittikçe katlanılmaz bir hal almakta; çünkü dile ilişkin belirlediğimiz gereklilikler şimdi anlamsız bir hal almakta. Sürtünmenin olmadığı kaygan bir buz yüzeyine vardık; yani şartlar belli anlamda ideal, fakat tam da bu yüzden yürüyemiyoruz işte. Oysa yürümek istiyoruz; o halde sürtünmeye ihtiyacımız var. Geriye pürüzlü yüzeye!"²²⁴

Wittgenstein'in bu ifadeleri neden *Tractatus*'taki dile ilişkin a priori kesin kurallar yükleyen ideal dil düşüncesinden uzaklaştığı da ortaya çıkmaktadır. Geç dönem felsefesinde

²²³ Stern, a. g. e., s. 102.

²²⁴ Wittgenstein, *Philosophical Investigations*, s. 51.; Ayrıca bkz.: Erdem, Hüseyin Subhi, Wittgenstein: Dilin Yörüngesinde Felsefe, (1. Baskı), Bilge Adamlar Yay., İstanbul, 2007, sf. 31.

özellikle a priori, genel kavramsallaştırmalardan uzaklaşmaya başlamasında, kuramın kendi iç çatısında ortaya çıkan böylesi bir sorunun etkili olduğunu düşünmekteyiz. Bu yüzden geç dönem düşüncesinde olduğu üzere dil oyunlarının çeşitliliğine odaklanmada, katı a priori bir yöntemden, (belirli bir anlamda) a posteriori olana dönmesinde; yani vakaya ve vakanın çeşitli durumlarına odaklanan bir yönetime evrilmesinde başlangıç noktası olarak bu durumun etkili olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü geç dönem düşüncesinde dilin ne olduğu düşünce yoluyla (conjecture), yani *Tractatusta* olduğu üzere çeşitli a priori tahlillerle karar vermekten ziyade dilin farklı kullanımlarının gözlemlendiği, bir çeşit a posteriori diyebileceğimiz bir durum söz konusudur. Wittgenstein bu anlamda *Felsefi Soruşturmalar*'da şu uyarıda bulunur: "Düşünme! Bak!"²²⁵

Dilin doğasına ilişkin böylesi apriori argümanlar üretme tutumunun kırıldığı ilk yer görebildiğimiz kadarıyla SRLF makalesidir. Wittgenstein bunu şöyle ifade eder: "Artık doğru bir çözümleme elde etmek için fenomenin kendisine ilişkin mantıksal bir inceleme yapmalıyız, yani bir anlamda a posteriori bir şekilde; yani öyle salt a priori ihtimaller üzerine kafa yorarak (conjecture) değil".²²⁶ Her ne kadar Wittgenstein'ın fenomenin kendisine ilişkin bir mantıksal incelemeden ne kastettiği tam olarak belli olmasa da bu ifadesiyle birlikte, *Tractatus*'taki katı a priori yönteminden uzaklaştığını görmekteyiz. Temel önermelere ilişkin a priori tutumunun kırılmasının, renk önermelerine ilişkin problemin bir sonucu olduğunu düşünecek olursak, ayrıca renk önermelerine ilişkin durumun *Tractatus*'taki önerme kuramı açısından problemli bir durum ortaya çıkardığını öne süren kişinin Ramsey olduğunu hatırlayacak olursak; Ramsey'in bir diğer temel eleştirel katkısının, *Tractatus*'taki oldukça genel, a priori olan tahlil-

²²⁵ Wittgenstein, *Philosophical Investigations*, s. 36.

²²⁶ Wittgenstein, *Some Remarks on Logical Form*, s. 163.

lerin hatalı veya yetersiz sonuçlar ortaya çıkardığını göstermesine yardımcı olmuş olmasıdır. Böylelikle bu problemin sonuçlarından biri, *Tractatus*'a hâkim olan katı a priori yöntemdeki genellenmenin kırılmasını ve kuramın sınırlılıklarının ortaya konulmasını sağlamış olmasıdır diyebiliriz.

Bu bağlamda Bannikof'un ifade ettiği üzere *Tractatus*'taki dilin formel yapısına ilişkin salt a priori bir incelemenin, dilin ve buna paralel olarak dünyanın yapısını ortaya çıkaracağı düşüncesine karşıt olarak Ramsey, katı bir şekilde forma ilişkin bir incelemenin yetersiz olacağını ve bu yüzden içeriğin de dikkate alınması gerektiğini düşünmektedir.²²⁷

Renk önermeleriyle ilgili Ramsey'in işaret ettiği ikinci sorunlu bir durum, Wittgenstein'in mantıksal zorunluluğa ilişkin argümanını temellendirmek için yaptığı açıklamaya ilişkindir. Ramsey, Wittgenstein'in argümanına ilişkin yaptığı açıklamanın, argümanı açıklamaktan çok anlaşılması daha da güç bir hale koyduğunu düşünmektedir. Ramsey bunu şöyle ifade eder:

"Wittgenstein ayrıca renk önermelerine ilişkin bu durumun mantıksal zorunluluk çerçevesinde nasıl anlaşılacağını, madde parçacıklarının hızlarıyla açıklamaya çalışmaktadır. Fakat buradaki sorunlu durum şudur: Bir fizikçinin kırmızı kavramını böyle açıklaması kabul edilebilir bir durum olsa da zorunluluğun ancak mantıksal çerçevede anlaşılacağını düşünen bay Wittgenstein burada meseleyi uzam, zaman ve maddenin zorunlu niteliklerine indirgeyerek açıklamaya çalışmaktadır. Bay Wittgenstein bu durumu açıkça bir parçacığın aynı anda farklı iki yerde olmayacağı gerçeğine bağlıyor. *Fakat söylenmesi gereken şey şu ki, uzam ve zamana ilişkin bu zorunlu durumların açıklamalarının indirgenebileceği başka (mantıksal bir) temel yoktur. Buna şu örneği verebiliriz: Eğer B noktası, A ve D noktaları ara-*

²²⁷ Bannikof, Sandra Lynn, *There Is No Ladder: The Collapse of Wittgenstein's Logical Atomism* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dalhousie University, Department of Philosophy, Nova Scotia, 2001, sf. 10

sındaysa ve eğer C noktası da B ve D noktaları arasındaysa o halde C noktası A ve D noktaları arasındadır. Bu bağlamda verilen örnekteki zorunluluğu Wittgenstein'in ifade ettiği şekilde formel bir totoloji olarak anlamak güçtür".²²⁸

Bu noktada Ramsey'in salt mantıksal zorunluluk düzeyine indirgenemeyecek başka zorunlu durumların var olduğuna ilişkin itirazının, *Tractatus*'taki önerme kuramının hatasız olmadığını göstermede katkısının olduğunu düşünmekteyiz. Zira *Tractatus*'ta zorunlu olduğu düşünülen bir tek önerme grubu vardır, o da mantığın önermeleridir.

Böylelikle Ramsey'in, derecelendirme bildiren önermeler gibi bazı önerme grupları arasındaki ilişkilerin, *Tractatus*'ta öne sürülen ilkeler çerçevesinde ele alınamayacağını ortaya koyduğu söylenebilir. Ramsey'in, Wittgenstein'in mantıksal zorunluluğa ilişkin argümanının hatasız olmadığını ortaya koyması, Wittgenstein felsefesi açısından çok önemli bir durumdur. Monk'a göre bu durum Wittgenstein'ı bir mücadeleye zorlamıştır: Ya uzay, zaman, maddenin niteliklerinin *mantıksal zorunluluk olarak* nasıl ortaya çıkabileceğini gösterecek ya da renk önermelerine ilişkin bu duruma farklı bir çözüm getirecekti.²²⁹ *Some Remarks on Logical Form* makalesinde, Wittgenstein *Tractatus*'taki bazı fikirlerinden vazgeçerek, farklı bir açıklama getirmeyi denemiştir. Fakat yine de makalesini sorunlu bir şekilde bitirmektedir. Bu tarz "statements of degree" (derecelendirme bildirimlerinin) çözümlenmesinin, *Tractatus*'taki notasyon açısından anlamsız çözümlemeler oluşturduğunun farkındadır. Wittgenstein notasyon çerçevesinde bu tarz anlamsız durumların oluşmasını engellemek için notasyona yeni kurallar eklemek gerektiğine inanır. Fakat bu bağlamda makale şu cümle ile biter: "Fakat hepimizin bildiği üzere, bunu henüz başarmış değiliz".²³⁰

²²⁸ Ramsey, a. g. e., s. 280.

²²⁹ Monk, a. g. e., s. 395.

²³⁰ Wittgenstein, *Some Remarks on Logical Form*, s. 171.

Tüm bu anlatılanlarla birlikte Ramsey'in en önemli katkılardan biri şöyle ifade edilebilir: Wittgenstein her ne kadar *Tractatus*'un önsözünde: "burada ifade ettiğim düşüncelerin doğruluğu bana sorgu-sual edilemez ve kesin-kes görünüyor"²³¹ dese de Ramsey *Tractatus*'taki kuramın ortaya çıkardığı bazı problemli durumlara işaret ederek bu kesinliği kırmıştır. Ramsey bazı önermeler arasındaki zorunlu ilişkilerin, salt mantığa ilişkin bir zorunluluk olmadığını hem Wittgenstein'in mantıksal zorunluluğa ilişkin argümanının iç çelişkisini göstererek hem de mantıksal zorunluluk formuna (totolojilere veya çelişmelere) indirgenemeyecek somut örnekler vererek yapmıştır. Bu noktada Jacqueline'nin ifade ettiği üzere, mantıksal zorunluluk çerçevesine indirgenemeyecek başka zorunlu durumların olması, Wittgenstein'in önermelerin genel formu altında düşündüğü genel üç önerme grubunun, yani i) olguya ilişkin mümkün önermeler, ii) mantıksal zorunlu önermeler ve iii) anlam-dışı önermeler arasında çizdiği sınırların da hatasız olmadığını göstermektedir. Bu ayrımların sorunlu hale gelmesiyle birlikte, Wittgenstein'in felsefi sorunları anlam-dışı kategorisine koyması da aynı zamanda sorunlu bir hale bürünmektedir. Bu durum ise sonuç olarak, Wittgenstein'in geleneksel felsefe sorunlarını ortadan kaldırmada, dil üzerinden düşünceye sınır çizmek için başvurduğu, *Tractatus*'taki söylenebilen-gösterilebilen kavramsal ayrımını ennihayetinde sorunlu bir hale koymaktadır.²³² Bu üç önerme grubu arasında çizdiği sınırların hatasız olmadığını fark etmesi, *Tractatus*'taki genel olarak dil aracılığıyla düşünceye bir sınır getirme amacını da sorunlu bir hale koyacaktır ki bu *Tractatus*'un önsözünde bahsedildiği üzere kitabın yazılış amacıdır.

Avusturya Ulusal Kütüphanesi'nin Wittgenstein koleksiyonunda, son zamanlarda bulunup yayınlanan Wittgenstein'a

²³¹ Wittgenstein, *Tractatus Logico-Philosophicus*, s. 24.

²³² Jacqueline, a. g. e., s. 174.

ait bir yazıda, Wittgenstein'in çizmiş olduğu bilinen bir resmin konuyu daha da açıklayacağını düşünmekteyiz. Bu koleksiyonda 1914-1923 yılları arasında Wittgenstein'in amcası Paul tarafından kendisine gönderilen 14 mektup bulunmaktadır. 1 Mart 1923 tarihli gönderilen son mektupta ise Schmidt'e göre ilginç bir detay görmektedir. Mektubun arka yüzündeki çizilen mantıksal ibareler ve notlardan bu yazının Wittgenstein'a ait olduğunu açık bir şekilde anlamaktayız. Ve Wittgenstein'in mektubun arka yüzünü çeşitli notlar için müsvedde olarak kullandığını görmektedir.²³³

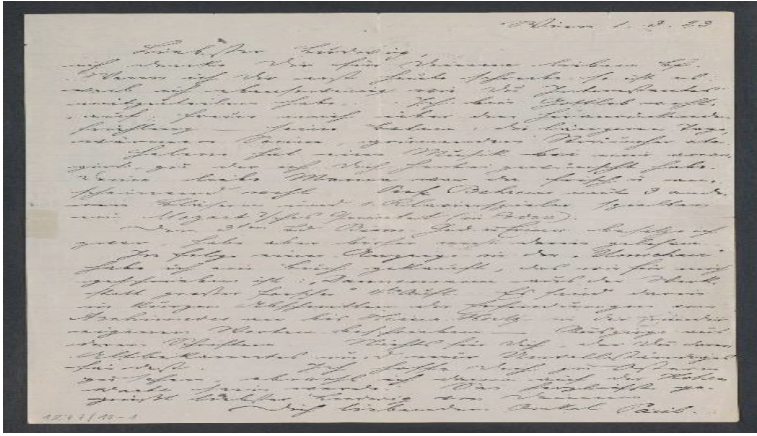
Schmidt, tam da bu noktada birkaç ay sonra 1923 Eylül'ünde, Ramsey'in Puchberg'e Wittgenstein'ı ziyarete gelerek yoğun bir şekilde *Tractatus*'u tartıştıklarına dikkat çeker. Bu bağlamda ona göre mektubun arka yüzündeki karalamaların, Ramsey'le yapılan tartışmalar neticesinde çizilmiş olmaları muhtemeldir. Özellikle de notların gelişigüzel alınmış olması, bunların bir tartışma esnasında alınmış olması ihtimalini güçlendirmektedir.²³⁴ Wittgenstein'in *Tractatus* sonrası geçiş döneminde, onunla *Tractatus*'taki fikirlerini tartışan tek kişinin Frank Ramsey olması ise, tartıştığı bu kişinin Frank Ramsey olduğu ihtimalini güçlendirmektedir. Schmidt'e göre, tam da bu noktada Wittgenstein'in karalamaları arasındaki mantıksal formülasyonlardan, Wittgenstein'in karadıkları aslında *Tractatus*'taki renk bağdaşmazlığı problemiyle ilgili olduğunu anlamaktayız. Renk Önermelerinin Bağdaşmazlığı Problemi'nin sonucunda, önermeleri oluşturan en temel yapılar olan temel önermelerin birbirinden bağımsız olduğu düşüncesinden vazgeçmesiyle birlikte, Wittgenstein artık temel önermelerin atomik bir yapıda değil; birbiriyle içsel bir ilişki içerisinde olduğunu düşünmeye başladığı göz önüne alındığında, Wittgenstein'in mektubun

²³³ Schmidt, Alfred, "Newly Discovered Wittgenstein Autograph in the Austrian National Library", *Nordic Wittgenstein Review*, 2012-August, Vol: 1, No: 1, s. 178.

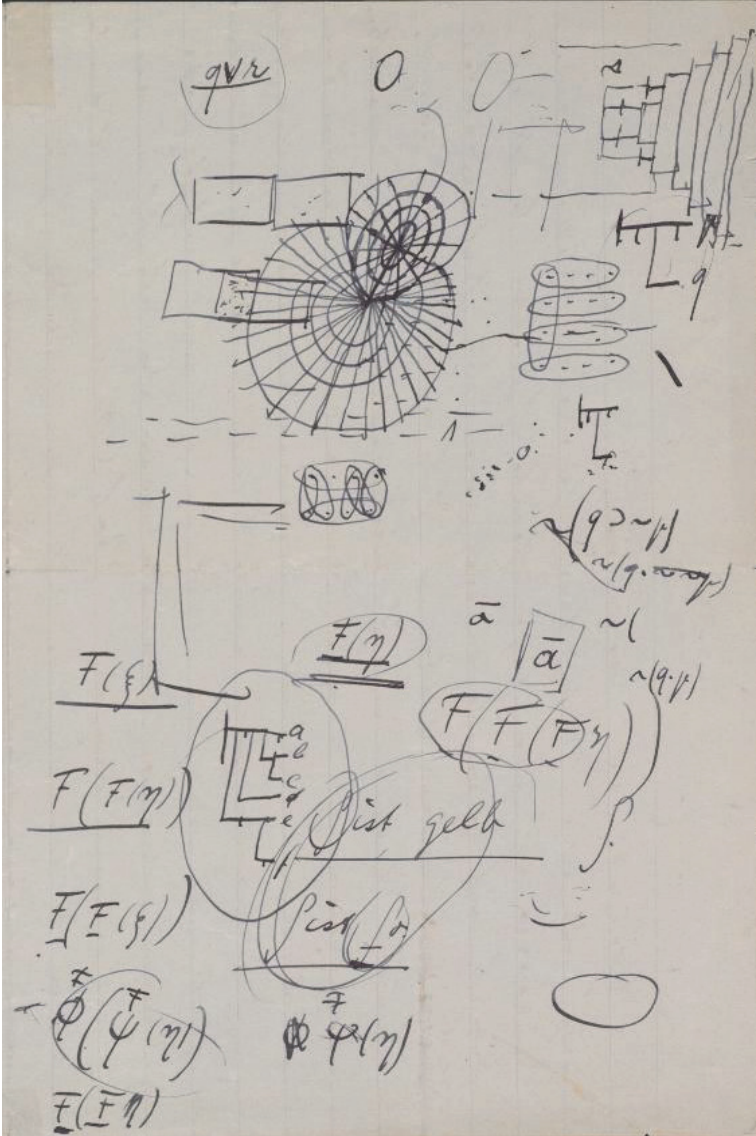
²³⁴ Schmidt, a. g. e., s. 178.

arka yüzüne karaladığı resim, problemi anlama noktasında önemli bir açılım sağlayabilir.

Bu bağlamda Wittgenstein'in çizdiği bu resim, temel önermelere ilişkin yeni kavrayışını, yani bu tarz önerme yapılarının aslında birbirleriyle bağlantılı olduğunu, bu tarz önerme yapılarının atomik bir şekilde birbirinden bağımsız olmadığını anlatması açısından önemlidir. Öncelikle bahsedilen mektup ve arka yüzündeki resim için Şekil-6 ve Şekil-7'ye bakalım.

Şekil-6: Mektubun Ön Yüzü

Şekil-7: Mektubun Arka Yüzü

Schmidt'in Şekil-7'ye ilişkin yorumu şöyledir:

"Mektubun arka yüzünde ilk başta göze çarpan şey, çizilen resmin girift yapısıdır. Çünkü resmin üst kısmında görüldüğü üzere, merkezden çevreye doğru ilerleyen radyal

hatlarla örölü iki çember, birbiriyle öylesine bir şekilde iç içe geçmiştir ki, küçük olanın merkezi tam olarak büyük olanın çevresi üzerinde durmakta ve tam tersi bir şekilde de büyük olanın çevresi tam olarak küçük olanın merkezinden geçmektedir.”²³⁵

Schmidt’e göre, -renk önermelerinin bağdaşmazlığı problemi çerçevesinde- Wittgenstein’in, bu tarz birbiri içine geçmiş iki farklı çember çizmesinin amacı nedir? diye sordumuzda, onun birbirinden bağımsız olmayan iki farklı renk önermesinin birbiriyle nasıl içsel bir ilişkiye sahip olduğunu göstermek için böylesi bir çizim yaptığını düşünmemiz hiç de mantıksız değildir.²³⁶ Bu bağlamda bu resim çerçevesinde tekrar ifade etmemiz gerekirse, *Tractatus* sonrası Wittgenstein’in vazgeçtiği ilk düşüncelerinden biri, özelde renk önermelerinin genel olarak ise bu tarz “statements of degree” yani derecelendirme bildirimlerinin birbirinden bağımsız olmadığı ve birbirinden bağımsız atomik düzeye varana dek çözümlenemeyeceğidir; Wittgenstein artık bu tarz önermelerin birbiriyle içsel bir şekilde bağlantılı olduğunu düşünmeye başlar.

Fakat şunu belirtmemiz gerekiyor ki, bu fikrinden vazgeçmesiyle birlikte, dil ve dünya arasındaki özsel bir uygunluk fikri ve bunla bağlantılı olarak Anlamın Resim Kuramı fikri artık savunulamaz bir konuma düşse de Wittgenstein’in geçiş döneminde yazdığı *Felsefi Değıniler*’de kuramına ilişkin çoğu görüşünü hâlâ devam ettirdiğini görmekteyiz. Bu noktada Ramsey’in eleştirileri dil ve dünya arasındaki ilişkinin özünde bir tekabüliyeteye dayandığı fikrinden tamamen vazgeçirmemiş olsa da Wittgenstein’in *Tractatus*’ta bahsettiği bu tekabüliyetin dayandığı temelleri sorgulamaya itmiştir.²³⁷ Bu noktada Hacker’a göre, renk bağdaşmazlığı problemi-

²³⁵ Schmidt, a. g. m., s. 179.

²³⁶ Schmidt, a. g. m., s. 179-180.

²³⁷ Linds kog, Dale, “The Significance of Ramsey’s Criticism for Wittgenstein’s Transition” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), York University, Department of Philosophy, North York, 1994, s. 63.

ne *Tractatus*'taki kavramsal çerçeveden hareketle bir çözüm getiremeyeceğini fark etmesi ve buna paralel olarak temel önermelerin birbirinden bağımsız olduğu düşüncesinden uzaklaşmasıyla birlikte, Wittgenstein kuramındaki diğer tüm kavram ve fikirleri sorgulamaya başlamıştır.²³⁸

Çünkü renk önermelerinin birbirinden bağımsız temel önermelere varana dek çözümlenememesi demek, Wittgenstein açısından kuvvetle muhtemel bütün önermelerin bu şekilde çözümlenemeyeceği ve bu anlamda *Tractatus*çu temel projeden vazgeçilmesi gerektiği anlamına gelmektedir.²³⁹ Böylelikle Wittgenstein'in *Tractatus*'ta bahsettiği şekliyle, önermelerin en son bir çözümlemesi olduğu fikrindeki optimizm kırılmaya başlamaktadır.

Renk önermeleri özelindeki bu durum, sonuç olarak Wittgenstein'in daha sonra SRLF'de kabul edeceği üzere tüm "statements of degree" (derecelendirme bildirimleri) için geçerli bir durumdur. Özelde renk önermelerine ilişkin bu durum, yani renk önermelerinin daha öte çözümlenememelerine rağmen birbirini olumsuzlaması, Wittgenstein'a, *Some Remarks on Logical Form* makalesinde, *dolaylı bir şekilde* böylesi ifadelerin birbirinden bağımsız temel önermelere varana dek çözümlenemeyeceğini fark ettirdiğini söyleyebiliriz. Bu durumun, sonuç olarak Wittgenstein'ı, mantıksal atomculuk (her önermenin birbirinden bağımsız düzeye varana dek çözümlenebileceği) fikrinden uzaklaştırarak, önermelerin bir bütün/sistem oluşturduğu fikrine yönelttiğini görmekteyiz.²⁴⁰ Geçiş dönemindeki metinlerine baktığımızda, temel önermelerin birbirinden bağımsız olduğu düşüncesini yadsımasıyla birlikte, Wittgenstein, artık bu önermelerin birer "önerme sistemi" oluşturduğunu düşünmektedir. Bu durumu WVC'de şöyle ifade eder:

²³⁸ Hacker, a. g. e., s. 112.

²³⁹ Moss, a. g. e., s. 843.

²⁴⁰ Glock, a. g. e., s. 43.

"*Tractatus*'u yazdığım da bütün mantıksal çıkarımların doğruluk fonksiyonel bir şekilde (doğru ve yanlış olduğu belirlenerek) anlaşılacağını düşünmüştüm. O vakitlerde herhangi bir çıkarımın şöyle olabileceğini düşünmemiştim: "Bu adam iki metre uzunluğundadır. Bu yüzden üç metre uzunluğunda değildir". Bu durum benim temel önermelerin birbirinden bağımsız olduğu düşüncemle, yani bir olgu bağlamının var olmasından başka bir olgu bağlamının var olmadığını anlayamayacağımızı düşünmemden kaynaklanmaktaydı. Fakat şu anki "*önerme sistemi*" kavramım doğruysa şayet, bu bir olgu bağlamının var olmasından, diğer bütün olgu durumlarının var olmayışını çıkarabileceğimiz anlamına gelmektedir".²⁴¹

Geçiş Dönemi Düşüncesinde "Önerme Sistemi" (Satzsystem/System of Propositions) Kavramı

Wittgenstein'in *Tractatus* sonrası geçiş dönemine baktığımızda, renk önermelerinin bağdaşmazlığı problemi sonucunda yazdığı SRLF makalesiyle birlikte özetle şunu fark etmeye başladığını söyleyebiliriz: *Tractatus*'taki kuram ve kuramın başvurduğu notasyon sistemi, bütün önermelerin anlamlandırılması konusunda yetersizdir. Bu anlamda *Tractatus*'taki dil ve düşünceye sınır çizme projesinin tekrardan ele alınması gerekmektedir. Çünkü bütün önermeler Wittgenstein'in öngördüğü şekilde doğruluk-fonksiyonel mantıksal çözümleme modeli temelinde ele alınamamaktadır. Silva'ya göre Wittgenstein'in bu durumu, şu Almanca atasözünde en iyi şekilde özetlenebilmektedir: "Wer nun einen Hammer hat, für den sieht jedes Problem wie ein Nagel aus". Bu Almanca atasözünde ifade edildiği üzere, "elinde sadece çekiç olan bir kişi için, bütün sorunlar birer çivi olarak görünecektir". Bu bağlamda Wittgenstein'in bütün meşru, anlamlı, empirik önermeleri çözümlemek için başvurduğu tek model, yani elindeki

²⁴¹ Waismann, Ludwig Wittgenstein and the Vienna Circle: Conversations Recorded by Friedrich Waismann, s. 64.

tek çekiç doğruluk-fonksiyonel çözümleme mantığıdır. Yani bütün önermelerin, onları oluşturan ve birbirinden bağımsız atomik temel önermeler düzeyine varana dek çözümlenebileceği ve *Tractatus*'taki notasyon çerçevesinde anlamlandırılabilenidir.²⁴² Fakat özeldir renk önermeleri, genel olarak ise bütün derecelendirme bildirimleri, kuramın öngördüğünün aksine bu çözümleme modeli temelinde anlamlandırılmıyor olması, hatta notasyon çerçevesinde önerme çözümlemelerine ilişkin bir önceki bölümde anlatmaya çalıştığımız üzere anlamsız durumların ortaya çıkıyor olması, Wittgenstein'ı önermelerin anlamlarının belirlenmesi konusunda, doğruluk-fonksiyonel çözümleme mantığının sınırlılığını göstermiş ve giderek böylesi bir mantıksal modelden uzaklaştırmıştır. Çünkü örneğin "John 5 metre uzunluğundadır, bu yüzden 6 metre uzunluğunda değildir", "Bu kitap yeşildir, bu yüzden kırmızı değildir", "Sınav notun C'dir, bu yüzden D değildir" gibi ifadelerin çözümlemeleri, doğruluk-fonksiyonel çözümleme modelinin varsaydığının aksi bir durum ortaya koymaktadır. Çünkü en nihai çözümlemeleri sonuç olarak birbirinden bağımsız önerme düzeyine dek indirgenemeyen türden ifadelerdir. Bu yüzden bu tarz derecelendirme bildirimleri, *Tractatus*'taki notasyonun anlamlandıramadığı türden ifadelerdir.²⁴³

Bu bağlamda sorulması gereken sorular şunlardır: Peki dilin mantığı *Tractatus*'ta varsayıldığı gibi doğruluk-fonksiyonel bir şekilde anlaşılmayacak ise, dilin mantığı neydi/ne olmalıydı? *Tractatus*'taki temel bazı varsayımlarının çökmesiyle birlikte, Wittgenstein'ın dile ilişkin salt a priori bir tutumu yadsıdığını görmekteyiz. Bu noktada dile ilişkin çoğu kavramsallaştırmasından uzaklaşmasıyla beraber yerine neyi koyacaktı? Wittgenstein'ın *Tractatus*'tan sonraki bütün felsefi

²⁴² Silva, Marcos, "On Degrees of Exclusion Within and Among Systems", *Argumentos Revista de Filosofía*, 2013, Yıl: 5, No: 10, 151-166, s. 152.

²⁴³ Engelmann, a. g. e., s. 50.

çalışmalarında, bu sorulara cevaplar aradığını söyleyebiliriz. Bu bağlamda Wittgenstein'in çalışmalarında giderek dile ilişkin ideal, formel, sistematik nitelikli mantık ve matematikte kullanılan modellemelerden uzaklaşıp, insani eylemlerimizde içkin olduğunu düşündüğü bir oyun modeline doğru yöneldiğini görüyoruz.²⁴⁴

Fakat bu bağlamda yine şunu ifade etmemiz gerekir ki, geç dönemindeki temel kavramlarından biri olan "dil oyunları" kavramının inşasından önce, geçiş döneminde Wittgenstein'in özellikle WVC'de veya *Felsefi Değisiklikler*'de başta olmak üzere, tekrar tekrar *Tractatus*'taki kuramın ortaya çıkardığı sorunlara ve bu sorunların gerektirdiği değişikliklere yöneldiğini görmekteyiz.²⁴⁵ Bu noktada öncelikle -renk önermelerinin bağdaşmazlığı probleminin sonucunda -önermelerin birbirinden bağımsız, temel önermeler düzeyine varana dek çözümlenemeyeceğini ve böylelikle temel önermelerin birbirinden bağımsız olduğu düşüncesinin hatalı olduğunu anlamasıyla birlikte, Wittgenstein artık bu tarz önerme yapılarının birbirlerinden bağımsız olmadığını anlamıştır. Zira kuramla ilgili karşılaşılan problemlerde görüldüğü üzere, önerme çözümlemeleri, sonuç olarak birbirinden bağımsız atomik önerme yapılarının aksine mantıksal olarak birbiriyle ilişkili önerme yapılarına götürmektedir. Wittgenstein bu yeni görüşüyle birlikte artık şunu düşünmeye başlar: en basit önermeler bile, *Tractatus*'ta varsayıldığı üzere, birbirinden bağımsız atomların aksine, her biri bir önerme sistemine ait olan ve sistemdeki diğer üyelerle mantıksal bir ilişki içerisinde olan bir bütün/sistem oluşturmaktadır. Böylelikle Wittgenstein'in, *Tractatus*'taki mantıksal atomculuk fikrinden, yani anlamlı bütün söylemin birbirinden tamamen bağımsız atomik önerme yapılarına varana dek çözümlenebileceği düşüncesinden vazgeçtiğini görmekteyiz.²⁴⁶

²⁴⁴ Stern, a. g. e., s. 103.; Glock, Ramsey and Wittgenstein: Mutual Influences s. 43.

²⁴⁵ Bkz.; Waismann, Ludwig Wittgenstein and the Vienna Circle: Conversations Recorded by Friedrich Waismann, s. 63-66.

²⁴⁶ Stern, a. g. e., s. 99.

Bu noktada geçiş dönemindeki yazılarına baktığımızda, bu durumun doğal bir sonucu olarak Wittgenstein'in, mantıksal atomculuk düşüncesinin çekirdeğini oluşturan temel önerme kavramından da uzaklaştığını ifade edebiliriz. Bunu şöyle ifade eder: "Temel önerme kavramım önceden sahip olduğu bütün önemini yitirmektedir".²⁴⁷ Bu durumun bir sonucu olarak, geçiş dönemi düşüncesinde Wittgenstein'in "temel önerme" kavramından "önerme sistemi" kavramına geçtiği anlaşılmaktadır. Önermelere ilişkin bu yeni kavrayışını ise özetle şöyle ifade edebiliriz: her bir önerme, daima belli bir önerme sistemine aittir. Yani renk ifade eden önermeler renk kümesini oluşturan bir önerme sistemini, uzunluk bildiren ifadeler başka bir önerme sistemini, sayı bildiren ifadeler yine başka bir önerme sistemini oluşturmaktadır. Ve önermeler ait olduğu sistemdeki diğer bütün önermelerle ilişkilidir. Wittgenstein, önermelerle ilgili bu yeni kavrayışını WVC'de, Viyana Çevresi düşünürlerinden Waismann ve Schlick'le olan bir konuşmasında şöyle anlatır:

"Bir zamanlar *Tractatus*'ta şunu yazmıştım: "Önerme gerçekliğin karşısına cetvelin konduğu gibi konulur. Ve cetvelin ancak en uç bölümlenme çizgileri ölçülecek nesneye *değer*".²⁴⁸ Şimdi ise bunun yerine bütün bir önerme sisteminin gerçekliğin karşısına bir cetvel gibi konulduğunu söylemeyi tercih ediyorum. Bununla şunu kastediyorum: Cetveli gerçekliğin karşısına koyduğumda, cetveldeki bütün bölümlenme çizgileri aynı anda nesneye *değer*mektedir".²⁴⁹

Wittgenstein'in bu ifadelerinden, önermelere ilişkin yeni kavrayışını anlatmak için öncelikle cetvel metaforunda değişikliğe gittiğini görmekteyiz. Cetvel metaforu, *Tractatus*'ta önermelerin resim olduğu düşüncesini anlatmak için Wittgenstein'in başvurduğu diğer bir metafordur.

²⁴⁷ Wittgenstein, *Philosophical Remarks*, s. 111.

²⁴⁸ Bu ifadesi *Tractatus*'ta 2.1512-2.15121 numaralı yerler arasında geçmektedir.

²⁴⁹ Waismann, Ludwig Wittgenstein and the Vienna Circle: Conversations Recorded by Friedrich Waismann, s. 63-64.; Ayrıca Bkz.; Max Black, a. g. e., s. 369.

Wittgenstein *Tractatus*'ta resmin/önermenin anlamlı olabilmesi için gerçekliğe izdüşüm yapması gerektiğini cetvel metaforu üzerinden şöyle ifade eder: "Resim gerçekliğin karşısına bir cetvel gibi konulur. Ve cetvelin ancak en uç bölümlenme çizgileri ölçülecek nesneye *değer*" (TLP 2.1512-2.15121). Kanaatimizce Wittgenstein bu ifadesiyle mecazlı bir şekilde şunu anlatmaya çalışmaktadır. Cetvelin en uç bölümlenme çizgilerinin nesneye değişiyor olması, yani diğer kısımlarının nesneye değmemesi, bir şekilde önermelerin atomik, yani diğer önermelerden bağımsız olarak ele alınması gerektiğini ifade eder. Bu bağlamda mecazlı olan bu ifadesini bir an paranteze alacak olursak, özetle metaforun anlatmak istediği şeyi şöyle ifade edebiliriz: Herhangi bir cetveli kullanmak için onu ölçülecek nesnenin karşısına yerleştirmek, ona yaklaştırmak, Wittgenstein'ın değişisiyle onu nesneye "değdirmek" gerektiği gibi, önermeyi anlamlandırabilmek için de onu gerçekliğin karşısına konumlandırmak, bir anlamda onu gerçekliğe değdirmek lazımdır.

Fakat Wittgenstein, geçiş döneminde -özellikle renk önermeleriyle ilgili problemin sonucunda- cetvel metaforunun hatalı bir şekilde kurulduğunu düşünmeye başlamıştır. Artık anlamaya başladığı şey, gerçekliği birbirinden bağımsız olgulara tekabül eden birbirinden bağımsız önermelerle betimlemediğimiz gibi, cetvel örneğinde de birbirlerinden izole edilmiş çizgilerle ölçüm yapmıyor oluşumuzdur, çünkü olgusal durumların birbirinden bağımsız olmadığı gibi, cetveldeki tüm öğeler de birbiriyle ilişkilidir.²⁵⁰ Cetvel metaforunun bu yeni haliyle, Wittgenstein'ın artık cetvel metaforuyla ilgili başka bir şeye dikkatimizi çekmeye çalıştığını görüyoruz: Cetveldeki her bir çizginin cetvelin bir parçası olması ve her bir çizginin cetveldeki diğer tüm çizgilerle ilişkili olması gibi; her bir önerme de bir önerme sistemine aittir ve sistemdeki

²⁵⁰ Medina, The Unity of Wittgenstein's Philosophy: Necessity, Intelligibility, Normativity, s. 41.

diğer üyelerle mantıksal olarak bağlantılıdır. Örneğin renklerle ilgili ifadeleri ele alacak olursak “Bu sarıdır” ifadesi bütün bir renk kümesini ifade eden bir önerme sistemine aittir ve “Bu mavidir”, “Bu yeşildir”, “Bu siyahtır” vb. gibi aynı önerme sistemine ait olan diğer tüm önermelerle ilişkilidir.

Böylelikle bu önerme sistemi kavramıyla birlikte, Wittgenstein için artık bütün önermeler, bir önerme sisteminin parçası olmalarından ötürü bir anlam ifade etmektedir. Önerme sistemi olarak kavramsallaştırdığı, önermelere ilişkin bu yeni kavrayışını tekrar cetvel metaforu üzerinden açıklamaya şöyle devam eder:

“Bu anlamda cetveli gerçekliğin karşısına yerleştirdiğimde, gerçekliğin karşısına koyduğum şey birbirinden bağımsız ölçüm çizgilerinden oluşan bir şey değil, bütün bir cetvel. Bu noktada cetvelin 10 yazan bölümlenme çizgisine değdiğini bildiğimde, bu aynı zamanda nesnenin 11 veya 12’ye değmediğini de bildiğim anlamına gelecektir. Bu anlamda nesnelerin uzunluklarını betimleyen ifadeler de bir sistem oluştururlar, yani bir önerme sistemi oluştururlar. Gerçeklikle karşılaştırılan şey tek başına, diğer herşeyden bağımsız bir önerme değildir; bütün bir önerme sistemidir. Yine söyleyecek olursak görsel uzamda herhangi bir noktanın mavi olduğunu söylediğimde, sadece bunu değil; aynı zamanda bu noktanın yeşil, kırmızı, sarı vb. olmadığını da bilirim. Bu yüzden gerçekliğin karşısına koyduğum şey yine bütün bir renk kümesidir. Bu bize ayrıca görsel uzamda herhangi bir noktanın aynı anda neden iki farklı renge sahip olamayacağını da anlatmaktadır...”

Tractatus’u yazdığım da bütün mantıksal çıkarımların doğruluk fonksiyonel bir şekilde (doğru ve yanlış olduğu belirlenerek) anlaşılacağını düşünmüştüm. O vakitlerde herhangi bir çıkarımın şöyle olabileceğini düşünmemiştim: “Bu adam iki metre uzunluğundadır. Bu yüzden üç metre uzunluğunda değildir”. Bu durum benim temel önermelerin birbirinden bağımsız olduğu düşüncemle, yani bir olgu

bağlamının var olmasından başka bir olgu bağlamının var olmadığını anlayamayacağımızı düşünmemden kaynaklanmaktaydı. Fakat şu anki “önerme sistemi” kavramım doğruysa şayet, bu bir olgu bağlamının var olmasından, diğer bütün olgu durumlarının var olmayışını çıkarabileceğimiz anlamına gelmektedir”.²⁵¹

Netice olarak cetvel metaforu, bir önermenin ifade edilmesi için bütün bir önerme sistemini önkoşul olarak varsaymamız gerektiğini öne sürmektedir. Fakat Medina’nın ifade ettiği üzere şunu belirtmemiz gerekiyor ki, herhangi bir ölçüm biriminin bir ölçüm sistemine ait olmasının ne demek olduğunu açık bir şekilde bildiğimiz halde, önermelerin birer önerme sistemine ait olduğu düşüncesi bütünüyle açık bir konu değildir. Veya cetveldeki herhangi bir bölümlenme çizgisinin var olmasının, diğer bütün çizgileri ön koşul olarak gerektirdiği olgusu açık olsa da; herhangi bir önermenin ait olduğu önerme sistemindeki diğer bütün önermelerle nasıl ilişkili olduğu konusu açık değildir.²⁵²

Wittgenstein ayrıca bu yeni önerme kavrayışı çerçevesinde, her bir önerme sisteminin farklı bir “gramer alanına” sahip olduğunu düşünmektedir. Bu bağlamda her bir önerme sisteminin diğer önerme sistemlerinden farklı ve onlardan bağımsız olarak, sadece kendine özgü kurallara (gramer kurallarına)²⁵³ sahip olduğunu düşünmektedir.²⁵⁴ Ve yapılması

²⁵¹ Waismann, Ludwig Wittgenstein and the Vienna Circle: Conversations Recorded by Friedrich Waismann, s. 64.

²⁵² Medina, a. g. e., s. 42.

²⁵³ Wittgenstein, “gramer kuralları”ndan bahsederken, linguistik kuralları kast etmemektedir. Tractatus’ta örneğin, önermeleri oluşturan temel önerme yapılarının dizilimlerini belirten sentaks kurallarını kast etmektedir. Veya Tractatus sonrası dönemde ise genel olarak önermeleri anlamlı kılan kurallar bütünü olarak düşünülmektedir. Wittgenstein’in esas olarak 1929’da felsefeye döndüğünde bu kavramdan hareketle çeşitli çıkarımlarda bulunduğunu görmekteyiz. Fakat Wittgenstein bu kavramın tam olarak ne olduğuna ilişkin net bir kavramsallaştırmaya girmemektedir. Bu bağlamda bu konuyla ilgili bkz.; Engelmann, What Wittgenstein’s ‘Grammar’ Is Not (On Garver, Baker and Hacker, and Hacker on Wittgenstein on ‘Grammar’), Wittgenstein-Studien Internationales Jahrbuch für Wittgenstein-Forschung, 2011/2, s. 71-102.

²⁵⁴ King, John, Lee, Desmond, Wittgenstein’s Lectures Cambridge 1930-32, University of Chicago Press, s. 32’denaktaran, Engelmann, a. g. e., s. 51.

gereken şey, önerme sistemlerinin kendi iç söz dizimini oluşturacak bu kuralları belirlemektir.²⁵⁵ Çünkü Wittgenstein'a göre, görsel, işitsel veya dokunmayla (tactile) ilgili "gramer alanlarına" ait ifadelerin anlamlandırılmasında, bu üç farklı önerme sisteminin her birinin kendine has söz dizimi kuralları olacaktır. Bu bağlamda Wittgenstein'ın bir noktaya dikkat çektiğini görmekteyiz: İfadelerimizin gramer alanlarını birbirine benzetip karıştırdığımızda anlamsız durumlar ortaya çıkacaktır. Örneğin "Siyah bir renk daha açık olabilir; ama daha sesli olamaz. Ki bu da onun koyu-açık renk alanında olduğunu gösterir; yüksek-alçak tonları ifade eden ses alanında olduğunu değil".²⁵⁶

Önerme Sistemi ve "Dil Oyunları" Kavramı Arasındaki İlişki

Wittgenstein önerme sistemi kavramıyla birlikte, bir önerme sisteminin grameriyle bir diğer önerme sistemini ele alamayacağımızı ifade eder. Bu bağlamda o, gramerin özerk bir yapıda olduğunu ön plana çıkarmaktadır.²⁵⁷ Bu noktada geçiş döneminde mantığa ilişkin tartışmalar çerçevesinde ele aldığı özerk yapıdaki bu gramer kavrayışının, daha sonraki düşüncelerinin oluşumunda da etkin bir yeri olduğunu düşünmekteyiz. Bunu *Felsefi Soruşturmalar*'daki şu ifadelerden anlayabiliriz: "Burada ele aldığımız inceleme gramatikal bir incelemedir. Ve bu inceleme sorunlarımıza, yanlış anlamaları ortadan kaldırarak ışık tutmaktadır. Sözcüklerin kullanımına ilişkin olan bu yanlış anlamalar, çoğunlukla dilin farklı alanlarındaki ifade biçimleri arasındaki yanlış benzeşimlerden kaynaklanır".²⁵⁸ Yani Wittgenstein'a göre sorunların esas

²⁵⁵ Waismann, Ludwig Wittgenstein and the Vienna Circle: Conversations Recorded by Friedrich Waismann, s. 80.

²⁵⁶ Wittgenstein, *Philosophical Remarks*, s. 79.

²⁵⁷ John King, Desmond Lee, a. g. e., s. 32'den aktaran, Medina, Wittgenstein in Transition: Meanings, Rules, Practices, s. 54.

²⁵⁸ Wittgenstein, *Philosophical Investigations*, s. 47.; Engelmann, What Wittgenstein's 'Grammar' Is Not (On Garver, Baker and Hacker, and Hacker on Wittgenstein on 'Grammar'), s. 2.

kaynağı, farklı özerk yapıları benzer bir şekilde ele almaktır. Ve bu anlamda ifadelerin ait olduğu gramer alanlarının/dil oyunlarının gösterilmesiyle birlikte sorunların ortadan kalkacağını düşünmektedir. Bu bağlamda önerme sistemlerinin kendilerine özgü otonom gramer yapılarına sahip olduğu ve diğer önerme sistemlerin “grameriyle” ele alınamayacağı düşüncesi, *Felsefi Soruşturmalar*’da dil oyunları kavramına yüklenmiş görünmektedir. Nitekim Kenny de bu durumu şöyle ifade eder: “Önerme sistemi kavramı, dil oyunları kavramının embriyo aşamasındaki halidir”.²⁵⁹

Medina’ya göre ise, Wittgenstein önerme sistemi kavramıyla birlikte, Frege’den tevarüs etmiş olduğu bağlam ilkesini (*context principle*) tekrardan gündeme getirmektedir. Frege, *Aritmetiğin Temelleri* kitabının önsözünde, kitabında bağlı kalacağı üç ilkeden biri olan bu bağlam ilkesini şöyle ifade eder: “Herhangi bir sözcüğün anlamını daima bir önerme bağlamında düşün”.²⁶⁰ Wittgenstein aslında bu ilkeyi *Tractatus*’ta da uygulamaya çalışmıştır. Fakat bu ilkeyi bir ismin anlamının nasıl oluştuğunu anlatmak için ifade eder: “Ancak bir tümce bağlamında bir ismin anlamı vardır” (*TLP* 3.3). Bu noktada geçiş döneminde, bu sefer benzer bir bağlam ilkesini önermelerin kendisi için formüle etmeye çalışıyor görünmektedir. Önermeler için bu ilkeyi şöyle ifade ettiğini görüyoruz: “Önermeyi, bir önerme sisteminin üyesi olarak anlamamız gerekir”²⁶¹, “P önermesini anlamak onun ait olduğu önerme sistemini anlamaktır”.²⁶²

Bu bağlamda çalışmamız ekseninde vardığımız düşüncelerden biri de Wittgenstein’in geç dönem düşüncesinde

²⁵⁹ Kenny, a. g. e., s. 91.; Bannikof, a. g. e., s. 36.

²⁶⁰ Frege, Gottlob, *The Foundations of Arithmetic- A Logico-Mathematical Enquiry into the Concept of Number*, Trans., J., L., Austin, Harper Torchbooks, (Gözden Geçirilmiş 2. Baskı), Harper & Brothers, New York, 1960, s. XX.

²⁶¹ Wittgenstein, *Philosophical Remarks*, s. 59.

²⁶² Wittgenstein, *Philosophical Remarks*, s. 180.; Medina, Wittgenstein in Transition: Meanings, Rules, Practices, s. 54.; Ayrıca bkz. Wittgenstein, *Philosophical Investigations*, s. 28.

dilin/önergelerin ancak ait olduğu dil oyunları çerçevesinde anlamlı olduğu fikrinin, bu önerme sistemi kavramı çerçevesinde gelişmiş olduğudur. Nitekim Wittgenstein, “dil oyunları” kavramını ifade ettiği ilk yerlerden biri olan *Mavi Kitap*’ta da önerme sistemi yerine benzer bir ifade olan “dil sistemi” ifadesini kullanmaktadır: “Önergeler/cümleler, ancak bir dil sisteminin bir parçası olarak değerlidir”²⁶³, “Cümlelerimiz ancak bir dil sisteminin bir üyesi olarak anlamlıdır”²⁶⁴. Yine *Kahverengi Kitap*’ta farklı dil oyunlarını benzer bir kavram olan “iletişim sistemleri” kavramı temelinde anlatmaya çalıştığını görüyoruz: “İletişim sistemlerine dil oyunları adını vereceğiz. Bu arada bu dil oyunlarını bir dilin tam olmayan parçaları olarak değil, kendi içinde eksiksiz diller olarak, insan iletişiminin eksiksiz sistemleri olarak görüyoruz”²⁶⁵.

Bu bağlamda son olarak ifade etmek gerekirse, dil ve onun ait olduğu bir sistem olduğu; ifadelerin ancak ait olduğu bu sistem bağlamında anlamlı olması; bir sistemin sahip olduğu kurallı yapının diğer bir sistemden farklı olması ve bunlar arasındaki analogilerin yanlış anlamalara yol açacağı düşünceleri başta olmak üzere, Wittgenstein’in çeşitli düşüncelerini anlatabilmek için başvurduğu en iyi ve en son kavram, oyun kavramı olarak görünmektedir. Ve bu da bize “dil oyunları” kavramının, özellikle geçiş dönemindeki mantıksal tartışmalar çerçevesinde gelişerek oluşan bir kavram olduğunu göstermektedir.

²⁶³ Ludwig Wittgenstein, *The Blue and Brown Book*, s. 5.

²⁶⁴ Ludwig Wittgenstein, *The Blue and Brown Book*, s. 42.

²⁶⁵ Ludwig Wittgenstein, *The Blue and Brown Book*, s. 81.

SONUÇ

Wittgenstein'in geçiş dönemi felsefesine odaklanan bu çalışmada ulaşılan en temel sonuçlardan biri, Wittgenstein'in erken dönem felsefesi ile geç dönem felsefesi arasındaki düşünsel değişimin, literatürde yer alan (anlık bir) devrim, dönüşüm, aydınlanma, felsefi metamorfoz gibi kavramlarla açıklanamaz oluşudur. Wittgenstein felsefesindeki bu değişimin, uzun ve çetrefilli bir diyalektik sürecin sonucunda gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Bu yüzden Wittgenstein felsefesinde yaşanılan düşünsel değişimi, diyalektik bir sürec çerçevesinde anlamaya çalıştık. Geçiş dönemine ilişkin böyle si bir çalışma ile Wittgenstein'in erken dönem düşüncesindeki resim kavramı ile geç dönem düşüncesindeki oyun kavramı arasında takip edilebilecek makul bir mantıksal izlek oluşturmaya çalıştık.

Wittgenstein'ı *Tractatus* sonrası dönemde diyalektik bir sürece müdahil kılan en temel kişilerin, onun doktora tez danışmanı olan Frank P. Ramsey ve Pierro Sraffa olduğu anlaşılmaktadır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Sraffa'nın eleştirilerinin temel bir katkısı bulunmaktadır. Wittgenstein bu eleştiriler sayesinde, felsefi sorunlara antropolojik bir yönden bakma yetisi kazanmıştır. Gerçekten de Wittgenstein'in geç dönem felsefe çalışmaları ile *Tractatus* arasındaki en büyük fark kazanmış olduğu antropolojik yaklaşımdır. Bu katkıya, Sraffa'da "spekülatif antropoloji" olarak gördüğümüz metod üzerinden yer vermeye çalıştık. Sraffa'nın farklı sosyo-ekonomik durumları bir araya getirerek yaptığı tahlillerde belirgin

olan bu metodun, Wittgenstein'in geç dönem düşüncesinde ki "dil oyunları" kavramsallaştırmasına katkıda bulunduğu sonucuna varılmıştır. Wittgenstein erken dönem felsefesini eleştirirken "Resim bizi esir aldı ve onun dışına çıkamıyorduk"²⁶⁶ demiştir. Bu açıdan Sraffa'nın etkisiyle kazanmış olduğu antropolojik bakış açısının, onu mevcut resme hap-solmaktan kurtardığı anlaşılmaktadır. Resmin esaretinden kurtulması onu farklı toplumsal bağlamlar veya farklı yaşam biçimlerinde dilin nasıl farklı anlamlar kazandığını incelemeye yöneltmiştir.

Wittgenstein'in yaşadığı düşünsel değişimin mimarı olarak gördüğümüz Ramsey'in eleştirel katkılarının, tespit edebildiğimiz kadarıyla üç yönü bulunmaktadır. İlk eleştirileri *Tractatus*'taki temel varsayım olan söylenebilen ve gösterilebilen kavramsal ayırımına ilişkindir. Bu eleştirilerin önemi kanaatimizce, 1929 yılında, yani Wittgenstein'in felsefeye döndüğü yılda yazılmış olması ve ikisi arasındaki tartışmaların seyrine dair bize bilgi sunmasıdır. Bu bağlamda *Tractatus*'ta Wittgenstein'in dilin sınırları dışında kalan şeylerin *gösterilebilir olanın* alanında olduğu düşüncesi, Ramsey tarafından görebildiğimiz kadarıyla ayrıca iki açıdan eleştirilmektedir.

a) *Tractatus*'ta Wittgenstein'a göre etik, estetik, dini, yamsalsal sorunlara ilişkin ifadeler, herhangi bir olgu durumuna işaret etmedikleri için anlam taşımamaktadırlar ve dolayısıyla söylenebilir olanın alanına girmemektedirler. Fakat Wittgenstein yine de bunların önemli şeyler söylemeyi hedeflediğini düşünür. Bu bağlamda Wittgenstein'a göre dikkat edilmesi gereken şey, bu tarz konulara ilişkin sözcükle ifade edilmeye çalışılan şeylerin; dile getirilemeyen, gerçekte yalnızca gösterilebilen şeyler olmasıdır.²⁶⁷ Ramsey'in ilk eleştirisi tam da böylesi bir tavrın yanlışlığına ilişkindir. Yani bahsedilen alanlara ilişkin konuları hem "önemli" konular olarak

²⁶⁶ Wittgenstein, *Philosophical Investigations*, s. 53.

²⁶⁷ Sluga, "Ludwig Wittgenstein ve Yapıtları", s. 18.

kavrayıp hem de bu tarz söylem alanlarının “anlam taşımadıklarını” düşünmeyi, Ramsey çok sert bir şekilde eleştirmektedir. Ramsey’in ifade ettiği üzere felsefe, fikirlerimiz ve dolaşısıyla eylemlerimiz söz konusu olduğunda bir yol göstericilik rolüne sahip olduğu için felsefi faaliyeti ciddiye almalıyız. Aksi takdirde bu, daima sorgulanması gereken bir pozisyon da olduğumuz anlamına gelecektir. Bu yüzden Ramsey’e göre, Wittgenstein’in yaptığı gibi, herhangi bir konuya ilişkin ifadeleri anlam-dışı olarak kavradıktan sonra, yine de bunları önemli şeylermiş gibi, yani önemli-anlamdışı (*important nonsense*) ifadeler şeklinde kavramayı bırakmalıyız.

b) Ramsey’in söylenebilen-gösterilebilen kavramsal ayrımına ilişkin ikinci eleştirisi bu kavramsal ayrımın *Tractatus*’a uygulandığında ortaya çıkacak paradoksal duruma ilişkindir. Bu anlamda Wittgenstein da *Tractatus*’taki bu söylenebilen-gösterilebilen kavramsal ayrımıyla birlikte, düşüncelerinin bir paradoksa yol açtığının farkındadır. Wittgenstein *Tractatus*’ta kendisini gerçekten anlayan birisinin, burada dile getirdiği çoğu düşüncenin aslında dile gelmeyen, söylenemez olan ifadeler olduğunu fark edeceğini söyler. Bu noktada Wittgenstein her ne kadar *Tractatus*’un bir merdiven olarak görülmesi gerektiğini ve merdiveni tırmandıktan sonra bir kenara bırakılabileceğini söyleyerek bu paradoksal duruma işaret etse de; Ramsey merdiveni (*Tractatus*’u) bir kenara bırakmamış görünmektedir. Ramsey’in diğer eleştirilerinin yanında bu duruma ilişkin en net eleştirisi şöyledir: söylenemez olan gerçekten söylenemezse, bu konuda ısıklık bile çalamayız! Bu bağlamda çalışmamızda ulaştığımız neticelerden bir diğeri, Wittgenstein’in erken dönem düşüncesindeki söylenebilen-gösterilebilen kavramsal ayrımından uzaklaşmasında Ramsey’in kuramın iç çelişkilerini ve temel sorunlu yönlerini ortaya koyan bu eleştirilerinin etkisinin olduğu yönündedir.

Ramsey’in tespit edebildiğimiz ikinci temel eleştirisi, kendisinin *Tractatus*’ta “skolastisizm” olarak ifade etti-

ği sorunla ilgilidir. Wittgenstein'in erken dönem felsefesi konusunda karşımızda duran en önemli sorunlardan biri Ramsey'e göre skolastisizmdir. Ramsey'in bahsettiği skolastisizmin özü, (aslında) muğlak olan bir düşüncüyü, kesin bir yargı olarak görüp mantıksal bir zorunluluk formunda ifade etmektir. Nitekim bu bağlamda *Tractatus*'taki çoğu görüş gerçekten böyle bir yapıdadır. Ramsey'in bu eleştirilerinin sonuç olarak katkısı kanaatimizce, Wittgenstein'in *Tractatus*'taki bu skolastisizmi aşmasına -nispeten- yardımcı olması ve felsefe konusunda bir öz-bilinç seviyesini yakalamasına yardımcı olmasıdır. Nitekim geçiş dönemi yazılarında Wittgenstein, *Tractatus*'taki bazı temel kavramların aslında muğlak olmasına rağmen kesin bir formda sunuluyor olmasını eleştirmiştir.

Ramsey'in üçüncü ve görebildiğimiz en önemli eleştirisi, *Tractatus*'taki 6.3751 numaralı pasaj özelinde, Wittgenstein'in önerme kuramının sorunlu yanlarını ortaya koymak olmuştur. *Tractatus*'taki mantıksal çözümleme modeli temelinde, önermeler nihai anlamda çözümlendiğinde bütün önermelerin anlamlarının açık bir şekilde ortaya çıkarılacağı iddia edilmesine rağmen, Ramsey bu pasaj özelinde kuramın bazı "renk önermelerini" anlamlandırma noktasında hatasız olmadığını ortaya koymaktadır. Ramsey'in renk önermeleri özelinde ortaya koyduğu bu problem, literatürde "Renk Önermelerinin Bağdaşmazlığı Problemi" olarak bilinmektedir. Bu noktada çalışmamızda, Wittgenstein'in *Tractatus*'taki fikirlerini ve çoğu temel kavramı eleştirel bir gözle ele alıp değerlendirmesinde ve daha sonra bu düşüncelerinden uzaklaşmasında, geçiş döneminde karşılaştığı bu problemin önemli bir yeri olduğu sonucuna varıldı. Wittgenstein'in, renk önermeleri özelindeki bu sorunla ilgili Ramsey'in yaptığı itirazlara, *Some Remarks on Logical Form* makalesinde yanıt verdiği anlaşılmaktadır. Bu makalesinde, renk önermeleri özelindeki bu durumun tüm "statements of degree" (derecelendirme bildirimleri) ifadeleri için söz konusu olduğunu fark etmiş-

tir. Wittgenstein'in bu makalede derecelendirme bildirimleri kavramsallaştırdığı bu tarz ifadeler, olgusal durumları çeşitli açılardan (ses, uzunluk, ağırlık, renk, sıcaklık) niteleyerek onları farklı şekillerde derecelendiren ifadelerdir.

Wittgenstein sonuç olarak *Tractatus*'ta öne sürdüğü önerme çözümleme modelinin, bütün empirik önermelere uygulanamayacağını anlamıştır. Bu durum *Tractatus*'taki önerme çözümleme modelinin, mantıksal olarak bazı anlaşılmasız durumlara yol açmasından ötürüdür. Çünkü *Tractatus*'taki mantıksal notasyonda örneğin, empirik durumları ifade eden derecelendirme bildirimleri çözümlenememektedir. Bu minvalde geçiş dönemine ilişkin yaptığımız incelemede fark ettiğimiz en temel durumlardan biri, *Tractatus*'taki kristalize bir şekilde sunulan kuramın genel yapısını kıran durumun bu problem olduğudur. Bu minvalde Ramsey'in bir diğer temel eleştirel katkısı, *Tractatus*'ta oldukça genel, a priori varsayımlar üzerine kurulu bu mantıksal çözümleme modelinin ve bu modeli temele alarak yapılan tahlillerin hatalı veya yetersiz sonuçlar ortaya çıkardığını Wittgenstein'a göstermesidir.

Böylelikle Wittgenstein'ın *Tractatus* sonrası geçiş dönemine baktığımızda, "renk önermelerinin bağdaşmazlığı problemi" sonucunda şunu anlamaya başladığını söyleyebiliriz: *Tractatus*'taki kuram ve kuramın başvurduğu mantıksal çözümleme modeli, bütün önermelerin anlamlandırılması konusunda yetersizdir: bu yüzden *Tractatus*'taki dil ve düşünceye sınır çizme projesinin tekrardan ele alınması gerekmektedir.

Renk önermeleri özelindeki bu durumun *Tractatus* açısından bir problem olmasının sebebi ise şudur: *Tractatus*'ta a priori bir şekilde, anlamlı bütün felsefi söylemi oluşturan önermelerin, onları oluşturan önerme yapılarına çözümlendiğinde, bu çözümlenmenin en son öğelerinin birbirinden bağımsız atomik yapıdaki önerme yapıları olduğu düşünül-

mekteydi. Fakat renk önermelerine ilişkin mantıksal çözümlemede Wittgenstein'in fark ettiği şey, bu tarz önerme çözümlemelerin sonuç olarak birbirinden bağımsız atomik önerme yapılarının aksine; mantıksal olarak birbiriyle ilişkili önerme yapılarına götürdüğüdür. Bu bağlamda Wittgenstein'in geçiş dönemi yazılarında özellikle, *Tractatus*'taki önermeleri oluşturan böylesi atomik yapılara ilişkin kavrayışını eleştirdiği anlaşılmaktadır. Önermelere ilişkin böylesi bir kavrayış, mantıksal atomculuk olarak adlandırılmaktadır. Bu anlamda geçiş döneminde, Wittgenstein'in giderek dil ve mantığa ilişkin böylesi bir *mantıksal atomcu* yaklaşımdan uzaklaştığı görülmüştür.

Wittgenstein'in geçiş dönemine bakıldığında mantıksal atomculuk düşüncesini savunmayı bıraktıktan sonra önermelere ilişkin yeni öngörüsünün şöyle bir hal aldığı anlaşılmaktadır: Önermeler ve önermeleri oluşturan önerme yapıları, birbirinden bağımsız *atomların* aksine, her biri bir önerme sistemine ait olan ve sistemdeki diğer üyelerle mantıksal bir *ilişki* içerisinde olan bir bütün/sistem oluştururlar. Böylelikle Wittgenstein, *Tractatus*'taki mantıksal atomculuk fikrinin, yani anlamlı bütün söylemin birbirinden tamamen bağımsız atomik önerme yapılarına varana dek çözümlenebileceği düşüncesinin yerine, önermelerin artık birer sistem oluşturduğunu düşünmeye başlamıştır. Wittgenstein bu düşüncesini geçiş dönemi yazılarında "önerme sistemi" kavramı olarak ifade etmiştir. Wittgenstein'in önerme sistemi kavramıyla birlikte daha sonra dil oyunları kavramında yaptığı vurguları ön plana çıkardığı anlaşılmaktadır. Zira bu kavramla birlikte her bir önerme sisteminin farklı bir gramer alanına sahip olduğunu, bir önerme sistemini grameriyle başka bir önerme sistemini ele alamayacağımızı, önerme sistemlerinin otonom gramer yapılarına sahip olduğunu, ifadelerin gramer alanlarının karıştırılmasının sorunların nedeni olduğunu ifade etmiştir.

Çalışmamızda son olarak vardığımız sonuçlardan biri

de, Wittgenstein'in geç dönem düşüncesinde dilin/önermelerin ancak ait olduğu dil oyunları çerçevesinde anlamlı olduğu fikrinin, bu önerme sistemi kavramı çerçevesinde gelişmiş olduğudur. Bu bağlamda Wittgenstein felsefesinin geneline bakıldığında, geçiş dönemindeki bu "önerme sistemi" kavramının, onun daha sonra dil oyunları olarak ifade ettiği kavramın ilk hali olduğu sonucuna varılmıştır. Geçiş dönemine ilişkin böylesi bir çalışma ile Wittgenstein'in erken dönem düşüncesindeki resim kavramı ile geç dönem düşüncesindeki oyun kavramı arasında takip edilebilecek makul bir mantıksal izlek oluşturmaya çalıştık. Böylelikle farklı ve birbirine karşıt Wittgenstein portrelerinin aksine, sürekli fikrî bir devinim içerisinde bulunan Wittgenstein'in bütüncül bir felsefesi olduğunu ve bu durumun, geçiş dönemine odaklanarak somut bir şekilde ortaya konulabileceğini ifade etmeye çalıştık.

KAYNAKÇA

- Addis, Mark, Wittgenstein: A Guide For The Purplexed, (2. Baskı), Continuum International Publishing Group, London, 2007.
- Arslan, Ahmet, İlkaç Felsefe Tarihi-2 Sofistlerden Platon'a, (4. Baskı), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2014.
- Bannikof, Sandra Lynn, *There Is No Ladder: The Collapse of Wittgenstein's Logical Atomism* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dalhousie University, Department of Philosophy, Nova Scotia, 2001.
- Birgül, Osman Gazi, "On the Notion of Meaning: Propositionalist and Counter-Propositionalist Views", *Kilikya Felsefe Dergisi*, Ekim 2024, Sayı: 2, sf. 21-24.
- Black, Max, A Companion to Wittgenstein's Tractatus, (1. Baskı), Cambridge University Press, Ithaca, 1964.
- Cevizci, Ahmet, Felsefe Tarihi: Thales'ten Baudrillard'a, Say Yay., İstanbul, 2011.
- Copleston, Frederick, Modern Philosophy: From Descartes to Leibniz, (1. Baskı), Doubleday Dell Publishing Group, New York, 1994.
- Çelebi, Emin, "John Locke'da Temsil Teorisi: Sözcük ve İde İlişkisi", *Birey ve Toplum Dergisi*, Güz 2019, Cilt: 9, Sayı: 18, sf. 73-89.
- Engelmann, Mauro Luiz, "What Wittgenstein's 'Grammar' Is Not (On Garver, Baker and Hacker, and Hacker on Wittgenstein on 'Grammar')", *Wittgenstein-Studien Internationales Jahrbuch für Wittgenstein-Forschung*, 2011, (2), s. 71-102.
- Engelmann, Mauro Luiz, "Wittgenstein's Most Fruitful Ideas and Sraffa", *Philosophical Investigations*, April 2013, Vol: 36, Issue: 2, p. 22-28.
- Engelmann, Mauro Luiz, Wittgenstein's Philosophical Development: Phenomenology, Grammar, Method and Anthropological View, (1. Baskı), Palgrave Macmillan Press, England, 2013.
- Erdem, Engin, "Leibniz'in Âdemî Dil Anlayışı Üzerine", *Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmi Dergisi*, 2007, Cilt: 1, Sayı: 11, 85-95.

- Erdem, Hüseyin Subhi, "Wittgenstein'in Dil Oyunu Nosyonu Bağlamında Kognitif ve Temel Önergeler Hakkında Bir Değerlendirme", *Dini Araştırmalar Dört Aylık Bilimsel Dergi*, 2007, Cilt: 9, Sayı: 26, s. 155-175.
- Erdem, Hüseyin Subhi, Wittgenstein: Dilin Yörüngesinde Felsefe, (1. Baskı), Bilge Adamlar Yay., İstanbul, 2007.
- Fann, K. T., Wittgenstein's Conception of Philosophy, (1. Baskı), University of California Press, California, 1971.
- Fazlıoğlu, İhsan, "Osmanlı Felsefe-Bilim Tarihinde Dilin Kökeni Sorunu", *Türkiye Günlüğü Üç Aylık Fikir ve Kültür Dergisi*, Bahar 2014, (118) s. 117-133.
- Fazlıoğlu, İhsan, Osmanlı Klasik Dönemi Türk Düşüncesi-1, https://www.youtube.com/watch?v=ZozcJGwj__g&list=PL3d2Ctp-NAG4TCBkqyrbgFfq5Odmi9TvJg 29.09.2025
- Frege, Gottlob, The Foundations of Arithmetic- A Logico-Mathematical Enquiry into the Concept of Number, Trans., J., L., Austin, Harper Torchbooks, (Gözden Geçirilmiş 2. Baskı), Harper & Brothers, New York, 1960.
- Glock, Hans-Johann, "Ramsey and Wittgenstein: Mutual Influences", F. P. Ramsey: Critical Reassessments, (1. Baskı), ed. Maria J. Frapolli, Continuum Publishing, London, 2005.
- Glock, Hans-Johann, A Wittgenstein Dictionary, (1. Baskı), Blackwell Publishers Ltd., U.S.A., 1996.
- Gökberk, Macit, Felsefe Tarihi, (24. Baskı), Remzi Kitabevi Yay., İstanbul, 2014.
- Grayling, A. C., Wittgenstein, çev. Muhsin Yılmaz, (1. Baskı), Altın Kitaplar Yay., İstanbul, 2008.
- Grünberg, Teo, Felsefe ve Felsefi Mantık Yazıları, (1. Baskı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005.
- Gülây, Peyami Safa, "Ludwig Wittgenstein'da Ahlaki Söylemin İmkânı", *Felsefe Arkivi*, 2016, Cilt: II, Sayı: 45, sf. 119-133.
- Gültekin, Abdurrezzak, "Klasik Mantıktan Bulanık Mantığa Yapay Zekâ Serüveni", *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Güz 2021, Sayı: 22, sf. 697-714.

- Hacker, P. M. S, *Insight And Illusion: Themes in The Philosophy of Wittgenstein*, (Gözden Geçirilmiş Baskı), Oxford University Press, New York, 1986.
- Hadot, Pierre, *Wittgenstein ve Dilin Sınırları*, çev. Murat Erşen, (1. Baskı), Doğu Batı Yay., Ankara, 2011.
- Hartnack, Justus, *Wittgenstein and Modern Philosophy*, trans. Maurice Cranston, (2. Baskı), Methuen & Co Ltd, London, 2006.
- Hudson, Donald, *Wittgenstein'in Din Felsefesi*, çev. Ramazan Ertürk, (1. Baskı), A yay., Ankara, 2000.
- Jacquette, Dale, *Wittgenstein's Thought in Transition*, (1. Baskı), Purdue University Press, U. S. A., 1998.
- Kant, Immanuel, *Critique of Pure Reason*, trans. Norman Kemp Smith, Macmillan Company, London, 1929.
- Kenny, Anthony, *Wittgenstein*, (Gözden Geçirilmiş. Baskı), Blackwell Publishing, U. S. A., 2006.
- Lindskog, Dale, *The Significance of Ramsey's Criticism for Wittgenstein's Transition* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), York University, Department of Philosophy, North York, 1994.
- Magee, Brian, *Yeni Düşün Adamları*, çev. Mete Tunçay, (1. Baskı), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1979.
- Malcom, Norman, *Ludwig Wittgenstein: A Memoir*, (2. Baskı), Oxford University Press, New York, 2001.
- Marion, Mathieu, "Wittgenstein, Ramsey and British Pragmatism", *European Journal of Pragmatism And American Philosophy*, 2012, (4), 54-80.
- McGuinness, Brian, *Wittgenstein in Cambridge: Letters and Documents 1911-1951*, (2. Baskı), Blackwell Publishing Ltd., U.S.A, 2008.
- Medina, Jose, *The Unity of Wittgenstein's Philosophy: Necessity, Intelligibility, Normativity*, (1. Baskı), State University of New York Press, America, 2002.
- Medina, Jose, *Wittgenstein in Transition: Meanings, Rules and Practices* (Yayımlanmış Doktora Tezi), Northwestern University, Department of Philosophy, Illinois, 1998.

- Monk, Ray, Wittgenstein Dahinin Görevi, çev. Berna Kılınçer, (1. Baskı), Tülin Er, Kabalcı Yay., İstanbul, 2005.
- Moore, G. E., "Wittgenstein's Lectures in 1930-1933", *Mind*, Jan 1955, Vol. 64, No: 253, 1-27.
- Mosmer, Reza, *The Tractatus Paradox* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), University of Birmingham, Department of Philosophy, Birmingham, 2013.
- Moss, Sarah, "Solving The Color Incompatibility Problem", *Journal of Philosophical Logic*, 2012, Vol. 41, No: 5, 841-51.
- Özlem, Doğan, Mantık, (2. Baskı), Notos Kitap yay., 2012, İstanbul.
- Pears, David, *The False Prison: A Study of The Development of Wittgenstein's Philosophy*, (1. Baskı), Vol. 2, Oxford University Press, New York, 1988.
- Pears, David, Wittgenstein, çev. Arda Denkel, (1. Baskı), Afa yayıncılık, İstanbul, 1985.
- Proops, Ian, "Logical Atomism in Russell And Wittgenstein", *The Oxford Handbook of Wittgenstein*, Ed. Oskari Kuusela, Marie McGinn, Oxford University Press, New York, 2011.
- Proops, Ian, "Wittgenstein's Logical Atomism", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, 2013, <<http://plato.stanford.edu/archives/sum2013/entries/wittgenstein-atomism/>> 01.12.2015.
- Ramsey, Frank Plunkton, "Critical Notices of Tractatus Logico Philosophicus", *Mind*, October-1923, Vol: 32, No: 128, 465-478.
- Ramsey, Frank Plunkton, *The Foundations of Mathematics and Other Logical Essays*, ed. R. B. Braithwaite, (2. Baskı), Routledge & Kegan Paul Ltd., London, 1950.
- Rızvanoğlu, Eren, "Dilde Nesnellik Arayışları ve Öznenin Tasfiyesi: Frege ve Wittgenstein", *Possible Düşünme Dergisi*, Aralık 2012, Cilt: 1, Sayı: 2, 43-56.
- Rızvanoğlu, Eren, *Anlamdan Yoruma: Dil Felsefesinin Sınırları Üzerine Bir İnceleme* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2013.
- Sahlin, Nils-Eric, "On the Philosophical Relations between Ramsey and Wittgenstein", *Knowledge and Inquiry: Essays on Jaakko Hintikka's Epistemology and Philosophy of Science*, ed. Matti

- Sintonen, Vol. 51, (1. Baskı), Poznan Studies in the Philosophy of Sciences and the Humanities, Amsterdam, 1997.
- Schmidt, Alfred, "Newly Discovered Wittgenstein Autograph in the Austrian National Library", *Nordic Wittgenstein Review*, 2012-August, Vol: 1, No: 1, 177-180.
- Sen, Amartya, "Sraffa, Wittgenstein, and Gramsci", *The Journal of Economic Literature*, December 2003, (XLI), 1240-1255.
- Silva, Marcos, "On a Philosophical Motivation For Mutilating Truth Tables", 2nd International Colloquium on Colours and Numbers, Fortaleza, 2015, <https://www.academia.edu/12323163/20150326FORTALEZA_On_a_philosophical_motivation_for_mutilating_truth_tables_> 01.12.2015.
- Silva, Marcos, "On Degrees of Exclusion Within and Among Systems", *Argumentos Revista de Filosofia*, 2013, Yıl: 5, No: 10, 151-166.
- Silva, Marcos, "On Ramsey Effect or On Ramsey's Impact on Wittgenstein's Philosophy", Universidade Federal Rural do Rio de Janeiro - UFRRJ Sep 23, 2014. <https://www.academia.edu/12366820/20140923RIO_On_Ramsey_Effect_> 01.12.2015.
- Silva, Marcos, *Muss Logik Fur Sich Selber Sorgen?, On the Colour Exclusion Problem, Truth Table as a Notational Means, Bildkonzeption and the Neutrality of Logic in the Collapse and Abandonment of Tractatus*, Universidade Católica do Rio de Janeiro, Departamento de Filosofia, Rio de Janeiro, 2012.
- Sluga, Hans, "Ludwig Wittgenstein ve Yapıtları", *Cogito Dergisi*, ed. E. Efe Çakmak, Güz 2002, (33), s. 11-40.
- Soykan, Ömer Naci, "Wittgenstein Felsefesi: Temel Kavramlar ve Sorunlar", *Cogito Dergisi*, ed. E. Efe Çakmak, Güz 2002, (33), 40-80.
- Soykan, Ömer Naci, *Felsefe ve Dil: Wittgenstein Üstüne Bir Araştırma*, (2. Baskı), MVT Yay., İstanbul, 2006.
- Sraffa, Piero, *Production of Commodities by Means of Commodities: Prelude to a Critic of Economic Theory*, (1. Baskı), Cambridge University Press, London, 1960.

- Stenlund, Sören, The “Middle Wittgenstein” and Modern Mathematics”, *Logic, Epistemology, and the Unity of Science*, Vol: 27, 2012, s. 139-159.
- Stern, David, How Many Wittgensteins?, Wittgenstein: The Philosopher and His Works, ed. Alois Pichler and Simo Sätelä, Working Papers From The Wittgenstein Archives at the University of Bergen, Bergen, 2005.
- Stern, David, Wittgenstein on Mind And Language, (1. Baskı), Oxford University Press, New York, 1995.
- Şen, Serdar, *Kant ve Wittgenstein Üzerine Eleştirel Bir Karşılaştırma* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2004.
- Taşdelen, İskender, Sembolik Mantık, ed. Demet Taşdelen, (1. Baskı), Anadolu Üniversitesi Yay., Eskişehir, 2009.
- Türkyılmaz, Çetin, “Wittgenstein’in Özne Anlayışı”, *Yeditepe’de Felsefe*, 2009, (8), 15-24.
- Ulukütük, Mehmet, “Anlamın Dilselliği İçindeki Oyunsallık: Gadamer ve Wittgenstein’da Oyun Kavramı”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 2009, Sayı: 40, sf. 209-224.
- Utku, Ali, (2009), “Dil Oyunları”, *Felsefe Ansiklopedisi*, Cilt: IV, ed. Ahmet Cevizci, Ebabil Yay., Ankara.
- Utku, Ali, “Söylenemeyeni Söylemek Tractatus’ta Paradoksal Yapı”, *Doğu-Batı Üç Aylık Düşünce Dergisi*, Kasım-Aralık-Ocak 1999, (9), 99-108.
- Utku, Ali, Ludwig Wittgenstein: Erken Döneminde Dilin Sınırları ve Felsefe, (1. Baskı), Doğu-Batı Yay., İstanbul, 2009.
- Utku, Ali, Wittgenstein’da Resim Kuramı ve Metafizik (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 1996.
- Waismann, Friedrich, Ludwig Wittgenstein and the Vienna Circle: Conversations Recorded by Friedrich Waismann, trans. Joachim Schulte, Brian McGuinness, ed., Brian McGuinness, (2. Baskı), Basil Blackwell Publisher Ltd., England, 2003.
- Wittgenstein, Ludwig, “Some Remarks on Logical Form”, *Proceedings of the Aristotelian Society, Supplementary Volumes*, 1929, Vol. 9, Knowledge, Experience and Realism, 162-171.

- Wittgenstein, Ludwig, Defterler 1914-1916, çev. Ali Utku, (1. Baskı), Birey Yay., İstanbul, 2004.
- Wittgenstein, Ludwig, Felsefi Soruşturmalar, çev. Haluk Barışcan, (1. Baskı), Metis Yay., İstanbul, 2007.
- Wittgenstein, Ludwig, Mavi Kitap-Kahverengi Kitap, çev. Doğan Şahiner, (2. Baskı) Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2011.
- Wittgenstein, Ludwig, Philosophical Grammar, çev. Anthony, Kenny, ed. Rush Rhees, (1. Baskı), Basic Blackwell Publishing, Oxford, 1974.
- Wittgenstein, Ludwig, Philosophical Investigations, trans. G. E. M. Anscombe, P. M. S Hacker, Joachim Schulte, (Gözden geçirilmiş 4. Baskı), Blackwell Publishing Ltd., United Kingdom, 2009.
- Wittgenstein, Ludwig, Philosophical Remarks, trans. Raymond Hargreaves, Roger White, ed. Rush Rhees, (1. Baskı), The University of Chicago Press, Chicago, 1975.
- Wittgenstein, Ludwig, Remarks on Colour, trans. Linda L. McAlister, Margarete Schattle, ed. G. E. M Anscombe, University of California Press, California, 2007.
- Wittgenstein, Ludwig, Renkler Üzerine Düşünceler, Çev. Ahmet Sarı, (1. Baskı), Salkım Söğüt Yay., Erzurum, 2007.
- Wittgenstein, Ludwig, The Blue and Brown Book, (2. Baskı), Blackwell Publishers Ltd., Oxford, 1969.
- Wittgenstein, Ludwig, Tractatus Logico-Philosophicus, çev. Oruç Aruoba, (5. Baskı), Metis Yay., İstanbul, 2008
- Wittgenstein, Ludwig, Tractatus Logico-Philosophicus, trans. D. F. Pears, F. McGuinness, Kegan Paul Ltd, London, 1981.
- Wittgenstein, Ludwig, Notebooks 1914-1916, trans. G.E.M. Anscombe, (1. Baskı), Basic Blackwell, U. S. A., 1961.